

Ş. Küllekow, A. Kakageldiýew

BEÝANNAMALAR

Orta mekdepleriň mugallymlary üçin okuw-usuly gollanma

*Türkmenistanyň Bilim ministrliği
tarapyndan hödürlenildi*

Asgabat
“Ylym” neşirýaty
2014

UOK 373:81

K73

Küllekow Ş., Kakageldiyew A.

K73 **Beýannamalar.** Orta mekdepleriň mugallymlary üçin
okuw-usuly gollanma. – A: Ylym, 2014. – 120 sah.

TDKP № 419, 2014

KBK 80/84+81 ýa 72

© Ş. Küllekow, A. Kakageldiyew, 2014

© “Ylym” neşirýaty, 2014

**TÜRKMENISTANYŇ PREZIDENTI
GURBANGULY BERDIMUHAMEDOW**

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET TUGRASY

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET BAÝDAGY

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET SENASY

Janym gurban saňa, erkana ýurdum,
Mert pederleň ruhy bardyr köňülde.
Bitarap, garaşsyz topragyň nurdur,
Baýdagyň belentdir dünýäň önünde.

Gaýtalama:

Halkyň guran Baky beýik binasy,
Berkarar döwletim, jigerim-janym.
Başlaryň täji sen, diller senasy,
Dünýä dursun, sen dur, Türkmenistanym!

Gardaşdyr tireler, amandyr iller,
Owal-ahyr birdir biziň ganymyz.
Harasatlar almaz, syndyrmaz siller,
Nesiller döş gerip gorar şanymyz.

Gaýtalama:

Halkyň guran Baky beýik binasy,
Berkarar döwletim, jigerim-janym.
Başlaryň täji sen, diller senasy,
Dünýä dursun, sen dur, Türkmenistanym!

Türkmenistanyň Prezidenti Hormatly Gurbanguly Berdimuhamedowyň parasatly ýolbaşçylygynda eziz Watanymyz Berkarar döwletiň bagtyýarlyk döwründe milli ösüşiň aýdyň ýoly bilen ynamly öňe barýar. Şol esasyda Türkmenistan dünýäde bäsleşige ukyply, ösen ykdysadyýetli, kämil medeniýetli, ynsanperwer maksatly mekana öwrüldi. Taryhy ösüşleri gazanmakda ähli ulgamlaryň daýanjy bolan bilim binýadynyň barha berkemegi ähli watandaşlarymyzyň köňül guşuny ganatlandyrýar.

Hormatly Prezidentimiz Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň 2013-nji ýylyň 1-nji martyndaky giňeldilen mejlisinde “Türkmenistanda bilim ulgamyny kämilleşdirmek hakynda” Permana, “Türkmenistanda umumy orta bilim bermegiň meseleleri hakynda” Karara gol çekdi. Bu taryhy resminamalar eziz Watanymyzyň bilim ulgamynyň ylmy-usulyýet, maddy-tehniki binýadynyň ösdürilmegi bilen baglanyşykly yzygiderlilik, täzeçillik, döwrebaplyk häsiýetlerine eýe bolan döwlet syýasatynyň sazlaşykly dowamydyr. Olaryň esasynda bilim ulgamynyň düzümini hem-de mazmunyny has-da ýokary derejelere ýetirmegiň aýdyň maksatlary, wajyp wezipeleri kesgitlenilýär. Olarda umumy orta bilimiň ähli basgançaklary: başlangyç bilimiň binýatlaýyn esaslarynyň düýpli tutulmagynyň, okuwçylara umumybilim bermegiň aýratynlyklarynyň ýokary hilli guralmagynyň, ýaşlaryň hünär taýýarlygynyň kämilligini gazanmagyň wajyp meseleleri düzgünleşdirilýär. Munuň özi umumy orta bilimiň möhletiniň 12 ýyla uzaldylmagy bilen şertlenýär. Täze okuw maksatnamalarynda türkmen dilini we edebiýaty okatmagyň netijeli ugurlary esasy orun tutýar. Bu ugurlar ýaşlara türkmen diliniň kanunalaýyklyklaryny öwretmekde, edebi bilim we terbiýe bermekde, olaryň sözleýiş dilini ösdürmekde ýazuw işlerini ýazmagy döwrebap öwretmegiň hem derwaýysdygyny aňladýar.

Ýurduň ýagty geljegini has ösen derejä ýetirmek üçin, ýaşlaryň giň dünýägaraýyşly, edep-ekramly bolmagyny gazanmak möhüm meseleleriň biridir. Hormatly Prezidentimiziň: **“Nesillerimiziň bagtyýar, eşretli, bolelin durmuşda ýaşamagy, dünýä derejesinde döwrebap bilim-terbiýe almagy, dünýägaraýyşlaryny giňeltmegi, geljekde**

il-ýurda peýdaly, ökde hünärmenler, belent ahlakly, halal adamlar bolup ýetişmegi döwletimiziň baş aladalarynyň biridir^{“*} diýip nygtamagynda ýaşlaryň sazlaşykly ösmegi, dünýägaraýşynyň giňelmegi, Watanymyza, jemgyýetimize peýdaly adamlar bolup ýetismekleri barada bimöçber tagallalaryň aýdyň çelgisi bar.

Milletimiziň bilim-ylm, ruhy-medeni, edep-terbiýe gymmatlyklarynyň egsilmez çeşmesi bolan Hormatly Prezidentimiziň “Türkmenistanda saglygy goraýşy ösdürmegiň ylmy esaslary“, “Garaşsyzlyga guwanmak, Watany, halky söýmek bagtdyr“, “Eserler ýygyndysy“, “Türkmenistan – sagdynlygyň we ruhubelentligiň ýurdy“, “Ahalteke bedewi – biziň buýsanjymyz we şöhratymyz“, “Ganatly bedewler“, “Ösüşiň täze belentliklerine tarap” (köp tomluk), “Älem içre at gezer“, “Döwlet guşy” (romanlar), “Janly rowaýat“, “Türkmenistan – melhemler mekany“, “Türkmenistanyň dermanlyk ösümlikleri“, “Ynsan kalbynyň öçmejek nury“, “Saglyk bagtyýarlykdan başlanýar“, “Medeniýet halkyň kalbydyr“, “Bilim – bagtyýarlyk, ruhubelentlik, rowaçlyk“, “Garaşsyz, baky Bitarap Türkmenistan” atly ensiklopedik ylmy işleri, meşhur kitaplary, döredijilik dürdäneleri we beýleki gymmatly sargytlary ilat arasynda, ýurduň jemgyýetçilik durmuşynda, bilim ulgamynda aýratyn möhüm orny eýeleýär.

Mähriban kärdeşler! Okuwçylarymyzy bilimler dünýäsiniň syrly täsinliklerine gönükdirenimizde, olara asylyly edep-terbiýe berenimizde, beýannama ýazdyranymyzda, ýokarda nygtaýşymyz ýaly, Milli Liderimiziň nusgalyk zähmetsöýerliginden, ynsanperwerliginden, belent adamsöýümliginden, ylmy we edebi döredijiliginden sapak alyp, yzygiderli öwrenmegimiz, düýpli öwretmegimiz wajypdyr. Her bir mugallym özüniň okadýan okuwçysynyň kalbynda, aň-düşünjesinde halkymyza, Watanymyza, Hormatly Prezidentimize bolan egsilmez söýgini, milli buýsanjy terbiýelemekde zähmetini, ukybyny, zehinini gaýgyрман, nazaryýet we usulyýet babatda döredijilikli gözleglerde bolmaga çalyşmalydyr.

Mekdepde ýaşlary okatmagyň we terbiýelemegiň möhüm wezipeleri köptaraplydyr. Olaryň esasyalarynyň biri ýazuw üsti bilen beýan etmek arkaly geçirilýär. Beýannama ýazmagy başlangyç synplardan başlap, IV-VII (V-VIII) synplarda hem dowam etdirmek möhümdir.

* *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Bilim – bagtyýarlyk, ruhubelentlik, rowaçlyk. – Aşgabat: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2014 ý., 63-nji sah.

Ýazuw üsti bilen beýan etmek boýunça yzygiderli işlemek mekdep okuwçylarynyň sözleşiş dilini ösdürmegiň we olaryň sowatly hat ýazyp bilmegini üpjün etmegiň wezipelerini çözmek üçin örän ähmiýetlidir. Dil biliminiň bölümlerini, edebi-nazary düşüňjeleri öwretmekde, okuwçylaryň sözleşiş dilini ösdürmekde, olaryň dogry, düşüňip, çalt, labyzly okamak, dürs ýazuw, dyngy belgi kadalaryny özleşdirmeklerini gazanmakda beýannama oňaýly iş görnüşlerinden biridir. Ýazuw işiniň bu görnüşini okuwçylaryň alan bilimlerini we dürli başarnyklardyr endiklerini ösdürmek, berkitmek, gaýtalamak, barlamak üçin ähmiýetlidir.

Türkmenistanda onikiýyllyk umumy orta bilime geçmegiň Konsepsiýasyna laýyklykda, mekdep okuwçylarynyň öwrenijilik, döredijilik işjeňligini hem-de özbaşdak pikirlenmek we ýazuw endiklerini üpjün etjek okatmagyň işjeň usullaryna daýanmak esasy wezipeleri emele getirýär. Şu günki günün talaplaryna seslenýän bu okuw-usuly gollanma umumy orta bilim berýän mekdepleriň türkmen dilinde okadylýan IV-XI synplary üçin edebiýat dersi boýunça geçiş okuw maksatnamasyna görä taýýarlanan hem bolsa, geljekki umumy orta bilim berýän mekdepleriň türkmen dilinde okadylýan V-XII synplary üçin edebiýat dersi boýunça okuw maksatnamasyna hem laýyk gelýär. Şoňa görä okatmagyň we terbiýelemegiň 12 ýyllyk iş şertlerinde hödürlenen tekstleriň söz sany deňişlilikde IV synp V synpa, V synp VI synpa, VI synp VII synpa, VII synp VIII synpa geçýär.

IV-VII (V-VIII) synplar üçin beýannamalar ýygındysy okuwçylaryň dil we ýazuw sözleşişini ösdürmek, bilim derejelerini artdyrmak ýaly meselelerde türkmen dili we edebiýat mugallymlaryna usuly taýdan kömek bolar diýen maksat esasynda taýýarlanyldy. Okuwçylaryň söz gorunyň baý bolmagy hem-de sözleşiş birlikleri bilen işlemegiň wezipelerini amal etmek üçin zerur hasaplanylýan ýerlerde sözlükler hödürlenildi. Gollanmada tekstleri barlag ýa-da öwredijilik häsiýetinde ýazdyrmak üçin kesgitlemek mugallymlaryň paýyna goýuldy. Mugallymlar bu işi okuwçylaryň sowatlyk derejelerine, güýçýeterlilik mümkinçiliklerine, özleriniň iş şertlerine, usuly aýratynlyklaryna görä döredijilikli peýdalanyp bilerler.

Berkarar döwletiň bagtyýarlyk döwründe interaktiw usulynda okatmak giň gerim alýar. Beýannama ýazdyrylanda, täzeçe usullary giňden peýdalanmak derwaýysdyr. Bu babatda innowasion tehnolo-

giýalaryň, kompýuterleriň, multimedia tagtasynyň mümkinçilikleri çäksizdir. Olar okuwçylaryň döredijilik işiniň netijeli bolmagyna örän uly gołtgy berýär. Bu işde okuwçylaryň we mugallymlaryň mak-satlarynyň birleşmegi zerurdyr.

Beýannamany ýazdyrmak boýunça usuly maslahatlar

Ýazuw üsti bilen beýan etmek boýunça yzygiderli işlenilmegi okuwçylaryň aň hem ahlak kämilligini gazanmakda, sözleýiş dilini ösdürmekde we olaryň sowatly ýazmaklaryny üpjün etmekde örän ähmiýetlidir. Beýannama okuwçynyň döredijilikli işidir. Şonuň üçin döredijilikli gözleglere iteryän bu işi geçirmäge degişli dürli tekstleri saýlap bilmek mugallym üçin ilkinji zerur başarnyklaryň biridir. Olar arkaly okuwçylara türkmen diliniň aýratynlyklary, dürli many öwüş-ginlikleri öwredilýär, olaryň sözleýiş dili baýlaşdyrylýar, okuw, dürs ýazuw, dyngy belgi kadalaryny özleşdirmekleri gazanylýar. Bu babatda beýannamanyň dürli görnüşlerini ýazdyrmaga möhüm orun degişlidir.

Beýannamanyň görnüşleri. Beýannama üçin saýlanyp alnan teksti döredijilikli beýan etmegiň maksadyna we ýazuw işiniň ýerine ýetiriliş şertlerine laýyklykda beýannamalar, esasan, aşakdaky ýaly görnüşlerde bolýar. *Teksti doly beýan etme. Teksti gysgaça beýan etme. Saýlama beýannama. Grammatik ýumuşly beýannama. Döredijilikli beýannama. Dil beýannamasy. Barlag beýannamasy.*

Teksti doly beýan etme. Şeýle beýannama üçin durmuş wakasyny ýa-da tebigy hadysany yzygiderli beýan edýän mazmundaky tekstler saýlanyp alynýar. Beýannamany ýazmaga girişmezden öň, saýlanyp alnan tekst labyzly okalýar we sözlük üstünde işlenilýär, dürs ýazuwy kynrak hasaplanýan sözleriň ýazylyşy synp tagtasynda görkezilýär, soňra tekstiň mazmunyny öwrenmek maksady bilen, so-rag-jogap alşylýar, gysgajyk gürrüň edilýär we beýannamanyň meýil-namasy düzdürilýär. Beýannamanyň meýilnamasy gysgaça, ýöne tekstiň mazmunynyň esasy ýerlerini doly ýüze çykarar ýaly derejede düzülýär. Şeýle işler ýerine ýetirilenden soň, okuwçylar düzen meýil-namalaryna laýyk beýannama ýazmaga girişýärler.

Beýannamanyň bu görnüşinde diňe tekstiň mazmunyny ýüze çykarmaga üns berilmän, eýsem, okuw ýylynyň dürli döwürlerinde

öwrenilýän maglumatlaryň mysalynda okuwçylaryň nähili usulda türkmen diliniň dürs ýazuw kadalaryny özleşdirendikleri hem hasaba alynýar. Çünki okuwçylaryň baglanyşykly dil we ýazuw sözleşşini ösdürmek işi edebi diliň orfoepik hem-de orfografik kadalarynyň köp taraplaryny öz içine alýar.

Teksti gysgaça beýan etme. Bu beýannamada okuwçylaryň okan, eşiden, gören we synlan zatlaryny gysga beýan etmegini gazanmak maksat edinilýär. Bu beýanname öwrediji häsiýetdäki beýannamadyr. Okuwçylar bu iş görnüşini ýazmakda, beýan etjek bolýan pikirlerini esaslandyrmakda, sözleriň täsirlisini saýlamakda kynçylyk çekýärler. Sözleriň birnäçe gezek gaýtalanmagyna, köpsözlülüge ýol berip, ikinji derejeli zatlary ýazmakçy bolýarlar. Şonuň üçin mugallym çeper eserden uly bolmadyk gyzykly hem täsirli teksti saýlap almalydyr. Okuwçylar şeýle tekstleriň mazmunyny ýeňil özleşdirýärler we pikirlerini özleriçe dogry we doly beýan edip bilýärler.

Mugallym beýannamanyň bu görnüşini ýazdyrmaga başlamazdan öň, saýlap alan tekstiniň mazmunyny özleşdirmek üçin aşakdaky işleri ýerine ýetirmelidir:

- tekstiň mazmuny esasynda sorag-jogap alyşmak;
- tekstde öňe sürülýän esasy pikiri belläp, gysgajyk gürrüň etdirmek;
- işe meýilnama düzdürmek;
- meýilnama esasynda tekstiň mazmunyny dilden aýtdyrmak.

Beýannamanyň bu görnüşü bir okuw sapagynyň dowamynda ýazdyrylyp, öz wagtynda barlanylýar we ýüze çykarylan ýalňyşlar düzedilýär hem-de bellige alynýar. Ýalňyşlaryň derňewi geçirilende, ol bellikleriň möhüm ähmiýeti bar.

Saýlama beýanname. Beýannamanyň bu görnüşinde hödürleýän tekstde beýan edilýän wakanyň belli bir tarapy, ýagny ondaky gürrüňi edilýän gahryman barada aýdylanlar ýa-da onuň edýän hereketlerinden özüne ýaran ýerlerini saýlap ýazmak işi bilen meşgullanylýar. Bu iş okuwçylaryň tekstiň manysyna düşünmegine hem-de onuň mazmunyny özleşdirmegine kömek edýär.

Grammatik ýumuşly beýanname. Bu beýannamada diňe tekstiň mazmunyny ýüze çykarmak göz önünde tutulman, eýsem, morfologik özboluşlylyklaryň, grammatik kadalaryň we dürs ýazuw düzgünleriniň çunňur özleşdirilmegine hem ýardam edilýär. Şu hili

beýannamalaryň tekstlerinde öwrenilen dürs ýazuw düzgünlerine degişli sözleriň, dyngy belgileriň bolmagy hem-de şol döwürde öwrenilýän grammatik kadalar boýunça käbir tabşyryklaryň girizilmegi göz önünde tutulýar. Şeýle goşmaça tabşyryklar aşakdakylardan ybarat bolup biler:

- gepleşikde, basnýada beýan edilen pikiri öz sözi bilen ýazdyrmak;
- hekaýany gepleşik arkaly ýüze çykarmak;
- beýan edilýän pikiri birinji, ikinji ýa üçünji şahsyň adyndan aýtmak.

Beýan edişde belli sintaktik düzülişi (ýönekeý ýa-da goşma sözlemler arkaly, sözlemlerde deňdeş agzalary, sözlem agzasy hasaplanmaýan sözleri) ýeterlik sanda ulanmak we şuna meňzeşler.

Döredijilikli beýanname. Bu beýannamada haýsy-da bolsa belli bir wakany, hadysany her bir okuwçynyň öz düşünişiçe beýan etmegi bilen, onuň oýlanyşykly hem döredijilikli işlemegi maksat edinilýär. Beýannamanyň bu görnüşi pikiri dowam etdirmegi, tekstdäki aýratyn zady, gören-eşidenlerini öz düşünişi ýaly beýan etmegi, hekaýa etmegi guraýan iş görnüşidir. Mugallym okuwçylara goşmaça tabşyryklary berýär, tekstiň mazmunynyň aňsat ýüze çykarylmagy üçin degişli soraglary hödürleýär.

Dil beýannamasy. Bu beýanname tekstiň mazmunyna düşünmäge, ony aýdyp bermäge, umuman, okalan tekstiň, bolup geçen wakanyň, synlanan çeper filmiň, okuw filminiň, multfilmiň... esasy manysyny öwretmäge ugrukdyrmagy göz önüne tutýar. Dil beýannamasy okuwçylaryň söz baýlygyny artdyrýar, sözleýiş dilini ösdürýär, düşünenlerini dogry, yzygiderli beýan etmegi, tekstiň esasy mazmunyny ýüze çykarmagy we oňa degişli meýilnama düzmegi öwredýär. Dil beýannamasynda hem öwrenilýän tekste ýörite meýilnama düzülýär we şol meýilnama esasynda, onuň mazmuny dilden ýüze çykarylýar.

Barlag beýannamasy. Bu beýanname okuwçylaryň türkmen dilinden we edebiyatdan alan bilimlerini, başarnyklaryny barlamak maksady bilen geçirilýär. Onda okuwçynyň hödürlenen tekstiň mazmunyny yzygiderli, dogry, doly beýan edişine, meýilnama düzüşine, sowatly ýazyşyna aýratyn üns berilýär. Barlag beýannamasy üçin öwrenilen grammatik kadalara degişli baglanyşykly tekst peýdalanylýar. Olary okuwçylaryň özbaşdak ýazmaklary gazanylýar.

IV-VII (V-VIII) synplarda edebiyat dersinde ýazylmaly beýannamalar**

	IV (V)	V (VI)	VI (VII)	VII (VIII)
a) beýanname taýýarlyk	2	2	2	1
b) beýanname ýazmak	2	2	2	1
ç) derňew etmek	2	2	2	1

IV-VII (V-VIII) synplar üçin taýýarlanylýan beýannamalaryň tekstleriniň söz sany okuw maksatnasy (2014 ý.), ýeke-täk talaplara laýyk bolmalydyr. Olar şu aşakdakylardan ybaratdyr:

IV (V) synplarda – 100-120 söz;

V (VI) synplarda – 120-130 söz;

VI (VII) synplarda – 130-150 söz;

VII (VIII) synplarda – 150 -170 söz.

Bu okuw-usuly gollanma ýerleşdirilen tekstleriň söz sanynyň hemişe şol bir möçberde saklanmagy mümkin däl, käbir ýazgylarda baş-üç söz azrak, käbirinde şonça köpräk bolup biler. Kähalatlarda okuwçylary üçin beýannamany ýazyp beýan edenlerinde, oňa dürlüçe çemeleşýändiklerini hasaba almak möhümdir. IV-V (V-VI) synp okuwçylary üçin mazmunynda wakalaryň özüne çekiji garşylyk ugurlaryny we olaryň yzygiderli ýerleşişini kesgitlemek bilen bagly tekstleri saýlamak maksadalaýykdyr. VI-VII (VII-VIII) synp okuwçylaryna piki-rýöretme häsiýetinde ýazylan çeper ýazgylary hödürlemek amatlydyr.

Beýanname ýazdyrmak üçin ilki **taýýarlyk işleri** geçirilýär. Beýanname ýazmaga taýýarlyk görülýän wagtda mugallym dürs ýazuwa, dyn-gy belgileriň goýluşyna degişli maksatlary hem göz önünde tutmalydyr. Şonuň üçin beýanname ýazmaga başlanmazdan öň, mugallym onuň nähili maksat bilen geçiriljekdigi barada düýpli pikirlenmelidir.

Okuwçylar saýlanan tekstler bilen diňe synpda sesli okalan wagtynda tanyş bolýarlar, emma birnäçe tekstler okuwçylaryň özlerine özbaşdak okamak üçin hem tabşyrylmalydyr. Bu işleriň göz önünde

** Umumy orta bilim berýän mekdepleriň türkmen dilinde okadylýan IV–XI synplary üçin edebiyat dersi boýunça okuw maksatnamasy, 2014 ý., Düzüjiler: T. Sadykow, A. Saryýew, R. Mustakow, Ý. Garaýew, G. Sahatowa.

tutulýan ähli görnüşleri geçiriljek wagtynda, mugallym oňa öňünden taýýarlyk görmelidir. Okuwçylara barlag, öwredijilik häsiýetindäki beýannamalary ýazdyrmaga 3 okuw sagady berilýär. Şonuň birinji sagadynda beýannamany ýazmaga taýýarlyk görülýär.

Okuwçylaryň sowatlylyk derejesi bilen baglylykda geçirilýän taýýarlyk işleri, esasan, şu aşakdakylardan ybarat bolup biler:

- beýannamanyň teksti bilen okuwçylary deslapky tanyşdyrmak; multimedia tagtasynda onuň käbir möhüm böleklerini mälim etmek;
- tekstiň sesli, labyzly, täsirli okalmagyny gazanmak;
- tekstiň okalyş äheňi bilen tanyşdyrmak;
- mazmuny beýan edilýän wakanyň özboluşlylygy, tekstiň žanr aýratynlygy barada gysgajyk düşünje bermek;
- sözlük üstünde işlemek: käbir düşnüksiz sözleriň, söz düzümleriniň aňladýan manylaryny düşündirmek;
- dürs ýazuw kadalary kyn bolan sözleriň dogry ýazylyşyny öwretmek;
- tekstiň many-mazmunyny sorag-jogap arkaly ýüze çykarmak;
- teksti gysgaldyp ýa-da doly gürrüň etdirmek;
- okuwçylaryň işjeň gatnaşmalarynda beýannamanyň mazmunyna degişli meýilnamany düzmek.

Beýannama ýazdyrmak üçin tekstler bu işe okuwçylary taýýarlamak maksady bilen okuw maksatnamasynda (2014 ý.) görkezilen maglumatlardan, okuwçylaryň has-da ünsüni özüne çekip biljek dürli eserlerden saýlanyp alynmalydyr. Beýannama ýazdyrylanda, halk döredijiligimizden, türkmen we daşary ýurt ýazyjy-şahyrlarynyň eserlerinden bölekleri peýdalanyp bolar. Bu işde dürli gyzykly kitaplardan, makalalardan hem-de jemgyýetçilik-taryhy, ruhy-medeni, tebigy-intellektual temalardaky dürli ylmy, çeper oçerklerden bölekler alnyp bilner. Beýannama üçin saýlanan tekstler özleriniň düzülişleri we mazmunlary taýdan dürli bolmalydyr. Alnan maglumatlarda döwrebaplyk, okuwçylaryň ýaş aýratynlyklary, bilim derejeleri ýaly wajyp zerurlyklar göz önünde tutulmalydyr. Aýratynam, olaryň terbiýeçilik ähmiýetine hem-de beýannama ýazmakda okuwçylaryň ukyplarynyň yzygiderli ösdürilmegine esaslanymalydyr. Beýannama ýazmakda oňaýly bolmagy üçin, tekstleriň birnäçesini

gysgaldyp hem alyp bolar. Olar okuw maksatnamasy boýunça edebi okuwdan we türkmen diliniň grammatikasy boýunça geçilen maglumatlara laýyk gelmelidir. Tekstler arkaly okuwçylara dilden we ýazuw üsti bilen doly ýa-da gysgaldyp beýan etmegi hem-de dürli görnüşde ýönekeý meýilnama düzmegi öwretmek ýaly möhüm maksatlar göz önünde tutulýar. VI-VII (VII-VIII) synlarda tekst üstünde işlemek IV-V (V-VI) synlardakı garanyňda çuňlaşdyrylýar. Okuwçylara ýönekeý meýilnamalar bilen birlikde, çylşyrymly meýilnamalar hem düzdürilýär. Ýokary synlarda okuwçylar çeper eserleriniň gahrymanlaryna häsiýetnama ýazmagy hem başarmalydyrlar. Beýannamalar ýazdyrylanda, ýazgylaryň many-mazmunyny ýüze çykarmak üçin, soraglary hem-de ýumuşlary oýlandyryjy häsiýetde hödürlemelidir. Bu ýagdaý okuwçylary döredijilikli beýan etmeklige ugrukdyrýar.

Oňat okaýan okuwçylar beýannamany öz garaýyşlary boýunça dürli deliller, dana sözler, nakyllar we ş.m. arkaly giňişleýin ýazyp beýan edýärler. Ortaça okaýan okuwçylar gysgarak ýazýarlar, ýagny mugallymyň okanyndan, gürrüň bereninden ýadynda galanyny ýazýarlar. Şolar ýaly aýratynlyklary hasaba alyp, okuwçylaryň ukybyny ösdürmek, olary höweslendirmek mugallymyň esasy wezipeleriniň biridir.

Okuwçylar beýannama ýazanlarynda, olaryň özbaşdak pikirlenmek endikleri-de ösýär. Munuň özi okuwçylaryň bilimleriniň baýlaşmagyna, olaryň sowatly ýazmaklaryna oňaly täsir edýär. Bu bolsa okuwçylaryň beýleki ýazuw işlerini – diktantlary, düzmeleri, gazet-žurnallara makalalary, çeper pikirýöretmeleri, oýlanmalary we ş.m. sowatly hem-de döredijilikli ýazmagyna oňaly täsir edýär.

Beýannamanyň meýilnamasy

Okuwçylara beýannama ýazmagy öwretmekde meýilnama düzmek boýunça işlemek netijeliligiň gözbaşydyr. Bu işde oýlanyşykly düzülen meýilnama okuwçylaryň pikirini tertipleşdirýär. Olaryň düşüňjelerini yzygiderli beýan edip bilmeklerine, sözlemleri biri-biri bilen baglanyşykly ýazmaklaryna, tekstiň esasy ýerlerini saýlap almaklaryna, onuň gurluşyny we mazmunyny anyklaşdyrmaklaryna kömek edýär.

Ilki okuwçylara beýannamanyň meýilnamasyny düzmegi öwretmek, tekstiň manysyny yzygiderli, anyk beýan edip bilmegi düşündirmek netijelidir. Meýilnama düzmekde ýönekeýden çylşyrymla geçmek ýörelgesine eýerilýär. Beýannamanyň meýilnamasyny düzmegi öwrediş sapagynda okuwçylaryň işjeňligi gazanylmalydyr. Meýilnama düzmek üçin, beýanama ýazyljak teksti böleklere bölmegi, bölekleriň hersine sözbaşy tapmagy başarmak zerur. Ýazylýan sözbaşy gysga bolmalydyr we ol bölegiň mazmunyny öz içine almalydyr. Meýilnama düzülende, şol bir sözi birnäçe gezek ulanmakdan saklanmak gerek.

Beýanama üçin meýilnama düzmegi öwrediş pursatlaryny mugallym şeýleräk alyp baryp biler. Ilki okuwçylara meýilnamanyň nähili düzülmelidigini düşündirmeli. Soňra mugallymyň özi tekstiň mazmuny boýunça mysaly meýilnama düzüp görkezýär we bir tekst boýunça okuwçylara özbaşdak meýilnama düzmegi tabşyrýar. Şeýlelik bilen, okuwçylar tekstiň her bölümüne degişli özbaşdak taýýarlan sözbaşylaryny hödürleýärler. Sözbaşylaryň şowly bolmadyklary çalşyrylýar, eger okuwçylaryň düzen meýilnamalarynyň hiç biri göwnējaý bolmasa, onda mugallym öz düzen meýilnamasyny mälim edýär. Okuwçylaryň düzen sözbaşylarynyň kemçiliklerini mugallym aýdyň delilleriň üsti bilen görkezip, tekstiň şol bölüminiň mazmunyny öz içine doly alýan we onuň yzygiderliligini saklaýan sözbaşylar bilen çalşyrýar.

Sözbaşylar okuwçylaryň pikirini işjeň çekmek bilen düzülýär. Soň okuwçylara özbaşdak meýilnama düzmek üçin ýumuşlar berilýär. Özbaşdak iş tabşyrylanda, sapakda bile oturan okuwçylaryň düzen meýilnamasynyň birmeňzeş bolmazlygy gazanylýar. Özbaşdak meýilnama düzüp gelmegi öýe iş tabşyrmak wajypdyr. Meýilnama düzmegiň göwnējaý bolmagy üçin, okuwçylara onuň sözbaşylaryny dürli görnüşlerde ýazdyrmak mümkin:

1. Sorag sözlemi görnüşinde (başlangyç synplarda).
2. Habar sözlemi görnüşinde.
3. At sözlemi görnüşinde.
4. Parasatly sözleri ulanmak görnüşinde.
5. Garyşyk görnüşde we ş.m.

Meýilnama, esasan, iki gurluşda düzülýär:

- a) ýönekeý meýilnama;
- b) çylşyrymly meýilnama.

Başlangyç synplarda okuwçylar sorag sözlemleri görnüşinde, çylşyrymly bolmadyk maglumatlar esasynda, ýönekeý meýilnama düzýärler. IV-VII (V-VIII) synplarda bolsa dürli çylşyrymlylykda bolan tekstler esasynda, bu işiň hemme görnüşleri boýunça we çylşyrymly meýilnama düzmek endigi ösdürilýär.

Ýönekeý meýilnama düzmek üçin, teksti iri bölümlere bölüp, olara sözbaşy tapmak bolar. Başlangyç synplarda ýönekeý meýilnamanyň sözbaşylaryny okuwçylar sorag we ýönekeý sözlemler görnüşlerde düzen bolsalar, IV-VII (V-VIII) synp okuwçylary sözbaşylary at sözlemleri görnüşlerde ýazyp bilmelidirler. Okuwçylary tekstiň bölümlerine dürli görnüşlerde sözbaşylar bermek bilen tanyşdyryp, şolar esasynda hem özbaşdak meýilnama düzmegi tabşyrmak amatlydyr.

Meýilnama düzmegiň görkezilen ýörelgelerinden başga-da biraz çylşyrymlyrak bolan many-mazmun we gurluş ýörelgesi hem bar. Beýle ýörelge bilen düzülen meýilnamada eseriň bölümüne diňe sözbaşy ýazmak bilen çäklenilmän, ol bölümiň many-mazmun tarapy we gurluş ähmiýeti hem görkezilýär.

Meýilnama düzmek diňe beýannama ýazmak üçin ulanylman, ony okuwçylaryň eseriň mazmunyny gürrüň edip berenlerinde hem peýdalanmaklaryny gazanmak ähmiýetlidir. Edebi eserleri okanlarynda, ýatlaýyndan çykmaz ýaly, şol eseriň mazmunyna degişli meýilnama düzmegi okuwçylardan talap etmek hem zerurdyr. Okuwçylara düzülen meýilnamadan peýdalanyň, dilden gürrüň edip bilmegi hem öwretmek möhümdir.

Beýannama ýazdyrylanda, mazmuny beýan etmek maksady bilen, okalýan teksti okuwçylar üns berip diňleýärler. Okalan tekstiň mazmuny esasynda meýilnama düzülýär, soňra şol meýilnama boýunça hem okuwçylar tekstiň mazmunyny ýazuw üsti bilen yzygiderli beýan edýärler. Şeýlelikde, okuwçylarda özüniň we başga biriniň okan tekstine gowy düşüňip bilmek endigi ösýär. Diýmek, beýannama ýazmak okuwçylaryň yzygiderli pikirlenmeklerini hem ösdürýär. Teksti ýazuw üsti bilen beýan etmekde okuwçylaryň sözlemleri dogry düzmegini we ony sowatly ýazmagyny, eserdäki görkezilýän mag-

lumatlary, wakalary yzygiderli beýan edip bilmeklerini gazanmak, başganyň sözünü öz sözi bilen berip bilmek ukypalaryny we beýleki döredijilik başarnyklaryny ösdürmek hem zerurdyr.

Orta mekdepleriň IV-VII (V-VIII) synplarynda dürli oýlandyryjy maksatlar yzarlanylýp, beýannamalar ýazdyrylyp bilner. Olar örän köptaraplydyr. Şonuň üçin-de bu işde okuwçylaryň ýazuw dili kem-kemden ösdürilmelidir. Soňra suratlandyrmak, gahrymanlara häsiýet-nama bermek we has çylşyrymly tekstleri ýazuw üsti bilen beýan etmek işleri geçirilmelidir. Iň soňunda edebi we erkin temalardan özbaşdak işleri ýazmagy öwretmek bolar.

Beýannamalary ýazdyrmak, olary öz wagtynda barlamak, degişli bahalaryny seljerip goýmak, ýalňyşlar boýunça işlemek mugallymlaryň ussatlygyny we jogapkärçiligini talap edýär.

Beýannama barlananda, pikirini, mazmunynyň dogry beýan edilişi, sözleýiş, şeýle-de, orfografik hem-de dyngy belgi sowatlylygy barlanylýar.

Beýannama iki baha goýulýar: birinjisi – mazmun we sözleýiş üçin, ikinjisi – sowatlylyk üçin (grammatik, orfografik we dyngy belgi kadalaryň berjaý edilişi üçin).

Ýalňyşlar “Ýeke-täk talaplar we baha ölçegleri” atly usuly gollanmada görkezilişi ýaly, depderlerde ýörite düzedilýär we degişli bellikler edilýär. Ahyrda bolsa ýalňyşlaryň sanyna hem onuň hiline garap, işe baha goýulýar.

Beýannamanyň, ýalňyşlary boýunça işlenende, derňelýän mysallaryň okuwçylaryň iş depderlerinden alynmagy hem-de onuň köpçülik bolup hemmetaraplaýyn seljerilmegi zerurdyr.

Ýalňyşlar boýunça işlemek sapaklary usuly talaplara laýyk guralmalydyr. Olarda köpçülige we aýry-aýry okuwçylara häsiýetli bolan ýalňyşlar boýunça ýumuşlardan peýdalanmak möhümdir. Mysal üçin, dürli sözleriň dogry ýazylyşyny bilmän, olaryň manysyna dogry düşünmän, ýazuw işinde käbir okuwçylaryň bir sözün ýerine başga bir sözi ulanmagy, many-mazmuny dogry beýan etmezligi, delilleri ýoýmagy ýa-da dil serişdelerini nädogry ýazmagy hem mümkin.

Ýalňyşlaryň derňewi ýörite okuw sagatlarynda hem-de adaty sapaklarda yzygiderli derňelip durulmalydyr. Mahlasy, sapaklaryň gidişinde ýalňyşlar boýunça işlemäge ýörite wagt bermek netijelidir.

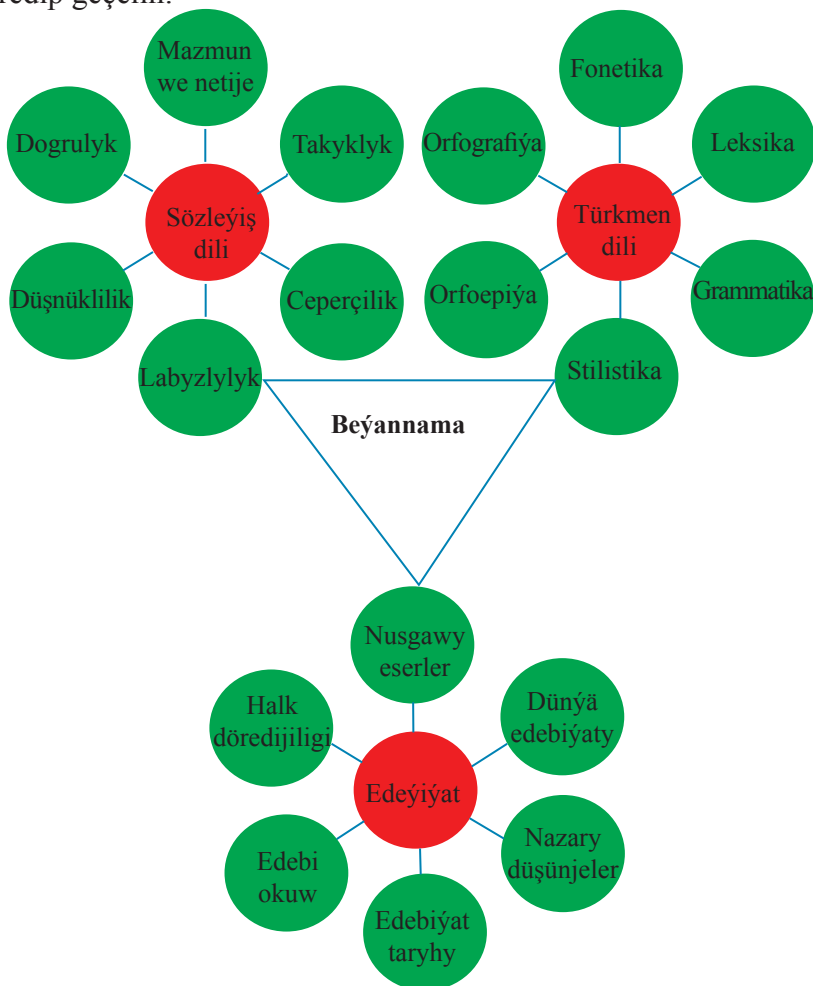
Türkmen dilinden barlag häsiýetinde ýazdyrylan beýannamalar, olardaky ýalňyşlaryň derňelişi türkmen dilinden we edebiýatdan barlag iş depderlerinde, öwredijilik häsiýetinde ýazdyrylan beýannamalar hem-de olardaky ýalňyşlaryň seljerilişi sözleýiş dilini ösdürmek üçin iş depderlerinde ýazdyrylmalydyr.

Bu sapaklarda mugallym okuwçylara sowatly ýazylan beýannamalardan käbirlerini okap berip, olaryň ýalňyşsyzdygyny, arassadygyny, düzedilen harpynyň ýokdugyny, onda dürs ýazuwyň talaplarynyň ussatlyk bilen berjaý edilendigini nusga hökmünde düşündirip biler. Bu seljeriş we berkidiş häsiýetli işler özbaşdak pikirlenmek endikleriniň hem-de ýazuw sözleýişiniň ösmegine, okuwçylaryň sözlemde sözleriň tertibine pugta üns bermeklerine gönükdirilmelidir. Bulardan başga-da, beýanname ýazmaga taýýarlyk, ony ýazmagy öwrediş hem-de ýalňyşlaryň derňewi sapaklarynda partada dogry oturmak, okuw esbaplaryny talabalaýyk peýdalanmak, arassa ýazmak ýaly okuwçylaryň hatdatlyk, beden taýdan dogry ösüşi, mekdep gigiyenasy, ýaş aýratynlyklaryň anatomiýasy we fiziologiýasy bilen bagly wezipelere aýratyn üns bermek wajypdyr.

Beýanname ýazdyrmak esasynda sözleýiş dilini ösdürmek

Dil we ýazuw sözleýişini ösdürmekde mugallym beýannamanyň sözleriniň, söz düzümleriniň, sözlemleriniň grammatik taýdan dogry baglanyşdyrylyşyna, düzülişine we okuwçynyň söz gorunyň baý bolmagyna möhüm ähmiýet bermelidir. Biz okuwçylaryň diňläň tekstini obrazly sözlerden, täsirli jümlelerden peýdalanyp, sagdyn pikirli, özara baglanyşyklylykda we yzygiderlilikde ýazuw arkaly beýan etmeklerini hem aýratyn hasaba almalydyrys. Bu ýagdaý diň çeperçilik serişdelerini: janlandyrmany, deňeşdirmäni, ulaltmany, kiçeltmäni, sypatlandyrmany, meňzetmäni we ş.m.-leri biri-birinden tapawutlandyrmaga ugrukdyrýar. Çünki bu düşüňjeleriň çäginde dil bilen edebiýat birleşýär. Ikinji bir tarapdan bolsa, grammatik kadalar bilen birlikde, edebi-nazary düşüňjeler özara berkidilýär. Olary multimedia tagtasynyň ähli mümkinçilikleri esasynda özleşdirmegi meýilleşdirmek ösen döwrümiziň aýdyň talabydyr.

Şu ýerde beýannama ýazdyrmak arkaly sözleýiş diliniň ösdürilmegi, beýannamada we beýleki ýazuw işlerinde şöhlenenýän maglumatlaryň dil bilen edebiýatyň özara birleşmelerinde utgaşdyrylmagy boýunça multimedia tagtasynyň **Power Point** maksatnamasynda okuwçylara hödürlemek amatly bolan slaýdlaryň käbir böleklerine seredip geçeliň:

Okuwçylara ýokarky düşünjeleri ýene-de içki böleklerе bölüp, olary beýannama ýazdyrylýan tekstlerden alnan mysallar bilen delil-lendirip öwretmek ýazuw we sözleýiş diliniň ösdürilmegine, öwre-

nilen bilimlerin çuňňurlygyny gazanmaga, dersara baglanyşygyň netijeli guralmagyna şert döredýär. Şonuň üçin beýanname ýazdyrmak arkaly gazanylmagy meýilleşdirilýän sözleşiş kämilliginiň köptaraplydygyny, onuň ähli öwrenilenleriň döredijilikli jemidigini okuwçylara öwretmekde mugallyma amatlyklary döredýär. Bu babatda beýanname bilen baglanyşykly esasy maksatlardan daşlaşmazlyk we wagty tygşytly peýdalanmak zerurdyr. Bir okuw sagadynda slaýdlarda görkezilenleriň ählisiniň üstünde işlemäge mümkinçilik bolmaýar, emma olary kem-käsleýin gözleg usulynda özleşdirmäge bolsa innowasion mümkinçilikler çäksizdir.

Diliň çeperçilik serişdelerinden peýdalanmagy öwretmek üçin, ilkişada saýlanan tekstlerden “**akylly peronyň**” kömegi bilen degişli mysallary aýdyňlaşdyryp, okuwçylara şolary öz işlerinde ulanmagy tabşyrmak beýanname ýazdyrmak esasynda sözleşiş dilini ösdürmekde netijelidir. Soňra sözleşiş medeniýetiniň kämil bolmagyny gazanmak üçin, okuwçylar ýazuw işlerinde, tekstlerde berlen durukly aňlatmalary ýatda saklap, olardan maksadalaýyk peýdalanmagy başarmalydyrlar. Soňabaka çeperçilik serişdelerini okuwçylaryň özlere tapdyryp, şolary ýazuw işlerinde ulanyp bilmeklerini gazanmak gerek.

Beýanname ýazdyrylanda, okuwçylaryň eserde awtoryň ulanan çeperçilik serişdeleri hakynda diňe öz pikirlerini ýazmaklary bilen çäklenmän, olary tekstiň özünden alnan jümleleriň üsti bilen düşündirip bilmeklerini gazanmak möhümdir. Okuwçylar tekstleriň çeperçilik serişdelerini beýan edenlerinde, olaryň dil aýratynlygyny seljerip bilmelidirler. Mundan başga-da okuwçylar ýazuw işlerinde, tekstlerde berlen başganyň sözünü, gepleşigi we beýleki sintaktik öwürümleri ýerlikli ulanmagy hem-de şolary özbaşdak ýazyp beýan etmegi başarmalydyrlar.

Beýannamanyň dil, sözleşiş taýyndan çeper, mazmun babatda manyly ýazylmagy üçin, okuwçylara aşakdaky zerur talaplar bildirilmelidir. Indiki getiriljek ol talaplar sapagyň degişli döwürlerinde interaktiw usulynda okatmaga mümkinçilik berýän multimedia tagtasynda dürli animasiýalar arkaly hödürlenip bilner:

– tekstleri kämilleşdirmegi başarmak: olarda birmeňzeş sözleri gaýtalamazlyga çalyşmak, sözlem agzalaryny ýerbe-ýer ulanmak, täsirlilik gazanmak;

– omonimleri, sinonimleri, antonimleri, durnukly söz düzümlerini, köpmanyly sözleri we ş. m. leksiki birlikleri ýerlikli ulanmak;

– tekstleriň böleklerini yzygiderli baglanyşdyrmak, olara sözbaşy goýmak, meýilnama düzmek we bu işlerde parasatly sözlerden peýdalanmak;

– ýörite sözlükler arkaly manysy düşnüksiz hasap edilen sözlere, söz düzümlerine aýratyn düşündiriş bermek;

– logiki pikirlenmegi ýatkeşligi ösdürmek bilen baglanyşdyrmak;

– sözleýişň dürli stillerine degişli tekstleri seljermek, olaryň many-mazmunyndan dogry netije çykarmak;

– dyngy belgileri sowatly ulanmak we dürs ýazuw düzgünlerini tekstler bilen baglylykda özleşdirmek.

Okuwçylaryň öz pikirlerini ýazuw sözleýşi arkaly kämil beýan etmeklerini gazanmak maksady bilen, mugallym okuwçylara zerur bolan ugrukdyryjy maslahatlary berip durmalydyr. Mugallym beýan-namanyň meýilnamasynyň düzülmegine ýolbaşçylyk edende, pikir yzygiderliginiň sagdyn, çeper ýazgylar hem-de oýlanyşykly beýan-etmeler bilen bagly bolmalydygyny göz önünde tutmalydyr. Ol berlen tekstiň haýsy böleklerine köp üns bermelidigini, wakalary nähili yzygiderlilikde beýan etmelidigini düşündirmelidir hem-de olary okatma-gyň usulyýetinde mümkinçiligi bimöçber bolan multimedia tagtasyn-da, öndebaryjy tilsimat serişdelerinde özleşdirmäge ugrukdyrmalydyr. Okuwçylaryň bilesigeliji soraglaryna mugallym anykdan kesgitli jogap bermelidir. Berilýän ugrukdyryjy maslahatlaryň okuwçyny el-mydamas maslahata mätäç ýagdaýda goýmagy, olaryň özbaşdak pikir-lenmek endiklerine zyýan etmegi hem mümkin. Şonuň üçin hem bu meselede “altyn aralygy” tapmak mugallymyň ussatlygyna baglydyr.

Okuwçylar beýannama ýazmagyň tärlerine türgenleşdikleriçe, mugallym hem okuwçylara berýän maslahatlaryny azaltmalydyr. Şeýlelikde, okuwçylar berlen teksti sözleýiş medeniýetiniň talaplary boýunça özbaşdak, täsirli beýan edip bilmelidirler. Beýannama synag

ýa-da barlag üçin ýazdyrylanda, okuwçylar hiç hili kömezsiz özbaşdak işlemelidirler.

Beýannama ýazdyrmak esasynda sözleýiş dilini ösdürmekde okuwçylaryň öz pikirlerini zygiderli beýan etmegi, edebi dilde arassa geplemegi esasy talaplary emele getirýär. Bu babatda innowasion tehnologiýalar maglumatlaryň geçişiniň we olary alyşmagyň tizligini ýokarlandyrýar, okuwçylaryň özbaşdak pikirlenmeklerine oňaly täsir edýär, wagty tygşytlamaga ýardam berýär.

Barlag beýannamasyny ýazdyrmagyň mysaly sapak ýazgysy

Mugallym barlag we öwredijilik häsiýetindäki beýannamalary ýazmaga taýýarlyk, olary ýazdyrmak we derňemek sapaklarynyň ýazgysyny bilim berijilik, terbiýeleýjilik maksatlary, wezipeleri esasynda döredijilikli taýýarlamalydyr. Bu sapaklaryň degişli döwürleri hem-de olaryň wagt bölünişigi pedagogik esaslary hasaba almalydyr. Agzalan sapaklaryň umumy taýýarlygy türkmen diliniň orfoepik we orfografik ölçeglerine laýyk gelmelidir. Ýazuw işiniň bu görnüşinde peýdalanylmaly edebiýatlar, degişli esbaplar özbaşdak pikirlenmek we hatdatlyk endiklerini ösdürmek bilen baglanyşdyrylmalydyr.

Multimedia tagtasynyň **ACTIV Studio** maksatnamasynyň erkin saýlamak guraly arkaly maglumatlaryň ekranda ornuny üýtgetmek, olary ulaltmak, kiçeltmek, dürli hili ýagdaýlarda öwürmek ýaly şertlerde tekstleri taýýarlamak ýazuw işiniň bu görnüşini innowasion tilsimatlarda ýazdyrmak üçin amatlydyr. Tekstleriň meýilnamasyny hem-de öwrenilenleri gaýtalamaga gönükdirilen ýumuşlary özara işjeňligi gazanmak üçin taýýarlamak möhümdir. Sözlük üstünde işlemek, sözleýiş dilini ösdürmek, ýazuw endiklerini ösdürmek ýaly wezipeleri mugallym öz iş mümkinçiliklerine, okuwçylaryň bilim derejelerine, ýaş aýratynlyklaryna we beýleki talaplara laýyklykda alyp barmalydyr. Ýokarky maksatlardan ugur alýan barlag beýannamasyny ýazdyrmagyň mysaly sapak ýazgysyny hödürleýäris:

VII (VIII) synp.

Sapagyň temasy: Barlag beýannamasyny ýazmak.

Sapagyň maksady: a) okuwçylara öz pikirlerini yzygiderli, logiki taýdan dogry, dürs ýazuw taýdan ýalňyşsyz beýan etmegiň tärlerini öwretmek, b) okuwçylaryň sözleýiş we ýazuw endiklerini, başarnyklaryny ösdürmek, sapakda okuwçylaryň özara işjeňligini ýola goýmak, interaktiw tagtadan peýdalanmak, ç) watansöýüjiligi, zähmetsöýerligi, agzybirliги, ahlaklylygy, ynsaplylygy, milli we dünýä gymmatlyklaryna buýsanç, gозzellige söýgi duýgularyny terbiýelemek.

Sapagyň wezipeleri: okuwçylaryň sözleýiş dilini, ýazuw we hatdatlyk endiklerini ösdürmek, sözlük üstünde işlemek.

Sapagyň görnüşi: barlag sapagy.

Sapagyň ýörelgeleri: bilimiň mazmuny bilen onuň beýan edişiniň bitewiligini gazanmak, ynsanperwerlik, yzygiderlilik, ýaş aýratynlyklara dogry gelmek, beýleki dersler we durmuş bilen baglylygy üpjün etmek.

Sapagyň usullary: okuwçynyň özbaşdak işi, **ACTIV Studio** we **Power Point** maksatnamalaryndan peýdalanmak, temanyň prezenta-siýasyny geçirmek, „**akylly perony**“ kömege çagyrmak, pikirlenme minutlaryny geçirmek, logiki yzygiderlilik, subut edijilik, düşnükliklik we aýdyňlyk.

Sapagyň görkezme esbaplary: gymmatly kitaplar, usuly gollanmalar, ses ýazgylary, multimedia tagtasy, degişli suratlar, çyzgylar, sözlükler, metbugat maglumatlary.

I. Guramaçylyk döwri (2 minut): a) nobatçynyň kömegi bilen bu günki senede okuwçylaryň sapaga işjeň gatnaşygyny we taýýarlygyny hasaba almak, b) Watanymyza, halkymyza, Hormatly Prezidentimize söýgi duýgularyny ösdürmek, ç) özbaşdak pikirlenmek endiklerini ösdürmeklige degişli özara işjeňlik pursatlary guramak.

II. Barlag beýannamanyň maksadyny kesgitlemek, wezipesini goýmak (8 minut): Multimedia tagtasynda senäni, tekstiň sözbaşysyny ýazmak. “Beýannamany sowatly ýazyň!” diýen giriş sözi arkaly şu aşakdaky maslahatlary okuwçylara hödürlemek:

1. Özbaşdak ýazan beýannamalaryňyzy, çeper eserleri okap, özleşdiren täze sözleriňizi ýatlaň.

2. Diliň çeper aňladyş serişdeleri barada oýlanyň.

3. Asyl söz we goşulma baradaky maglumatlary, dyngy belgileri, ýazuw kadalaryny gaýtalaň.

4. Epigraf saýlamak üçin dürli görnüşdäki eserleri üns merkeziňizde jemläň.

5. Hödürlenýän tekstiň okuw-terbiýeçilik ähmiýeti, durmuşy zerurlygy barada pikirleniň we ş.m.

Bu pursatda tekste degişli ýörite taýýarlanan prezentasiýa boýunça möhüm maglumatlar bilen gysgaça tanyşdyrmak. Beýannamanyň tekstini labyzly okap bermek:

Mälikguly Magtymgulynyň “Ýeldim tut” goşgusyny okady

Berkeli aga ikinji gezek aýdansoň, Mälikguly Magtymgulynyň “Ýeldim tut” goşgusyny okady. Özem sesine biraz bat beribräk okady. Sebäbi, ol goşgy okap başlanda, öýdäkileriň Magtymgulynyň sözlerine aşa suwsandyklaryny duýdy. Ol gygyrybrak okanda-da, sesi gaty pessaý çykýan ýalydy. Beýle ahwalata Mälikguly birinji gezek gabat gelýärdi.

Hanguly ýatan ýerinden: “Dogry, dogry. Hä-ä, hä-ä!” diýip, öwran-öwran gaýtalady.

– Tünçe gaýnady öýdýän, Hanguly janyň kakasy, Mälikguly jana çay beriň – diýip, Näzik eje mejalsyz seslendi, başyny ýassykdan galdyryjak boldy.

– Häzir demlejek – diýip, Berkeli aga bişen zagarany alyp, täzesini goýdy. Şondan soň çay demlemegiň ugruna çykdy.

– Mälikguly, adyňy kakamdan köp eşitdim – diýip, Hanguly Mälikgulyny içgin synlady. – Kakam her gün seni öwmek öwýär. “Berdimuhamet mugallymyň üşükli, zehinli çagalary bar. Mälikguly eýýäm uly adam ýaly” diýip. Seni nähili oglanka diýip pikir edýärdim. Göz önüne getirişim ýaly ekeniň. Mälikguly, seniň maňa kril elipbiýini öwretmäge wagtyň bolmazmyka? Ynan meniň täze çykan kitaplary, gazet-žurnallary okasym gelyär. Men mekdepde jezitçe okadym. Soň latyna geçildi, latynam öwrendim. Ýöne urşuň önüsyrasy krile geçildi welin, dünýäden üzňe galaýdym.

– Öwrederin, hökman öwrederin – diýip, Mälikguly gaty ynamly, çyny bilen aýtdy.

– Işiň gyzgalaňly wagty sen Mälikgula azar berme, Hangulym.

– Men garaşaryn, kaka, howlugýan ýerim ýok.

Mälikguly Berkeli agalardan çykyp gaýdanda, özüni üýtgeşik bir dünýäden çykan ýaly duýdy. Alagaraňka düwdenekläp barşyna Hangula kömek edip biljekdigine begenip, uçup barýardy.

(Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedow. „Döwlet guşy“ romany – Aşgabat: 2013 ý., 286-287-nji sah.).

2. Tekstiň mazmuny boýunça düşündiriş geçirmek we manysy düşnüksiz sözleri, söz düzümlerini multimedia tagtasynda görkezip, sözlük üstünde işlemek.

3. Tekstiň mazmuny boýunça gürrüň geçirmek.

a) gysgaça sorag-jogap alyşmak;

• Hormatly Prezidentimiziň “Döwlet guşy” romanynyň gahrymanlary kimler?

• Mälikgulynyň hereketlerine nähili garaýarsyňyz?

• Tekstdäki haýsy ýazuw kadalaryna degişli sözler bar?

b) okuwçylaryň käbirlerine tekstiň mazmunyny gysgaça dilden aýtdyrmak.

ç) tekstiň esasy ýerlerini ýene bir gezek okap bermek.

4. Beýannama ýazmaga taýýarlyk sapagyna esaslanyp, meýilnama düzmek:

• Magtymgulynyň sözlerine teşnelik.

• Hangulynyň Mälikgula aýdan sözleri.

• Goldawa mätäç adama kömek edip bilmegiň begenji.

5. Ýazyljak beýannamanyň mazmunyna laýyk epigraf saýlamak:

Biz sagdynlygyň we ruhubelentligiň, bagtyýarlygyň döwletini gurýarys. Biziň bu döwletli işimizde geljegimize şamçyrak boljak beýik ideallar gerek.

(Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedow. „Döwlet guşy“ romany – Aşgabat: 2013 ý., 6-njy sah.).

6. Teksti gaýtadan okamak.

III. Okuwçylaryň özbaşdak beýannama ýazmalary. (30 minut)

Okuwçylaryň işi ýazyşlaryny doly gözegçilikde saklamak.

Özbaşdak döredijilikli işlere päsgel bermezlik.

Kynçylyk çekýän okuwçylary ugrukdyrmak.

IV. Ýazuw kadalaryny gaýtalap öwrenmegi tabşyrmak (3 minut).

a) sapagyň dowamynda ýazuw kadalary bilen bagly käbir soraglara özbaşdak jogap tapmaga taýýarlanmak;

b) soraglar we ýumuşlar:

- Hormatly Prezidentimiziň gymmatly kitaplaryny özbaşdak okaň.
- Eserde akyldaryň başga haýsy goşgulary ýatlanylýar?
- “Magtymgulynyň edebi mekdebi” diýen düşünjä nähili düşüňýärsiňiz?

• Tekstdäki grammatik aýratynlyklar boýunça söhbetdeşlik guraň.

V. Sapagy jemlemek. (2 minut).

1. Meýilleşdirilen işleriň ýerine ýetirilişini seljermek.

2. Hoşniýetli arzuwlar bilen hoşlaşmak.

* * *

Şu iş ýazylanda Aşgabat şäherindäki 27-nji, 35-nji, 33-nji, Ruhabat etrabyndaky 3-nji, Mary şäherindäki 16-njy, Wekilbazar etrabyndaky 2-nji, 21-nji, Mary etrabyndaky 17-nji, Murgap etrabyndaky 34-nji, Ýolöten etrabyndaky 42-nji, Tagtabazar etrabyndaky 10-njy, Sakarçäge etrabyndaky 24-nji, Balkanabat şäherindäki, 12-nji, Serdar etrabyndaky 10-njy, Görogly etrabyndaky 41-nji, Akdepe etrabyndaky 33-nji, Türkmenabat şäherindäki 32-nji, 31-nji, Atamyrat etrabyndaky 29-njy, 30-njy orta mekdepleriniň türkmen dili we edebiýat derslerini we daşary ýurt dillerini okadýan tejribeli mugallymlardan M. Nuralyýewanyň, B. Aýdogdyýewiň, A. Gylyçnyýazowanyň, M. Muhammetnurowanyň, A. Durdyýewiň, N. Kadyrowyň, J. Ataýewiň, O. Hallyýewanyň, A. Amangeldiýewiň, M. Öwezgeldiýewanyň, Ý. Gullyýewiň, T. Amanowyň, M. Allanowyň, M. Nedirowanyň, O. Aşyrowyň, M. Meredowanyň, B. Seyitberdiýewiň, Ş. Ärnazarowanyň, A. Ýazmyradowanyň, O. Babagulyýewanyň, A. Rahmedowyň, Ö. Kulyýewiň köpýyllyk iş tejribeleri hem göz önüne tutuldy.

IV (V) SYNPLAR

Mugallym, esger, ilhalar ynsan

Obada köp jaýlar ýykyldy, köp heläkçilik boldy. Biziň jaýy-myzyň ýokarsy ýykyрман, ara oklary ýykylypdyr. Şonda ara oklaryň kerpiçleri kakamyň üstüne gaýdypdyr. Bize ilki kömege gelen goňşymyz Nurça Garaja boldy. Ol kakamyň ozalky okuwçysydy, şol döwürde kolhoz başlygynyň orunbasarydy.

Kakamyň ölmeziniň öň ýanynda ýene bir aýdany: “Nurça, gyzym, indi meniň ýagdaýym ýagşy, sen Mälikgulyny al-da, mekdebe ylga. Ol ýerde ýaş mugallym ýaşaýandyr, şoňa kömek ediň” diýdi.

Biz mekdebe baryp, ýykylan jaýy gazyp ugranymyzda, beýleki mugallymlaram kömege geldi, ýöne, arman, ýaş mugallymam, gelnem, bir ýaşyna ýetmedik çagajygam diri däl-de, öli çykarmaly bolduk.

Kakamyň agyr halda ýatanyny eşiden adamlar biz bilen öýe gelenlerinde, kakam ýagty jahan bilen hoşlaşan eken. Şonda Nurça Garaja uly sesi bilen aglap:

“Adamlar, geliň adam sylamagy, oňa hormat goýmagy Berdimuhamet mugallymdan öwreneliň. Ol ölüm ýassygynda ýatan wagty öz aladasyny etmän, bizi mekdebe ýaňy gelen ýaş mugallymy we onuň maşgalasyny halas etmäge iberdi. Goý, onuň ýatan ýeri ýagty, jaýy jennet bolsun!” diýip, hat-sowat öwreden eziz mugallymy bilen hoşlaşdy.

(Mugallym, esger, ilhalar ynsan. Berdimuhamet Annaýewiň gahrymançylykly ömür ýoly. – Aşgabat: 2008 ý., 21-22-nji sah.).

Meýilnama:

1. Tebigy heläkçilik nähili döräpdir?
2. Berdimuhamet mugallym Nurça dagyny nirä ugradýar?
3. Heläk bolanlary kimler jaýdan çykarýar?
4. Nurça Garaja adamlara näme diýip ýüzlenýär?

Soraglar we ýumuşlar:

1. Siziň mekdebiňizde tanymal adamlara deňişli haýsy diwarlyklar bar?
2. Olar barada okan ýatlamalaryňyzy ýatlaň.
3. Meýilnamany ýene-de haýsy görnüşlerde düzüp bolar?
4. “Ýnsanperwerligiň gözbaşy” diýen temada özara pikiralyşma guraň.

Sözlük:

1. Sowat – ýazma, okama, okap-ýazyp bilmek, okalyp alnan bilim, okuw.
2. Arman – ýetilmedik maksat, durmuşa geçmedik arzuw, şowsuzlyk, ökünç aňladýan ümlük.

Sporty ösdürmegiň aýdyň geljegi

Welaýatlarymyzy ösdürmek boýunça milli maksatnamanyň çäklerinde 200-den gowrak sport mekdeplerini, sport desgalarynyň 11-den gowragyny gurmak meýilleşdirilýär. Paýtagtymyзда bolsa sportuň gysky görnüşleri üçin Olimpiýa şäherçesi gurlar. Bu ýerde sport bilen meşgullanmak we sport ýaryşlaryny geçirmek, sportuň gysky görnüşleri bolan hokkeý ýa-da figuralaýyn typmak ýaly görnüşlerini geçirmek üçin ähli şertler dörediler, sportuň şol görnüşleri bolsa häzirki wagtda uly meşhurlyga eýe boldy.

Biz köpçülikleýin we professional sport bilen meşgullanmak üçin, bar bolan binýady kämilleşdirip, eýýäm däbe öwürülen sport sagaldyş ýoly, halk arasynda atlandyrylyşy ýaly, “Saglyk ýoly” bilen geçmegi hem ösdüreris.

Türkmenistanda her ýyl 7-nji aprelde Bütindünýä saglyk günü bellenip geçilýär. Şol günki, dabara döp boýunça, diňe bir Aşgabatda däl, eýsem, ähli welaýat merkezlerinde hem “Saglyk ýolundan” geçmek bilen başlanýar.

Häzirki döwürde ýurdumyзда döredilen sport binýady bize halkara ýaryşlaryny (Aziada – 2017) üstünlikli geçirmäge mümkinçilik berýär.

Bedenterbiýe we sport biziň jemgyýetimiziň umumy medeniýetiniň aýrylmaz bir bölegidir.

(Türkmenistanyň Prezidenti Hormatly Gurbanguly Berdimuhamedowyň taryhy çykyşlaryndan).

Meýilnama:

- I. Watanymyz taryhy ösüslere beslenýär!
 - 1. Saglyk ulgamynda haýsy özgerişler amala aşyrylýar?
 - 2. Olimpiýa şäherçesi.
- II. Adam saglygyna peýdaly sport çäreleri haýsylar?
 - 1. Türkmenistanda saglyk günü haçan belenilýär?
 - 2. Saglyk ýoly.
- III. Sport we medeniýet özara nähili baglanyşýar?

Ýumuşlar:

- 1. “Saglygyň gadyryn bilgin, hassa bolmazdan burun” (*Magtymguly*) diýen ganatly jümlä öz düşüniňiňizi maslahatlaşyň.
- 2. Öz ýoldaşlaryňyz bilen oýnaýan oýunlaryňyz, geçirilýän mekdebara, etrabara, şäherara, halkara sport bäsleşikleri barada söhbetdeşlik guraň.
- 3. Olar barada gazet-žurnallar üçin habar taýýarlaň.
- 4. “Olimpiýa”, “hokkeý”, “figuralaýyn typmak”, “professional sport” sözleriniň we söz düzümleriniň manysyny öwreniň. Olary leksik derňew ediň.

Baýdagym – barlygym!

Baýdak! Tug! Sanjak! Bu sözler türkmeniň taryhynda çylşyrymly wakalardan üstünlikli baş alyp çykylan durmuşyň, kynlyk bilen gazanylan ýeňişleriň jarçysy bolupdyr. Halkymyzyň öz milliligine, öz ruhy aýratynlygyna siňen nyşanlary ýaşyl Baýdagymyzyň ýüzünde jemlenýär. “Adam edebinden tanalar, ýurt tundundan” diýlişi ýaly, biziň pederlerimiz hem ýaşyl Tugyň astynda

öz döwletlerini dünýäde ykrar etdirip geljekki nesillere guwanmaga we buýsanmaga ägirt uly miras goýup gidipdirler. Ol mirasda özboluşlylyk we kämillik birigip, bir nyşana – ýaşyl Baýdagyň keşbine öwrülýär.

Adalat baýdagy, dilewarlyk baýdagy, ýaşayş – ruh baýdagy, ýeňiş baýdagy... bu sözlerde “baýdak” sözünüň çeper mazmunlara baýdygy mese-mälim görnüp dur. Çünki ähli zadyň seresi – iň esasy nyşany onuň baýdagydyr.

Baýdak – mukaddeslik, berkararlygyň nyşany.

Baýdak hemişe-de jandan ileri görülýär. Taryhda tug üçin adam pidalarynyň bolan ýerlerini näçe diýseň mysal getirip bolar. Baýdagyň orny jemgyýetçilik durmuşynda örän uludyr.

Mähriban Prezidentimiziň tagallasy bilen ösüslere beslenýän ýurdumyzyň bagtyýar adamlary mundan beýläk-de seniň barlygyňa buýsanyp ýaşasyn! Ýurduny, il-halkyny bagtyýar geljege alyp barýan Milli Liderimiziň jany sag, tutumly işleri mydama rowaç bolsun! Toýlar toýa ulaşsyn!

(Ş. Agalyýew. “Diýar” žurnaly, 2010 ý., №2).

Meýilnama:

1. Milli aýratynlyklaryň nyşany.
2. “Baýdak” sözi çeper mazmunlarda.
3. Berkarar döwletiň bagtyýarlyk döwri – aýdyň geljege badalga.

Sorag we ýumuşlar:

1. Siz baýdak baradaky buýsançlaryňyzy janlandyrmalar, deňşdirmeler, ulaltmalar, kiçeltmeler, epitetler, meňzetmeler bilen gysga jümlelerde dilden beýan ediň.
2. “Baýdak”, “tug”, “sanjak” sözleriniň manysyny sözlükden öwreniň.
3. Siz haýsy döwletleriň baýdaklaryny tanaýarsyňyz? Olary ýatlaň.

Gezelençde

Okuwa göreldeli ýetişmek abraý ýetirýär. Kadaly dynç almak hem zerur. Şondan ugur alyp, biz dynç günleriniň birinde Rejep, Aşyr, Weli dagy bilen daga gezelenje gitdik. Biz dagda bir çeşmäniň boýunda düşledik. Iýip-içer ýaly zatlary taýýarlaşdyryp, iýmäge oturanymyz hem şoldy welin, birdenkä bir guşjagazyň jürküldisi eşidildi.

Ses gelyän tarapa gözümi aýladym-da, çalasyňlyk bilen ýerimden turdum, şol tarapa ylgadym. Baryp görsem, guşjagaz kimdir biriniň guran gapanyna düşüpdur. Derrew guşy halas etdik. Ony öýe alyp gaýtdym. Öýe gelenimden guşjagazy uçurjak bolup, her hili emel etdim. Ol biraz uçýardy-da, ýere gaçýardy. Seredip görsem, onuň aýagy ýaralanypdyr. Oňa em etmek üçin ýod erginini çaldym. Oňa oňatja seretdim, aýagynyň daňysyny ýygy-ýygy täzeledim.

Guşjagaz mazaly sagaldy. Bir gün ony al-asmana uçuryp goýberdim. Şondan bäri asmanda uçýan guşlary görsem, şol guşjagaz ýadyma düşýär. Göwnüme bolmasa, ol ýanyma geläýjek ýaly.

(Tebigaty gorajýynyň ýandepderçesinden).

Meýilnama:

1. Oglanlaryň gezelenje gitmegi.
2. Guşjagazyň oglanjygyň kömegi bilen gutulmagy.
3. Oglanjygyň guşjagazy ýatlamagy.

Ýumuşlar:

1. Atlaryny bilýän guşlaryňzyň sanawyny düzüň hem-de öýde olaryň peýdasy barada öwrediji häsiýetli beýannama ýazyň.
2. Teksti başga birinden eşiden görnüşinde ýazyň.

Bir alma agaçjygynyň taryhy

Bir tokaýyň içinde bir ýabany alma agajy gögeripdir, güýz wagty ondan bir turşy alma ýere gaçypdyr. Guşlar almany hem-de däne-

jiklerini çokupdyrlar. Diňe bir dänejik ýeriň içinde gizlenip galypdyr. Onuň gögermegi üçin amatly şert, belli bir wagt gerekdi, gys geçip, öz ornuny ýaza bermelidi.

Dänejik ýazda: öl ýeri Gün gyzdyran wagty gögermäge başlapdyr. Kökjagazyny ýere urupdyr, iki sany pyntyklyja baldajyk çykarypdyr, pyntyjagyň ýokarysyndan bolsa gökje ýapraýyklar çykypdyr. Pyntyjagyň yzyndan pyntyjak, ýapraýygyň yzyndan ýapraýyk, şahajygyň yzyndan şahajyk çykyp, şol dänejigiň düşen ýerinde baş ýyldan soň, bir gowuja alma agaçjygy ösüp ýetişipdir.

Eli pilli bagban tokaýa gelipdir, alma agaçjygyny görüp:

– Ine, gowuja agaç, bu maňa gerek bolar – diýipdir we almany göçürmek barada aladalanyp başlapdyr.

Bagban ony köwlemäge duranda, alma agaçjygy titräpdir we: “Meniň işim gaýtdy” diýipdir, emma bagban alma agaçjygynyň kökjagazlaryna zyýan ýetirmän, örän seresaplyk bilen köwläp, öz bagyndan oturdypdyr.

(K. D. Uşinskiý. “Hekaýalar we ertekiler”).

Meýilnama:

1. Tokaýda.
2. Dänejigiň gögerişi.
3. Onuň ösüşi.
4. Bagbanyň tokaýa gelmegi we alma agajyny göçürmegi.

Ýumuşlar:

1. Agaçlara ideg edişiňiz barada öz pikirini gysgaça dilden beýan etmäge taýýarlanyň.
2. Oguz han atamyzyň “Bir nahal ekseň, ýaşıň bakydyr” diýen pähimine düşünişiňizi beýan ediň.
3. “Ç, j” sesleri ýanaşyp gelenlerinde, olaryň dogry aýdylyşlaryny we ýazylyşlaryny başga mysallarda düşündiriň.

Täze sapylan alma agajy

Nähili bolsa-da, bir ýagdaýdan beýleki ýagdaýa öwrenişmek zerur. Bu kyn, aňsat däl.

Alma agaçjygy keselledi, emma ol ýaşdy, güýçlüdi, ol tiz ýagşy boldy we ýat şahajyk bilen bitişip ösdi. Şahajyk güýçli alma agajynyň şiresini içip, tiz ösýär, yzly-yzyna pyntyklaýar, ýaprak çykarýar, yzly-yzyna ösüntgi, şaha aýyrýar we iki-üç ýyldan soň ak-gyrmyzy ysly güller bilen gül-pürçek bolup ýetişýär. Ak-gyrmyzy lepestoklar (gülüň yslyja ýapraýyklary) düşüp, olaryň ýerine gök tohumlyk peýda boldy, güyz tohumlykdan alma emele geldi, özi hem ýabany turşy alma däl-de, ullakan, gyp-gyzyl, süýji, agyzda eräp barýan alma. Şeýle bir gowuja alma agaçjygy ösüp ýetişdi, hatda sapmak üçin onuň pyntyklaryny almaga başga baglardan hem bagbanlar gelýärdiler.

Olar hem irginsizlikde alma agajyny sapmagyň aladasyny etdiler. Aladalar hökman ýerine düşäýmeli. Onuň üçin biraz wagt we erjellik gerek.

(Şol ýerde).

Meýilnama:

- I. Ösümlikleriň emeli ýetişdirilmegi.
 1. Alma agajynyň kesellemegi.
 2. Sapylan alma agajy.
- II. Bagbanlaryň aladalary.
 1. Onuň ýat şahajyk bilen bitişmegi.
 2. Gowy sortly süýji almanyň ösüp ýetişmegi.
- III. Aladalar ýerine düşýär.

Ýumuşlar:

1. Ýurdumyzda alnyp barylýan bag oturtmak syýasaty, mekdebiňizdäki baglara ideg edişiňiz barada hem ýazyň.
2. Almanyň adam bedenine berýän peýdasy barada bilýänleriňizi hem beýan ediň.

3. Erkin we durnukly söz düzümlerinden ýerlikli peýdalanyň, tekstiň söz sanyny köpeltmäge synanyşyň.

Ýabany alma agajynyň ösüp ýetişmegi

Alma agaçjygy bagda ulalypdyr. “Waý, meni tokaýdan бага göçürdiler, men seýrek agaç bolsam gerek” diýip, alma agaçjygy özüne guwanýardy we töweregindäki esgi bilen daňlan, gelşiksiz töňňejiklere ulumsylyk bilen seredýärdi, ol özüniň mekdebe düşendigini bilmändir.

Soňky ýyl bagban eli orakly gelip, alma agaçjygyny kesmäge durupdyr. Alma agaçjygy titräpdir we: “Indi-hä, meniň asla işim gaýtdy” diýip pikir edipdir.

Bagban agaçjygyň бүтін ýokarky gök bölegini kesip, diňe töňňejigini galdyrypdyr, emma ony hem iki ýaryp, ol ýaryga hem bagban gowy alma agajynyň çybygyny sapypdyr, ýarygy suwag bilen suwap, esgijik bilen sarap, täze oturdan agajynyň, töweregine gazyjaklar kakyp gidipdir.

(Şol ýerde).

Meýilnama:

1. Ýabany alma agajy bagda.
2. Onuň bagda ösüşi.
3. Oňa alma çybygynyň sapylmagy.

Ýumuşlar:

1. Almanyň ösümlikleriň haýsy görnüşine degişlidigini aýdyň.
2. “Bir alma agajynyň taryhy” bilen bagly berlen tekstleri özara birleşdiriň.
3. Tekstdäki başganyň sözlerini öz sözleriňiz bilen beýan ediň.

Howlukmaç

Kakamyrat gaty howlukmaç! Howlukmaçlyk, elbetde, gowy. Döwür, durmuş örän çalt özgerýär, çalt ösýär. Sähel haýal-ýagallyk

etseň, durmuşdan yza galmagyň mümkin. Howlukmasaň, ýetişiň bolýamy näme?!

Ynha, Kakamyradyň hem işi, aladasy köp: ol ir bilen maşk etmeli, ýuwnup, ertirlik edinmeli, okuwa gitmeli, soň sazçylyk gurnagyna barmaly, agşam sapaklaryna taýýarlanmaly. Bularyň arasynda telewizor hem görüp ýetişmeli, oýnamaly...

Ine, şonuň üçinem Kakamyrat howlugýar! – Ýöne Howlukmaçlyk oňa hemişe peýda-da getirip duranok. Ol hasapdan öý işini ýerine ýetirende, ilki garalamada işlemäge derek göni depderine işläýýär. Onsoň ýalňyssa çyzyp, gaýtadan ýazýar. Depderini hapalaýar. Şonuň üçinem pes baha alýar.

Wah, Kakamyradyň howlukmaçlygy diňe sapaklaryna taýýarlannanda däl, nahar iýende-de zyýan edýär! Ejesi nahary okara salyp äberýärem welin, ol dessine çemçäni alaga-da, nahardan owurtlap, agzyny ýakýar. Onsoň gözünüň ýaşyny saklap bilmän oturandyr.

Ol okuwa gidende-de, ylgap gidýär-de, ýolda taýyp ýykylýar. Egin-eşiklerini hapalap, öýe dolanyp gelýär!

Garaz, onuň howlukmaçlygy zerarly görýän görgüsini, ýüzünüň gyzaran ýerlerini sanasaň, sanap oturmaly. Aýdyp gutarar ýaly däl!

(T. Sadykow).

Meýilnama:

1. Howlukmasaň ýetişiň bolýamy näme?!
2. Kakamyradyň iş-aladalary.
3. Howlukmaçlygyň zyýany.

Soraglar:

1. Kakamyradyň hereketlerine nähili garaýarsyňyz?
2. Wagt näme?

Hazarda

“Arzuw” dynç alyş-sagaldyş merkezinde çagalar saba säher bilen toparlara bölünişýärler. Olar giň meýdançada nyzama düzülip, irki

maşklary ýerine ýetirýärler. Ýedi-on dört ýaş aralygyndaky çagalaryň ýerine ýetirýän birmeňzeş hereketleri ýoluň ugrundaky toparlaýyn ekilen arçalaryň şemalyň ugruna birmeňzeş yranyp, baş atyşyny ýadyňa salýar.

10-15 minutlyk maşklardan soň, çagalar aýdym aýdyp, naharhana tarap ugraýarlar.

Dynç alyş – sagaldyş merkezlerinde aýmançalara bezeg gülleri ekilipdir. Gülleriň deňinden geçeniňde, olaryň ysynyň bark urşy jümjümeli meýdany ýatladýar.

Bir wagtda 600 çagany naharlamaga niýetlenen naharhananyň içi çagalardan dolýar. Ertirlik edinen çagalar daş çykyp, hersi öz ýaşayan binalarynyň daş-töwereginde gysga wagtlaryň arassaçylyk işlerini geçirýärler. Zähmet endikleriniň kemala gelýän ýerinde terbiýeçi mugallymlar arassaçylygyň kada-kanunlary barada çagalara düşündiriş berýärler.

(M. Deryagulyýew. “Nesil” gazetini, 12.08.2010 ý.).

Meýilnama:

1. Çagalaryň ertirki maşklary.
2. Kadaly iýmitlenmegiň zerurlygy.
3. Arassaçylyk – saglygyň girewi.

Ýumuşlar:

1. Siz dynç alan ýeriňiz barada özüňizde galan ýakymly ýatlamalaryňyzy ulanyp, hekaýa ýazmaga taýýarlanyň.
2. Täze ulanylmaga berlen desgalary, olar bilen bagly döreýän täze sözleri ýatlaň.
3. Tekstdäki tirkeş sözleriň gurluşyny kesgitläň.

Tomusda bezelen arça

Tomus paslydy. Lälejik enesi bilen goňşy obada ýaşayan daýzalaryna gezelenje gidipdi. Ol öýlerine gele-gelmän ejesine azar berip başlady.

- Eje, täze ýylda bezän arçamyzy tapyp bersene!
- Tomusda arça bezäp ýörmek gülkünç ahyry!
- Ýok, tapyp beräý.
- Alaç galmady. Arça bezelip başlandy.
- Lälejik:
- Eje, indi Aýazbaba gelermi?
- Gyzym, Aýazbabany näme etjek? Ol geläýse-de, agşam sagat on ikide geler.
- Men oňa ýatman garaşjak.
- Näme üçin, gyzym?
- Ol maňa sowgat getirer. Men daýzamlara baramda, onuň gyzy Göljede gepleýän gurlak bar eken. Göljä: “Saňa bu gurlagy kim sowgat berdi?” diýdim welin, „Aýazbaba getirdi” diýdi. Maňa-da Aýazbaba gurlak getirer.
- Bary düşnükli boldy...
- Lälejik gije ýaryma çenli garaşyp bilmedi, uklap galdy. Ertesi irden turanda, gapdalynda duran gurlagy görüp, ony bagryna basdy.
- Ol begençli gygyrdy: “Aýtdym-a, Aýazbaba geler diýip”...
- Ejesini ilkaşamdan ýapyk dükany açdyryp, iň oňat gurlagy satyn almaly edendigini bolsa ol duýmady.
- Wagt geler, ol bu zatlara düşüner.

(A. Aýymow. “Güneş” žurnaly, 2008 ý., №8).

Meýilnama:

1. Lälejigiň gyzyklanmasy.
2. Arçanyň bezelmegi.
3. Gyzjagazyň ýüregindäki arzuwyna ýetmegi.

Ýumuşlar:

1. Läläniň bu hereketlerine garaýşyňyzy beýan ediň.
2. Dünýäniň dürli künjeklerinde täze ýyl baýramçylygynyň bel-enilişi baradaky maglumatlary öwreniň.
3. Meýilnamany sorag sözlemi görnüşine öwürüň.
4. Tekstdäki özbaşdak many aňladýan we aňlatmaýan sözleri hasaba alyň.

Gopuzlyja gyz (*Gysgaldylyp alyndy*)

Şol gün Jerenjik üçin iň hezil gün boldy. Ejesi onuň kitaplaryny, depderlerini bukjasyňa saldy-da, elinden tutup, mekdebe alyp geldi.

Mekdebiň öňi Jerenjigiň özi ýaly gyzjagazlardan doludy. Olaryň hemmejejigini ejeleri täze geýindirip, saç galpaklaryny darapdyrlar. Olaryň hemmesi okuwyň başlanmagyna garaşýardylar.

Jerenjik hem özüniň iň gowy görýänje zadyny – gopuzyny hem alyp gelipdi. Ol özüniň kiçijikligine garaman, eýýäm gopuz çalyň bilýändigini görkezmegi arzuw edip ýördi. Ýogsam ol öz howlularynda çalanda üç-dört sany çagajyk we goňşularynyň gyzlary Tokga bilen Aýnajyk ýygnaýardy. Köp gyzlaryň arasynda çalmak gerek ahyryn.

Ol mekdebe ýetmäge mähetdeldi. Şonuň üçin hem ol gele-gelmäne tamyň kölegesindäki oturgyjyň üstünde oturdy-da, gopuzjygyny eline aldy. Ol öz ejesiniň ýüzüne ýylgyryp seretdi we onuň ýüzünde hiç bir garşylyk alamatyny görmänden soň, gopuzyny agzyna salyp, dişleri bilen çalarak gysdy-da, demini çekdi. Gopuz ýaňlanyp başlady. Gyzjagazlar derrew onuň töweregine ýygnaýdylar.

Mekdepde Jeren atly köpdi, şonuň üçin hem gyzjagazyň ady “Gopuzlyja gyz” ýa-da “Gopuzly Jeren” bolupdy.

(*H. Ysmaýylow. “Gopuzlyja gyz”, Aşgabat, 1988 ý.*)

Meýilnama:

I. Iň hezil gün.

1. Jerenjik okuwa nähili taýýarlykly geldi?
2. Ol nämäni arzuw edýärdi?

II. Mekdepde baýramçylyk.

1. Onuň gopuz çalmagy töweregine nähili täsir etdi?
2. Jerenjik nähili atlandyrylýar?

III. “Gopuzlyja gyz”.

Ýumuşlar:

1. Siz özüňiziň aýdyma-saza hiňlenişiniz, höwesiniz barada pikirleriňizi beýan ediň.
2. Habar sözlemi görnüşindäki meýilnamany özbaşdak düzüň.
3. Tekstdäki dyngy belgi (punktuasiýa) kadalaryny aýdyp beriň.

“Köpelende iýersiň”

Siz Ependi barada eşidensiňiz. Ine, onuň ýene bir teýeneli sözi.

Ependi heniz oglanka, eklenç üçin bir barly adamyň gapysynda onuň mallarynyň ot-ýimine, suwuna seredipdir.

Her gezek ot ýygмага gidende, hojaýyn Ependä bir döwüm çörek berer eken. Bir döwüm çörek bilen garnyňy doýrup bolýarmy näme?! Günlerde bir gün Ependi hojaýyna: “Çöregi az beryäň, pylan aga” diýipdir.

Ol-da: “Az bolsa, çöregi iýmeziňden öň, suwa salyp goý. Çörek çişip köpeler, şonda iýersiň” diýipdir.

Ependi nägilelik bilen boýnuny sallap, ot ýygмага gidipdir. Ol ýol ugruna oýlanypdyr. Bu gezekki etjek işlerini özüçe ölçeripdir. Ol bu sapar otdan gelende, ýekeje desse ot getiripdir. Hojaýyn oňa: “Bu näme, ýygan otuň az-la, heý ondanam bir mal doýarmy?” diýip, oňa käýinipdir.

Ependi hem: “Doýar, pylan aga, bu oty mala bermänkäk, suwa salyp goýarys. Ot suwda çişip köpeler, şondan soň beräýeris” diýipdir.

(Metbugat maglumatlary boýunça).

Meýilnama:

I. Oglanlygyň ýatlamalary.

1. Ependiniň ýaşlygy.
2. Onuň nägileligi.

II. Ýekeje desse ot.

1. Otuň az ýygylmagy.
2. Wäşiniň ýaňsyly jogaby.

III. “Köpelende iýersiň”.

Ýumuşlar:

1. Bu şorta sözüň özüňizde galdyran täsiri barada ýazyň.
2. Siz bilýän şorta sözleriňiziň sanawyny düzüň, olary basnýalar bilen deňeşdiriň.

Tebigatymyzyň gözelligi

(Hekaýa)

Ajaýyp tomus pasly ýetip geldi. Onuň hoştap howasy jana tene-kar. Şeýle lezzetli günleriň birinde Kerim aga ir bilen oýanyp, penji-räni açdy. Içeri säheriň sergin howasyndan doldy. Görse, daş-töwe-rekde, baglarda guşlar hoş owaz bilen saýraşýardylar. Soňra Kerim aga çay-naharyny iýip-içip, daşaryk çykdy. Ol tebigatyň bu gözelli-gine maýyl bolup, biraz guşlaryň owazyna diň salyp durdy. Daşarda Meret bilen Myrat oýnap ýördüler. Olar çybyklardan ýasanan ok-ýaý-lary bilen, guşlary atjak bolýardylar. Kerim aga olaryň bu bolşuna geň galyp, şeýle diýdi: “Beýle etmäň, siz guşlary atyp gynamaň, sebäbi guşlar baglardaky mör-möjekleri, zyýanly gurçuklary iýýärler. Eger siz guşlara azar berseňiz, olar uçup giderler. Onsoň biz ekinlerden bol hasyl alyp bilmeris. Guşlar biziň tebigatymyzyň gözelligidir. Olary goramak her bir ynsanyň jana-jan borjudyr. Tebigata söýgi – Watana söýgi”.

Meret bilen Myradyň ýüzi gyzardy. Olar öz ýalňyşlaryna tiz düşündiler. Olar Kerim aga beýle işi indi gaýtalamajaklaryna we guşla-ry gorajakdyklaryna söz berdiler.

(D.Durdymämmedowa. “Güneş” žurnaly, 2009 ý.).

Meýilnama:

1. Kerim aga ir bilen turup, daşarda näme gördi?
2. Myrat bilen Meret näme etjek bolýarlar?
3. Kerim aga olara näme maslahat berdi?
4. Oglanlar ýaşula nämeleri söz berdiler?

Ýumuşlar:

1. Meýilnamany habar sözlemi görnüşine öwürň.
2. Siz tebigata aýawly göz bilen garaýşyňyz barada hem pikirleriňizi ýazyň.
3. Beren sözüňde tapylmak barada oýlanyň.
4. Tekstdäki sözlerden 5 sanysyny saýlap, olaryň manydaş we garşydaş manyly sözlerini aýdyň.

Eli çeper zenanlar

Maý aýynyň soňky günleriniň biridi. Basym ýurt çäginde türkmen hasylynyň baýramy geçirilmelidi. Ir bilen etrabyň täze medeniýet öýüniň işiginde gelin-gyzlaryň üýşmeleňi peýda boldy. Olar gyzy-ýaşyl geýnip bezenipdirler. Çeper dokalan dürli nagyşly halylaryň reňki olaryň bezegli egin-eşikleriniň öwürşegini bilen goşulyşýardy. Ýaňy dogup, ýokaryk galyp başlan Günüň astynda şöhle salýardy, ýalpyldaýardy.

Bular etrabyň hemme haly ussahanalaryndan we özbaşdak işleýän halyçylaryndan gelen wekillerdi. Şu gün olar özara bäsleşik boýunça çeperçiliklerini, ussatlyklaryny deňeşdirjekler. Her kim üstün çykyp, baş baýragy aljak we etrap boýunça iň birinji orny eýelejek. Her kim medeniýet öýüne girýär we öz halysyny görnükli ýerde gerýär. Giň jaýyň diwarlarynyň ýüzünde joşgunly buýsanja beslenen el işleri köpçülige görkezilýär.

Türkmen halkynyň milli halysy ebedi gymmatlygymyzdyr. Milli gymmatlyklarymyz köp. Olaryň hatarynda ene-mamalarymyzyň döreden el işleri, ajaýyp halylar mynasyp orun tutýar. Berkarar döwletiň bagtyýarlyk döwründe eli çeper zenanlarymyz asylyly ýörelgelerini mynasyp dowam edýärler. Bu babatda geçirilýän bäsleşikleriň uly ähmiýeti bar.

(Metbugat sahypalaryndan).

Meýilnama:

1. Gelin-gyzlar nirä üýşüpdiler?
2. Olar kimler?
3. Bäsleşigiň maksady näme?

Soraglar we ýumuşlar:

1. Milli türkmen halysy we beýleki gymmatlyklarymyz barada nämeler bilýärsiňiz? Olar barada dilden gürrüň beriň.
2. Baýdagymyzda ýerleşdirilen haly gölleri barada çeper pikir ýöretme – goşgy ýazmaga synanyşyň.
3. Tekstdäki işlikleri aňladýan manylary we grammatik özboluşlyklary boýunça derňäň.

Garga, tilki we syçanyň dostlugy (*Türkmen halk ertekisi*)

Bir bar eken, bir ýok eken, gadym zamanlarda bir garga, bir tilki, bir syçan – üçüsi dost bolupdyrlar. Bular meýdanda gezip ýörkäler, tilki bir tamdyryň körüginde ýagly külçe tapypdyr. Ony hem bir ýerde gizläpdir.

Bular gezip, gaty ajygypdyrlar. Olaryň hiç biri iýmäge zat tapmandyr. Ahyry tilki öz tapan ýagly külçesini syçan bilen garga görkezipdir, emma bu külçe üçüsini doýurjak dälidi. Şonuň üçin ony kimiň ýaşı uly bolsa, şonuň iýmegini makul bilýärler.

Şondan soň ýaş sanaşmak başlandy.

Syçan özüniň 16 ýaşandygyny aýtdy.

Garga bolsa özüniň 29 ýaşandygyny aýtdy.

Tilki öz gezeginde, syçan bilen garganyň entek ýaşdyklaryny aýtdy we ýagly külçäni iki üzüp, bir ýalmady. Syçan bilen garga ikisi bolsa aç galdylar.

(*“Türkmen halk ertekileri”. 1 tom, Aşgabat, 1978 ý.*).

Meýilnama:

1. Kimler dost bolupdyrlar?
2. Tilki näme tapypdyr?
3. Ajygan dostlar näme edýärler?

4. Năme üçin olar ýaş hasaplaşýarlar?
5. Ýagly külçäni olaryň haýsysy iýdi?

Soraglar we ýumuşlar:

1. Dostluk năme?
2. Bu ertekide dostluk năhili şöhlelendirilipdir?
3. Dostluk barada çeper oýlanma ýazmaga taýýarlanyň.
4. Habar sözlemlerinden peýdalanyň, ertekiniň meýilnamasyny düzüň.
5. Türkmen dili sapagynda öwrenilen temalar boýunça leksik birlikleri peýdalanyň, tekstiň söz sanyny artdyryň.

Tilki we durna

(*Rus halk ertekisi*)

Gadym zamanlarda bir tilki bir durna bilen dost boldy. Ol bir gün gadyrly dosty durnany öz öýüne myhmançylyga çagyrdy. Durna tilkiniňkä myhmançylyga geldi. Tilki bolsa durnany hezzetlemek üçin aş bişirip, ony bir tarelkanyň içinde ýáýratdy. Ony durnanyň önünde goýdy.

Durna çünki bilen tarelkany tyk-tyk tykgylatdy, emma agzyna hiç bir zat hem ilmedi. Tilki bolsa bu wagt aşy ýalap-ýalap, hemmesini iýip gutardy. Şeýdip durna aç galdy.

Durna muňa gaharlandy, emma gaharyny tilkä bildirmedi. Durna hem öz gezeginde tilkini öýüne myhmançylyga çagyrdy.

Ertesi tilki durnanyňka myhmançylyga geldi. Durna çorba taýýarlap, uzynadan inçe bokurdakly küýzä guýdy. Çorbaly küýzäni tilkiniň önünde goýdy. Tilki küýzäniň daşynda pyrlandy. Çorbanyň sýy aç tilkini gününe goýmady. Ol nahary iýmekçi bolup, küýzäniň eýlesinden bir bardy, beýlesinden bir bardy, emma bokurdagy dar küýzä agzy sygmady.

Durna bolsa uzyn çünki bilen çorbanyň hemmesini iýip gutardy. Tilki öýüne aç gaýtdy.

(*Ertékiler ýygındysyndan*).

Meýilnama:

1. Tilki bilen durnanyň dostlugy.
2. Durnanyň gaharlanmagy.
3. Onuň tilkini myhman almagy.
4. Tilkiniň aç gaýtmagy.

Ýumuşlar:

1. Teksti baş-alty sözlemde dilden teswir ediň.
2. Tilkini we durnany dilden häsiýetlendirin.
3. Tekstiň söz sanyny özüňiziň döredijilikli beýan etmeleriňizde köpeldiň.

Möjek bilen guzy

Bir möjek her gün aw gözlegine çykýardy. Günlerde bir gün ol aýlanyp ýörkä, bir guzynyň çeşmeden suw içip duranyny görýär. Möjegiň guzyny iýesi gelipdir. Näme bahana tapjagyny bilmän, oňa yrsarap başlapdyr. Oňa: “Sen meniň suwumy bulandyryp, içer ýaly edeňok” diýipdir.

Guzy bolsa:

– Eý, möjek, heý-de, men seniň suwuňy bulandyryp bilerinmi? Men suwuň aşak tarapynda durun ahyry, onda-da dodagymy çala degrip içýärim – diýipdir.

Möjek bolsa:

– Eýsem, sen näme üçin, öten tomus meniň kakama sögdün – diýipdir.

Guzy:

– Men öten tomus heniz eneden-de bolmandym ahyry, möjek aga?! – diýipdir.

Möjegiň gahary gelip:

– Sen eňek bermersiň–le. Ine, men aç, şonuň üçin seni iýäýmesem bolmaz – diýipdir.

(L. N. Tolstoý. “Saýlanan eserler”).

Meýilnama:

1. Suwsan guzy.
2. Aç möjegiň yrsaramagy.
3. Guzynyň jogaby.
4. Möjegiň guzyjyga ýüklän töhmetleri.
5. Möjegiň günäsiz guzyjyga beýle töhmetler ýüklemeginiň sebäbi.

Ýumuşlar:

1. I. A. Krylowyň basnýasynyň L. N. Tolstoýyň basnýasyndan nähili tapawutlanýandygyny düşündiriň.
2. Guzynyň we möjegiň keşplerinde näme aňladylýandygyny aýdyň.
3. Bu basnýanyň mazmunyny öz sözleriňiz bilen dilden beýan ediň.
4. Tekstden dymyk çekimsizleriň açyk çekimsizlere öwürilişine degişli mysallary tapyň.

Küýze we tilki

(*Erteki*)

Bir aýal meýdana orak ormaga gidipdir. Ol suwsanda içer ýaly ýany bilen bir küýze süýt hem getiripdir. Aýal süýtli küzäni boglan dessäniň aşagynda gizläpdir. Ony bir tilki görüpdür. Ol küzäniň ýanyna duýdansyz gelipdir-de, oňa kellesini sokupdyr. Tilki süýdi içip gutarypdyr, ýöne gitjek bolsa, küýze kellesinden çykman durmuş. Tilki kellejigini ýaýkap, küzä ýalbarmaga başlapdyr:

– Ýeri, deňişgenje küýze, boldy-la indi! Goýber meni. Besdir!

Küýze öňküsi ýaly gymyldaman durmuş. Tilkiniň oňa gahary gelip:

– Seni edişime bir seret, samsyjak! Äsgermäniňe görä, men seni suwa gark ederin.

Tilki derýa ylgap gaýdypdyr. Ol derýanyň gyrasynda oturyp, kellesindäki küzäni suwa sokupdyr. Küýze suwdan dolupdyr. Ol özi bilen tilkini hem suwa gark edipdir.

(*K. D. Uşinskiý. “Hekaýalar we ertekiler”*).

Soraglar:

1. Aýal orak ormaga näme alyp gidýär?
2. Ol süýtli küýzäni nirede goýýar?
3. Muny gören tilki näme edýär?
4. Tilki küýzä näme diýip ýalbarýar?
5. Tilkiniň küýzeden ar almak üçin eden hereketi nähili tamamlanýar?
6. Siziň tilkiniň hereketlerine garaýşyňyz nähili?

Ýumuş:

Şu erteki haýsy türkmen halk ertekisine meňzeş, olary deňeşdir-mäge hem-de teksti hekaýa derejesine ýetirmäge synanyşyň.

Meýilnama:

1. Aýalyň meýdana orak ormaga gidişi.
2. Tilkiniň süýdi içmegi.
3. Küýzä tilkiniň ýalbaryşy.
4. Tilkiniň heläk bolşy.

Kitapsöýüji Gully

Gully özünde bar bolan kitaplary öýlerinde tertipleşdiripdi. Olaryň köpüsini okap çykypdy, ýöne olaryň arasynda onuň entek okamadyk kitaplary-da bardy. Kakasynyň kitaplarynyň-a köpüsini ol heniz okamandy.

Gully bu kitaplaryň içinden özüne gerekisini bir tarapda tertip bilen hatarlap goýdy. Galanlaryny ýene öňki ýerine eltdi. Gully kakasynyňky diýip hasap edýän kitaplaryny açyşdyryp ugrady. Olaryň köpüsi rus we iňlis dilindedi. Gully bolsa heniz rus we iňlis diline oňly düşünmeýärdi. Ol diňe “nan, suw, oka, ýaz” diýen ýaly ýönekeý-je sözleri öwrenipdi. Gullynyň görüp oturan kitaplarynyň hemmesini diýen ýaly geologlar, gözleg ekspedisiýasynyň işgärleri, inženerler, alymlar onuň kakasyna sowgat beripdirler. Ol kitaplaryň hemmesinde

diýen ýaly çöl hakynda gürrüň berilýärdi. Olaryň biri çölüň ýyrtyjy haýwanlary hakynda bolsa, beýlekisi guşlar hakyndady, başga biri maldarçylyk hakynda, ýene biri ýerasty suwlar, gazly, nebitli ýerler hakynda gürrüň berýärdi. Gully bu kitaplary ezizläp saklaýardy.

(Kitaphanaçynyň ýazgylaryndan).

Meýilnama:

1. Okalan we okalmadyk kitaplar.
2. Gully kakasynyň kitaplaryny görýär.
3. Ol kitaplaryň mazmuny nämeler barada?

Soraglar we ýumuşlar:

1. Siz haýsy dilleri bilýärsiňiz?
2. Ol dillerde okan kitaplaryňyzyň many-mazmuny barada aýdyň.
3. Siz kompýuter arkaly hem dilleri öwrenip bolýandygy barada tejribe toplaň we ony başganyň sözleri bilen beýan ediň.
4. Siz gadymy kitaplar barada nämeleri bilýärsiňiz?
5. Olaryň ähmiýeti barada çekişme häsiýetli pikiralyşma guraň.
6. „Ekspedisiýa“, „inžener“, „geolog“ sözleriniň haýsy pudaga degişlidigini anyklaň.

Ata wesýeti

Eý, balam, bilgin, diri kişiler dostsuz bolup bilmez. Kişi dostsuz bolandan, dogansyz bolany ýagşydyr. Bir akyldardan: “Dost ýagşy-my, dogan?” diýip soranlarynda ol: “Dost ýagşy” diýipdir.

Hemme wagt dost tutunmagy adat edingin, emma täze dost tapanyňda köne dostlaryňdan geçmegin. Olardan ýüz öwürmegin, hemişe dostuň köp bolsun. Ýagşy dost kişä döwletdir.

Ýöne bilgin, dostlaryň dostlaram dostlaryňdyr. Akylsyz adamlar bilen hergiz dost bolmagyn, çünki akmak dost, akyllý duşmandan ýamandyr. Akylsyz dost şeýle bir iş eder, ony akyllý duşman edip bilmez.

Adamkärçilikli, wepaly kişini dost tutungyn. Adamkärçiliksiz, mähir-şepagatsyz adamlar bilen oturmagyn. Husyt kişiler bilen asla dostlaşmagyn. Pis häsiýetli husyt kişi dostluga laýyk däl.

Erbet dost bilen söhbetdeş bolanyňdan, ýekelik ýagşydyr.

(Key'-Kowus. "Kowusnama", Aşgabat, 2013 ý.).

Meýilnama:

1. Dostluk näme?
2. Dostuň köp bolsun!
3. Kim bilen dost bolmaly däl?
4. Dostlar bilen gatnaşyk etmek.

Ýumuşlar:

1. Teksti okaň we ondan bölekleri ýat tutuň.
2. Dostluk barada bilýän nakyllaryňyzy aýdyň we olaryň many-syny düşündiriň.
3. "Meniň dostluga düşünişim" diýen temada makala ýazyň.
4. Tekstdäki atlary doly däl morfologik derňew (üýtgediji goşulmalary kabul eden sözleri anyklaň) ediň.

V (VI) SYNPLAR

Halkyň saýlan Prezidenti

Hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedow tutuş halkyň ýaşayyş-durmuş şertleriniň ýokary derejede bolmagy barada irginsiz alada edýär. Hormatly Prezidentimiz bilim-ylm ulgamyn-da hem düýpli özgertmeleri durmuşa geçirýär. Netijede, ýurdumyzda dünýä derejelerine laýyk gelýän interaktiw usulynda okatmaga mümkinçilik berýän multimedia enjamlary bilen üpjün edilen mekdepler sanardan köp. Şeýle mekdepleriň sany häzirki günde barha artýar. Bu zatlar ýaş nesliň göwnüni ganatlandyrýar. Şeýle eşretli döwürde okadygyňça, okasyň hem-de öwrenesiniň gelýär.

Baky bagtyýarlyga beslenen ýurdumyzda ajaýyp desgalaryň sany gün-günden köpeliýär. Çagalaryň we eneleriň saglygyny goramak, berkitmek üçin gurulýan şypahanalaryň sanynyň köpelmegi, bizi begendirýär. Gojaman Hazaryň kenarynda gurulýan “Awaza” milli syýahatçylyk zolagy umumadamzat bähbidine gönükdirilen uly işdir. Jana ýaramly arassa dag howasy bolan Gökdere jülgesinde çagalar sagaldyş we dynç alyş merkezleriniň gurlup, ulanylmaga berilmegi guwançlydyr.

Biz Hormatly Prezidentimiziň özümüz barada edýän atalyk aladasyňa jogap edip, ylymda-bilimde uly sepgitlere ýeteris. Watanymyzyň gülläp ösmegine öz mynasyp goşandymyzy goşarys.

(Ş. Ymamowa. “Güneş” žurnaly, 2008 ý., №9).

Meýilnama:

- I. Halkyň saýlan we ynam bildiren Hormatly Prezidenti.
 1. Gysga wagtda gazanylan ösüşler.
 2. Hormatly Prezidentimiziň ylmy we bilimi ösdürmektäki atalyk aladalary.
- II. Berkarar döwletiň bagtyýarlyk döwriň ajaýyplyklary.
 1. “Awaza” milli syýahatçylyk zolagy.
 2. Ylymda-bilimde ýetilmeli belent sepgitler.
- III. Watanymyzyň gülläp ösmegi we ýaşlar.

Ýumuşlar:

1. Watana, Hormatly Prezidentimize wepaly ýaşlar bolup ýetişmekde edýän mynasyp işleriňiz baradaky pikirleri birinji, ikinji ýa üçünji şahsyň adyndan aýtmaga taýýarlanylň.
2. Meýilnamany ýönekeý we sorag sözlemi görnüşine öwürň.
3. “Men Watanyma, Hormatly Prezidentimize buýsanýaryn” diýen tema boýunça dilden gürrüň bermäge we makala ýazmaga taýýarlanylň.

Türkmenistan – dost-doganlyk ýurdy

Hormatly Prezidentimiziň tagallasy bilen Berkarar döwletiň bagtyýarlyk döwründe Türkmenistan ösen ýurtlaryň hataryna goşuldy.

Paýtagtymyz Aşgabat şäheri hem gün-günden gözelleşýär. Biz her ýylyň 25-nji maýynda Aşgabat şäheriniň gününü belleýäris. Paýtagtymyz Ginnesiň rekordlar kitabyna “Ak mermere beslenen şäher” hökmüne girdi. Bu bolsa biziň ata Watanymyzyň dünýädäki mertebesini, at-abraýyny barha belende göterýär.

Biziň Garaşsyz, hemişelik Bitarap ýurdumyzyň her bir günü möhüm wakalardan, şanly senelerden doly. Türkmenistan diýarymyzda ýaşlaryň çuňňur bilim almaklary üçin mekdepler, çagalar baglary gurulýar. Olar gözəl diýarymyzyň gözelligine has-da gözelligi goşýar, dost-doganlygy berkidýär.

Türkmenistan Watanymyzyň goňşy ýurtlar bilen dost-doganlyk gatnaşyklary barha berkeýär. Biziň ata Watanymyzda dünýäniň dürli ýerlerinden gelen doganlyk halklarynyň gatnaşmagynda festiwallar, aýdym-saz bäsleşikleri yzygiderli geçirilip durulýar.

Şeýle ajaýyp Watanda ýaşaýan her bir adamyň ýüregi buýsançdan doly. Men hem şeýle ajaýyp zamanada ýaşaýandygyma, bilim alýandygyma, diýseň, buýsanýaryn. Goý, mundan beýläk hem ýurduмыз güllesin, össün! Daşary ýurtlar bilen dost-doganlyk gatnaşyklaryмыз mundan-da has berkesin! Hormatly Prezidentimiziň jany sag, ömri uzak, tutumly işleri rowaç bolsun!

(Teleýaýlymdan).

Meýilnama:

1. Türkmenistan – gözel diýar.
2. Gözel diýar öňe barýar.
3. Dost-doganlyk pugtalanýar.
4. Göwünlerimiz şatlanýar.

Ýumuşlar:

1. Eziz Watanymyzda dostlukly döwletleriň bina eden uly-uly desgalarynyň atларыny ýatlaň.
2. Türkmen halkynyň dostluk-doganlyk baradaky nakyllaryndan peýdalanyň.
3. Öýde bu temadan özbaşdak nutuk taýýarlaň.
4. Meýilnamadan ugur alyp, bu tema boýunça goşgy ýazmaga synanyşyň. Olary edebiýat birleşmelerinde maslahatlaşyň.

Sözlük:

1. Festiwal – sungatyň her hili görnüşleri görkezilýän jemgyýetçilik baýramçylygy.
2. Mertebe – abraý, hatyra, dereje; jaýyň gaty.

Giň sähranyň ajap köli

Berkarar döwletiň bagtyýarlyk döwriň her bir günü täze-täze ýeňişlere beslenýär. Gojaman Hazaryň kenarynda “Awaza” milli syňahatçylyk zolagynyň nobatdaky tapgyrynyň uly dabara bilen açylmagy бүтін dünýä ýaň saldy.

Ine, ýene-de Garagumuň jümmüşinde Hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedow “Altyn asyr” Türkmen kölüniň nobatdaky tapgyryna badalga berdi. Bu – ägirt uly desga. Ony dokuz ýylda işe girizmek üçin, kän serişde, ençeme tehniki enjamlar gerek boldy. Aňňat-aňňat çägeli, suwsuz, ilatsyz çölün içinden şeýle desgany geçirmek uly tutanýerlilik talap edýär. Şol tutanýerlilik biziň

watandaşlarymyzda, ýigitlerimizde bar. Biz olara guwanmaly, “bere-kella” diýmeli.

Bu desganyň gurulmagy bilen zeý suwlary çekilip, şorlaşan ýerlerimiz ozalky kaddyna geler. Oba hojalygy, maldarçylyk has hem güýçli depginde öser, täze-täze iş ýerleri dörrär.

Hormatly Prezidentimiziň öňe süren “Döwlet adam üçindir!” diýen adyl ýörelgesiniň hakykata öwrülýändigine ruhuň görilýär. Ol biziň bagtyýar durmuşymyzyň mizemez kepili. Kepili hem-de aý-dyň ertelerimiziň badalgasy.

(“Watan” radioýaýlymyndan).

Meýilnama:

1. “Awaza” milli syýahatçylyk zolagynyň dabaraly açylyşy.
2. “Altyn asyr” Türkmen köli – giň sähranyň gözeli.
3. Merdana türkmen ýigitlerine alkyş.
4. “Döwlet adam üçindir!” – döwriň sygary.

Ýumuşlar:

1. “Köl, desga, zolak” sözleriniň manysyny düşündiriň.
2. Bilýän köllerini sanaň. Olaryň atlarynyň ýazuw düzgünini düşündiriň.

Ýaşulular bilen gatnaşyk etmegiň edebi

Milli däplerimizde ýaşululara goýulýan hezzet-hormat uludyr. Ýaşululara sala salynmagy, olaryň sarpasynyň belent tutulýandygynyň alamatydyr. “Ulusy bolmadygyň kiçisi bolmaz” diýen sözüň bolsa çuňňur manysy bar. Ýaşulular durmuşyň ajysyny-da, süýjüsini-de dadyp görüp, ýagşyny-ýamany paýhas eleginden elän adamlardyr. Her bir işde ýaş nesliň edep-tertibiniň goýalmagynda ýaşulularyň tejribeleri, goýazy pikirleri elmydama gerek.

Ýaşululara gabat geleninde, edep bilen salam bermeli. Ýaşulular bilen oýun edip degişmek, olaryň öňüne düşüp ýöremek, oturan ýa-da

namaz okaýan wagtlarynda öňünden geçmek, özara gürrüňine goşulmak, gürrüňdeş bolanyňda, ýüzüne dikanlap seretmek halanmaýar.

Türkmen halkynyň ýaşulularyň sarpasyny belent tutýandygy “Gorkut ata” şadessanynda erkek oglan dünýä inende oňa at dakmagyň ýaşululara ynanylandygyndan hem görmek bolýar. Ýaşulular çaganyň geljekde adyna mynasyp bolmagyny azruw edýärler.

Il bähbitli işleri çözmeli, toýdur tutumly işler başlamaly bolanda, ýaşululara sala salmak milli ýörelgämizdir.

Ýaşulular bizi geçmiş bilen baglanyşdyrýan paýhas köprüsidir.

(O. Meläýewa, “Güneş” žurnaly, 2009 ý., №3).

Meýilnama:

1. Milli däplerimizde ýaşululara goýulýan hezzet-hormat.
2. Ýaşululary hormatlamagyň edep-kadalaryny bilýärsiňizmi?
3. Ähli işlerde ýaşululara maslahat salynmagy.

Ýumuşlar:

1. Türkmenistanda Ýaşulular maslahatynyň çagyrylmagynyň we Ýaşulularyň halkara gününüň belenilmeginiň ähmiýeti barada düşüňjeleriňizi dilden beýan ediň.

2. Okan çeper eserleriňizdäki ýaşulularyň keşplerini seljeriň.

3. “Däp, şadessan, sala salmak, dikanlap seretmek” sözlerini we söz düzümlerini leksik derňew ediň.

Ruhy baýlygyň gözbaşy

Berkarar döwletiň bagtyýarlyk döwründe türkmen halkynyň agzybirliginiň we jebisliginiň, ägirt uly döredijilik baýramyna öwürülen medeniýet hepdeliginiň dowamynda “Halk döredijiligi türkmen sungatynyň gönezligidir” atly amaly maslahat hem geçirilýär. Maslahat milli mirasymyzy aýawly saklamak meselelerine bagyşlanýar. Oňa alymlar, medeniýeti we sungaty öwrenijiler, muzeý işgärleri, döredijilik boýunça ýokary okuw mekdepleriň mugallym-

lary, talyplary şeýle hem folklor toparlarynyň wekilleri gatnaşýarlar. Maslahatyň barşynda ylmyň we tejribäniň özara utgaşdyrylmagyna, halk döredijiliginiň taryhy nukdaýnazardan öwrenilmegine we onuň häzirki döwürde ýurduň medeni, çeperçilik durmuşyna has içgin çekilmegine we halkara jemgyýetçiligiň arasynda giňden wagyz edilmegine degişli mümkinçilikler ara alnyp maslahatlaşylýar. Sergiler hem guralýar.

Dünýä halklarynyň aýratynlyklary, geçmişi, özboluşly medeni mirasy bar. Ýurdumyzda ýerleşýän muzeýleriň gaznalarynda Türkmenistanyň taryhy ýerlerinden tapylan muzeý gymmatlyklarynyň, maddy we ruhy gymmatlyklaryň, tebigata degişli gymmatlyklaryň, şekillendiriş sungatynyň eserleriniň seýrek nusgalaryny saklanýar. Olar ylmy taýdan hem öwrenilýär.

Muzeý esbaplary öwrenilende, ýerine ýetirilýän ylmy işlerde häzirki döwre laýyk, iň wajyp meseleler gozgalýar. Muzeýlerde ajaýyp gymmatlyklar bar. Olar ruhy baýlygyň gözbaşy.

*(Ö. Mämmetnurow. “Ruhy baýlygyň gözbaşy”,
“Medeniýet” žurnaly, 2013 ý., №3).*

Meýilnama:

1. Medeniýet hepdeligi – döredijilik baýramy.
2. Ýurdumyzda ýerleşýän muzeýler.
3. Muzeý gymmatlyklary.

Sorag we ýumuşlar:

1. Milli gymmatlyklarymyz barada nämeler bilýärsiňiz?
2. Olar barada dilden gürrüň beriň.
3. Milli mirasymyzy emele getirýän zatlaryň we düşüňjeleriň sanawyny düzüň.
4. Dar çekimlileriň ýazuwda düşmek we düşmezlik kadalaryny gaýtalaň we oňa degişli sözleri beýannamaňyzda köpräk ulanmaga synanyşyň.

Sözlük:

1. Sungat – hakykatyň çeper obrazda döredijilikli şöhlendirilişi.
2. Gönezlik – bişen süýdi gatyk etmek üçin süýde goşulýan turşy gatyk; esas.
3. Folklor – halk döredijilik eserleri.

Internet elýeterliginiň 3G tehnologiýasynyň peýdasy

... 3G tehnologiýa elýeterlikdäki nyrhda 1Gb bukjada internet serweriniň trafigi bilen web-sahypalara seredip, E-mail elektron aragatnaşygyny gurap, suratlary alyp ýa-da iberip, *mp3 formatdaky 160-a çenli aýdymly 15-e çenli wideoklipleri alyp bolar. Internet hyzmatlaryny bermegiň bukjalaýyn esasyndaky möçberleri 2Gb, 5Gb, 15G b bolup, olaryň degişli nyrlary bardyr. Internete elýeterligiň 3G tehnologiýasynda internet hyzmatlaryny almak üçin özüňde USB modemleriň biri bolmaly, şeýle hyzmat berijiden SIM-kart almaly, ony USB modeme goýmaly. USB modem Mobile Partner kompýuter programma bilen dolandyrylýar, ol programma şol modeme ýazylan bolmaly. Sim-kartly we Mobile Partner kompýuter programmaly modem kompýutere birikdirilende, programma awtomatiki ýagdaýda ol kompýutere goýulýar. Kompýuter programma işläp başlanda, ekrana gelen “Автозапуск” penjiredäki “Выполнить” (AutoRun.exe) se-tiri işe girizmeli, ondan soň ekrana gelen Mobile Partner penjirede “Connect” düwmäni basmaly hem-de internetiň brauzerini açyp, işläp başlamaly.

(A. Ýazgyljow)

Meýilnama:

- I. Dünýäniň öňdebaryjy tilsimatlary.
 1. Türkmenistanda internet ulgamynyň elýeterli edilmegi.
 2. Elektron aragatnaşygyny guramagyň peýdasy.
- II. Internet elýeterligiň 3G tehnologiýasynyň wezipeleri.
 1. Bu tehnologiýa arkaly internet hyzmatlaryny almak.
 2. Penjireleriň işe girizilmegi.
- III. Meniň kompýuterden peýdalanyşym.

Ýumuşlar:

1. Internet ulgamynyň elýeterliginiň dünýä çykмага edýän köme-gi barada oýlanmalaryňyzy janlandyrmalar, deňeşdirmeler, ulaltmalar, meňzetmeler bilen dilden ýüze çykaryň.

2. Innowasion tehnologiýalar bilen bagly sözleriň sanawyny düzüň, olaryň manysyny düşündiriň. “Tehnologiýa, internet, trafik” sözleriniň manysyny bolsa internet sahypalaryndan gözläň.

3. “Serwer” sözüniň klassyk edebiýatda aňladýan manysyny tekstdäki “internet serweri” diýen jümle bilen deňeşdiriň.

4. Öýde teksti goşmaça maglumatlar bilen baýlaşdyryp, ony 6 abzasda beýan ediň.

Kitap egsilmez ruhy güýç-kuwwat

Hormatly Prezidentimiziň ýaşlara yüzlenip: “Sowadyňyzy, bilimiňizi, ylmyňyzy ýekeje pursat hem ýatdan çykarmaň” diýip nygtaýşy ýaly, ýaş neslimiz özlerine bildirilýän ynamy ödemäge çalyşýar. Arkadag Prezidentimiziň hut şeýle sargytlaryndan görelde alýan ýaşlaryň ümzügi ileri.

Ata-babalarymyzyň durmuş tejribesinde gazanan bilimleri, pähim-paýhasy biziň häzirki günlerimize çenli gelip ýetipdir. Akyl-dar şahyrymyz Magtymguly Pyragy hem: “Alymlara uýsaň, açylar gözüň” diýýär.

Ylym-bilim düşünjesiniň adam aňynda kemala gelmeginde kitapla-ryň aýratyn orny bar. Döwletimizde iň bir gelim-gidimli paýhas ojagy-na öwrülen baý gorly kitaphanalar kitaba höwesek her bir okyjynyň, ýaş nesliň hyzmatynda. Häzirki wagtda ähli amatlyklary özünde jemleýän ýurdumyzyň döwlet kitaphanalarynyň sany ýyl geçdigiçe artýar.

Alym Prezidentimiziň tagallasy bilen sanlyja ýýlyň içinde dünýä derejesindäki döwrebap kitaphanalaryň, okuw mekdepleriniň yüzlerçe-siniň gurlup, ulanylmaga berilmegi döwletimizde kitapsöýüji nesilleriň, ylym-bilimli ýaşlaryň kemala gelmeginde uly ähmiýete eýedir.

Kitap adamyň ruhy dünýäsine egsilmez güýç-kuwwat berýär. Ruhy baý türkmen halkymyzyň kitaba bolan söýgüsiniň, hormatynyň

näderejede beýikdigini biz taryhda guba düýesini bir kitaba çalşan ata-babalarymyzyň bolandygyndan hem göz ýetirýäris.

(G. Babayewa. “Mugallymlar gazeti”, 22. 10. 2014 ý.).

Meýilnama:

1. Hormatly Prezidentimiziň ýaşlara sargytlary.
2. Kitaphana – ylym-bilim ojagy.
3. Kitap – ösüşlere ýetirýän, kāmillige itergi berýän güýç.

Soraglar we ýumuşlar:

1. Hormatly Prezidentimiziň kitabyň gymmaty baradaky sargytlaryny toplaň.
2. Bilim näme?
3. “Kitap — hyzmatdaşlygyň we ösüşiň ýoly” atly neşir önümleriniň halkara sergisi kitapşöýjileriň özboluşly baýramçylygy” diýen edebi agşamy guraň.
4. Ylym näme?

Tilki bilen horaz

Tokaýda ýaşardy bir garry Tilki,
Gürrüňler tapardy gülküden-gülki.

Torna düşenler sypmazdy aman,
Derdesere sataşardy biguman.

Bir Horazy görüp diýdi ol şeýle:
– Nirāk haýdap barýaň howlukmaç beýle?

Meniň uly oglum oba gidipdi,
Jöwen getirmegi wada edipdi.

Mekir Tilki gülüp, oňa garady:
– Näme käreň bardyr? – diýip sorady.

Horaz diýdi: – Meniň owazym ýagşy,
Dünýäde taý gelmez maňa hiç bagşy.

Bu ýerde Tilkiniň diýeni geldi,
Horazy oýnady, toruna saldy:

– Ataňyz pahyram meňkä gelerdi,
Örän gowy aýdym aýdyp bererdi.

Hany sen hem ataň heňine başla,
Garry daýzaň gamly göwnüni hoşla!

Bu söze Horazyň kellesi göçdi,
Towusdy-da Tilkiniň törüne geçdi.

Şatlykly gudrap asmana bakdy,
Ardynjyrap, nazym bilen heň etdi.

Tilki şapba tutup, sypdyrman bogdy,
Horazyň şol bada içegsi çogdy.

Ederňi bilmesen, duşmanyň urar,
Aldaw bilen seniň işiňi görer.

(A. Amanow).

Meýilnama:

1. Mekir Tilki.
2. Kim kime duşýar?
3. Tilkiniň Horazy aldamagy.
4. Kim öwünýär?
5. Horazyň heläk bolmagy.
6. Netije.

Ýumuşlar:

1. Basnýada aýdylan pikirleri hekaýa görnüşinde ýazyň.
2. Siz haýwanlaryň rollarda beýan edilmegi baradaky beýleki eserleri şu tekst bilen deňeşdiriň.

Dostluk

(Hekayä)

Alabaý çopan goşunda doglupdy. Ol eýýäm üç aý bäri gijelerine enesi bilen tirkeşip, goýun sürüsiniň töwereginde aýlanýardy. Gündizlerine enesi sürüniň ýany bilen giden wagtynda, ol goşda galardy. Goşda galansoň, töwerekden uzaga gitmän, guzy bakýan Durdynyň ýanynda guzular bilen bolmagy halaýardy.

Bir gezek ol oýuň içinde bir hili ses eşitdi-de, şol tarapa seňkildäp gitdi. Görse, oýuň içinde gögeren çalynyň düýbünde ýylan towşanjygyň daşyna dolaşyp, gaty bogýan eken.

Alabaý ýakynlaşdykça, ýylan kellesini göterip başlady. Muňa güjük haýran galdy.

Ýylan birdenkä, onuň üstüne zyňdy. Alabaý bolsa näme bolanyňy duýman galdy. Ony beýle gaty gysýan ýylandy. Şu wagt bir ýerden şol ala pişik peýda boldy. Ol ýüzüniň ugruna ýylanyň kellesinden agyz urdy-da, ony ýiti dişleri bilen çeýneşdirdi.

Şol günden başlap, Alabaý pişigi kowalamasyny goýdy. Pişik hem ondan gaçgaklap ýörmedi. Şeýlelikde, Alabaý pişik bilen dostlaşdy.

Dostluk hemmä gerek. Ol ynsana bagt eçilýär. Ynsan bu babatda haýwanlardan nämeleri öwrenip biler?!

(K. Jumayew).

Meýilnama:

1. Alabaý nirede bolýardy?
2. Onuň halaýan zady.
3. Oýuň içinde Alabaý näme gördi?
4. Ýylan Alabaýyň biline dolaşdy?
5. Pişigiň kömege gelmegi.
6. Alabaý pişik bilen nähili dostlaşdy?

Ýumuşlar:

1. Meýilnamanyň soraglaryny köpeldip, olara çalt we takyk jogap bermäge synanyşyň.

2. Teksti durmuş, tebigat dersi bilen baglanyşdyryň.
3. Dostluk hakynda bilýän nakyllaryňyzy aýdyň.

Tüýdük

(Hekaya)

Gurtlynyň atasy Mergen aga çölden gelip, dem-dynjyny alandan soň, tüýdügini çalyp başlady. Bir garyş gamyşdan çykan saz Gurtla diýseň ýarady. Ol:

– Tüýdük çalmak kynmy? – diýip, bilesigelijilik bilen atasyna ýüzlendi.

– Aňsat hem däl, oglum, yhlas etseň, öwrenersiň.

– Maňa-da öwretsene, ata!

Mergen aga tüýdügi nähili tutmalydygyny, üfläp, barmagyňy nädip herekete getirmelidigini öwran-öwran gaýtalady.

Gurtly hem tüýdük çaljak boldy, onuňky başa barmady. Batly üfledi weli, ähli ýel zowwam geçip gitdi, ses bolsa çykmady. Täzedən üfledi, emma diş bilen berk gysylan tüýdügiň dilinden ýel geçmänsoň, owurtlary çişip gitdi.

Gurtly tüýdügi elinden aýyrman, ýene çaljak boldy. Ýuwaşlyk bilen kem-kemden saza çalymdaş owaz çykdy. Gurtly muňa çäksiz begendi. Ol ýene tüýdük çalmagy öwrenmegini dowam edýärdi. Yhlasly edilen iş netije berdi. Ýakymly owazlar ýaňlanyp ugrady. Gün geçdi-giçe kepderiler hem ol sese öwrenişip, ketegiň ýanyna gonmaga başladylar.

Mergen aga agtygynyň yhlas edişine, tutanýerliligine begendi.

(H. Goçmyradow).

Meýilnama:

1. Gurtla kimiň çalyp beren sazy ýarady?
2. Onuň haýyşy.
3. Ol tüýdük çalmagy nähili öwrenýär?
4. Mergen aganyň agtygyna guwanjy.

Soraglar we ýumuşlar:

1. Siz öz ata-eneňizi begendirýärmisiňiz?
2. Saz gurallaryndan haýsysyny çalyň gördüňiz?
3. Teksti bölekler bölüp, olara sözbaşy ýazyň.
4. Özbaşdak söz baýlygyny gazanmak bilen, aýdym-saz sungatyny baglanyşdyryň.
5. “Zowwam” sözünüň manysyny öwreniň. Ony doly däl leksik derňew (ulanylyş ýygylgyny anyklaň) ediň.

Keýmir kör we üç oglan

Keýmir kör bir gün atyny suwa ýakmak üçin, obanyň ortasyndaky guýynyň başyna gelende, ol ýerde üç sany gelin gaplaryny suwdan dolduryp duran eken. Sonda gelinleriň biri:

– Keýmir aga, sizden haýyşymyz bar – diýipdir.

Serdar atyny suwa ýakyp durşuna:

Aýdyber, gyzym! – diýipdir. Şonda ol gelin:

– Keýmir aga, biziň üçimiziň hem deň-duş oglumyz bar. Hanha, olaryň özlerem gelýär. Olaryň kim bolup ýetişjekdiklerini aýdyp berseňizläň!

Keýmir kör oglanlaryň birinjisiniň ýañagyna, sen-men ýok, şarpyk çalyppdyr. Ol göýä hiç zat bolmadyk ýaly, ýylgyran bolup durmuşyn.

Serdar ikinji oglanyň ýañagyna-da şarpyk çalyppdyr.

– Men näme etdim-äý! – diýip, ol aglamaga başlapdyr.

Keýmir kör üçünji oglanyň ýañagyna-da şarpyk çalyppdyr. Ol oglan serdaryň goluny silkip goýberipdir-de:

– Arman, sen Keýmir aga bolaýýaň-da, ýogsa seni edäýmelisi-hä belli... – diýipdir. Şonda Keýmir kör:

Birinji çaga binamys, ikinjiňiz nalajedeýin, ine, üçünji oglan ulalanda, il-günüň arkasynyň dagy bolar – diýipdir-de, gidiberipdir.

(Ö. Nepesow).

Meýilnama:

1. Gelinleriň Keýmir serdara haýyş bilen ýüz tutmagy.
2. Oglanjyklaryň Keýmir serdaryň hereketine jogaplary.
3. Keýmir körüň çözgüdi.

Ýumuşlar:

1. Keýmir körüň ýaşan döwrüniň ýagdaýy barada aýdyp beriň.
2. Taryhy şahsyýetlerimiziň sanawyny düzüň. Ol ýazgyny taryh dersi hem-de geçmiş temasyndaky okan çeper eserleriňiz bilen baglanyşdyryň.
3. Oglanjyklaryň suratlandyrylyşyny beýan etme tärine geçiriň.

Meniň unudan zadym

Meniň öň ýanymdan üç oglan mekdebe barýardy. Olaryň biri has tokarrakdy. Beýleki ikisi şol tokarrak oglana gara çyny bilen gürrüň berýärdi. Kiçijik oglanlaryň her haýsynyň elinde bir desse gül bardy. Ol güller edil olaryň özleri ýaly ýaşajykdy, terdi. Ol çemenler çigildem bilen jümjüme gülünden baglanypdy.

Biziň ylgap barşymyza iň öňden ylgaýan oglanjyk geçip barýan birini garsa gujaklady-da, öz elindäki gülüni berdi. Beýleki oglanjyk hem şeýle etdi. Ol adam bularyň ýaňagyndan taýly gezek ogşady.

Häлки iki oglanjygyň gül gowşurany ilkinji gezek meniň elime “Harplyk” kitabyny beren adamdy.

Men hem mugallymyň ýanyna ylgap bardym. Edil çaga ýaly oňa gözlerimi mölerdip seretdim. Men onuň şu çaka çenli sag-aman ýaşap ýörendigine, tüýs ýürekden begendim, emma arman bilen hyrçymy dişledim. Meni gaty gynanja goýan zat öz mähriban mugallymyň altmyş ýaşy dolan gününde beýleki oglanlaryň deňinde oňa gül gowşuryp bilmändigimdi...

(A. Gurbanow. “Meniň unudan zadym”).

Meýilnama:

1. Mekdebe barýan üç oglan.
2. Olaryň ellerindäki gül desseleri.
3. Gül desseleri gowşurylan adam.
4. Ýazyjynyň aňk bolup durmagy.

Soraglar we ýumuşlar:

1. Tekstiň mazmunyny özün gatnaşan görnüşde däl-de, başga birinden eşiden görnüşde ýazyp beýan ediň.
2. Öz mugallymyňyza goýan hormatyňyz barada gürrüň beriň.
3. Siz haýsy hünäri halaýarsyňyz?

Ganatly arzuwlar

“Adam arzuwsyz bolmaz, guş ganatsyz”... Orazyň çagalykdan ýüreginde besläň arzuwlarynyň çägi ýokdy. Ol suratçy bolmagy arzuw edýärdi. “Sazanda bolsam, aýdymçy bolsam” diýip hem kämahallar göwün ýüwürdüýärdi.

Heniz mekdebe okuwa gitmänkä, dutar çalýardy. Onuň çalyan sazлары ata-enesiniňem, goňşy-golamlarynyňam göwünlerinden turardy. Kämahallar deň-duşлары Orazyň aýdym-sazларыny diňlemek üçin, ýörite onuň ýanyна oturmaga gelerdiler...

Bir gezek ol özüniň alym bolmak baradaky arzuwyny beýan edende, direktor oňa:

– Ýazymow, alym bolmak üçin yhlas etmeli, ýöne welin diňe bu hem ýeterlik däl. Sen ilki orta mekdebi doly gutarmaly, soň ýene-de köp okamaly. Seniň başlangyç synpda okaýarkaň, alymlyk bilen gyzyklanmagyň uly zat. Oňat okaber. Nesip bolsa, sen hökman alym bolarsyň, berekella, Ýazymow! Sen meniň göwnümden turýaň – diýipdir...

Oraz mugallymyň ýaňky aýdan ýakymly sözlerinden örän hoşal boldy. Aýakлары ýeňledi, şähdi açyldy, ýüzüne şatlyk alamatлары çaýyldy.

Şondan soň Oraz has-da yhlasly okap başlady. Çünki direktoryň aýdan sözleri hemişelik onuň ýadynda galypdy.

(*M. Mämmetgurbanow. “Zähmet zehiniň zynaty”, Aşgabat, 2008 ý.*).

Meýilnama:

1. Orazyň göwün ýüwürtmesi.
2. Ol arzuwy barada kime gürrüň berýär?
3. Direktoryň jogaby.
4. Oraz nähili okaýar?

Soraglar we ýumuşlar:

1. Siz ulularyň aýdan sözleriniň täsirini näderejede duýýarsyňyz?
2. Oraz Ýazymow kim?
3. Siziň kim bolasyňyz gelýär?
4. Bu soraglar barada hem yzygiderli pikir ýörediň.
5. Meýilnamany çylşyrymly habar sözlemi görnüşine öwürň.
6. Siziň obadaş alymlaryňyz barmy? Olar barada hem maglumatlary toplaň.

Türkmenistanyň çagalarynyň hukuk baýramy

2009-njy ýylyň 20-nji noýabrynda BMG-niň çagalaryň hukugy baradaky Konwensiýasynyň kabul edilmeginiň 20 ýyllygyny bütin dünýä belläp geçdi. Bu Konwensiýa çagalaryň ýaşayşa, lukmançylyk kömegine, bilime we medeniýete bolan hukuklaryny tassyklaýar. Çagalaryň agyr işlere çekilmeginden, olara ýowuz daramakdan, süteme sezewar edilmekden goraglylygyny üpjün edýär.

Bu Konwensiýa Türkmenistanyň goşulmagy döwletiň, edaralarynyň, döredijilik toparlarynyň we ýurduň ähli ilatynyň çagalaryň geljekde doglanlaryndan tä kämillige ýetýänçäler durmuşlarynyň has-da gowulandyrylmagyny aňladýar. Konwensiýanyň 20 ýyllyk ýubileýiniň baýram edilmegi, ýurtta çagalaryň hukuklarynyň goralmagynda ösüşiň bardygyna güwä geçýär.

Biziň her birimiz öz bilim-tejribämizi, zehinimizi gaýgyrman, çagalaryň hemmetaraplaýyn kämil ösüşine goşant goşup bileris. Şeýlelikde, ýurduň ylymly, sowatly, terbiýeli, sagdyn we işjeň raýatlarynyň ýetişmegine ýardam ederis. BMG-niň çagalar gaznasynyň (UNISEF) Türkmenistandaky wekilhanasy sizi we siziň çagalaryňyzy bütindün-ýä ähmiýetli bu şanly waka bilen gutlaýar.

Türkmenistandaky ähli çagalaryň bagtly ýaşayşyny üpjün etmek üçin geljekde-de yhlasymyzy gaýgymalyň.

(“Aşgabat” gazetinden).

Meýilnama:

1. Çagalaryň hukuklary hakyndaky Konwensiýanyň baýramçylyk dabaralary.
2. Ýurdumyzda çagalaryň hak-hukuklarynyň goralmagy.
3. Bagtly ýaşayşyň balalary.

Ýumuşlar:

1. Bu teksti “Ýaşayş durmuş esaslary” atly dersde geçýän temalaryňyz bilen baglanyşdyryň.
2. “Konwensiýa” sözünüň manysyny sözlükden biliň.
3. Tekstdäki gysgaldylan sözleriň manysyny düşündiriň.

Ýolbars we syçan

Bir bar eken, bir ýok eken, bir ýolbars bar eken. Ol ýolbars uklap ýatyrka, bir syçanjyk bökjekläp, onuň bir eýlesine, bir beýlesine geçip, ahyry ony ukudan oýarypdyr. Ýolbarsyň muňa örän gahary gelipdir. Ol syçanjygy tutup iýjek bolupdyr.

Syçan oňa:

– Eý, ýolbars aga! Sen meni iýme, belki, bir wagt meniň-de saňa kömegim deger – diýipdir.

Syçanyň aýdan sözlerine ýolbarsyň gülküsi tutup:

– Aý, akmak syçan, heý syçanyň hem ýolbarsa kömegi degermi? Görel, nähili kömegiň degerkä?! – diýip, syçany öldürmän goýberipdir.

Şondan soň günlerde bir gün adamlar ýolbarsy tutup, agaja daňyp goýupdyrlar. Muny şol syçan görüp, derrew gelip, ýolbars daňlan ýüpi dişi bilen kertip üzüpdür we şonluk bilen ýolbarsy boşadypdyr.

Soň syçan ýolbarsa bakyp:

– Ýolbars aga! Men bir wagt seniň eliňden gutuljak bolup, “Meni goýber, belki, bir wagt bolar, meniň-de saňa kömegim deger“ diýenimde, sen meniň aýdanlaryma gülýärdiň. Indi syçanyň hem kömeginiň degjegini gördüňmi? – diýipdir. Ýolbars hem ýalňyşyna düşünpdir.

(*“Türkmen halk ertekileri”, Aşgabat, 1955 ý.*).

Meýilnama:

1. Ýolbars syçany näme üçin iýjek bolupdyr?
2. Syçanyň jogaby.
3. Ýolbars syçany iýipmi?
4. Agaja daňlan ýolbars.
5. Syçanyň kömegi.

Ýumuşlar:

1. Syçany we ýolbarsy aýratynlykda häsiýetlendiriş.
2. Ertekä çylşyrymly meýilnama düzüň.
3. Tekste başga sözbaşy tapyň.

Çaga eziz, edebi ondan hem eziz

Çagada görüňän edeplilik alamatlary onuň maşgalasyndan alan terbiyesiniň netijesini görkezýär. Maşgala – terbiýäniň özeni. Türkmen maşgalasynda çaga uly söýgi bilen garalýar. Ol oglan çaga ýa-da gyz bolsun, tapawudy ýok, maşgalada olaryň ikisiniň hem orny deň derejede görülýär. Terbiýe meselesinde çaganyň edep ýüküni ýetirmek atañe, galyberse-de, mugallymlara bagly bolup durýar. Çaga ir säher bilen mekdebe ugraýar. Ol ençeme wagtyny mekdepde geçirýär.

Gynansak-da, köpçülik ýerlerinde: duralgalarda, awtobuslarda gelşiksiz hereketleri bilen özüni görkezýän çagalara hem käte düş

gelmek bolýar. Daş sypatyna seredeniňde, arassa, mekdep lybasynda geýnen okuwçylar özleriniň çasly çykýan sesleri, gödek hereketleri bilen köçeden geçip barýan ýolagçylaryň ünsüni özlerine çekýärler.

Köpçüligi birahat edýärler. Bu geljeksiz ýagdaý. Ondan saplanyp, edepli bolmak gerek. Edepli bolmak hemmeler üçin ýakymly. Ol – abraý.

Geçirilýän köpçülik çäreleri okuwçylaryň durmuşda öz ornuny tapmaga, geljekde saýlap aljak hünärine ýetmäge itergi berýär. Esasan hem, zähmet dersi bilen bagly gurnaklar geljekde eli çeper gyzylymyzyň kemala gelmegine ýardam edýär. Eli hünärli, edenli, edepli, salyhatly gyzylyr ähli kişiniň gözünde bolýar.

Gyz edebi näzikdir. Gyzlar özüniň arassalygy, ýakymlylygy, gelşiklidigi, asylylygy bilen tapawutlanmalydyrlar. Ol biziň göz-guwanjymyzdyr.

(“*Mugallymlar gazeti*”).

Meýilnama:

1. Türkmen maşgalasynda çaga bolan garaýyş.
2. Çagalaryň gelşiksiz hereketleri.
3. Geçirilýän köpçülik çäreleriň ajaýyp täsiri.

Ýumuşlar:

1. “Çaga eziz, edebi ondan hem eziz”, “Bal süýji, baldan hem bala süýji” diýen nakyllara öz düşünişini beýan ediň. Şeýle mazmunly nakyllary sanaň.

2. Köpçülik ýerlerinde özüni alyp barmagyň düzgünlerini berjaý edişiňiz barada hem ýazyň.

Mumu

(*Hekayadan bölek*)

Derýa endigan akýardy, ondaky dürli öwüşgin atýan tolkunlar özüne çekýär. Gerasim derýanyň boýy bilen suwa seredip barýardy. Birden oňa derýanyň ernejiginde nämedir bir zadyň gybyrdaýanlygy göründi. Ol eglip seretdi welin, alaja kiçijek güjüğe gözi düşdi. Ol

güjük bar güýji bilen suwdan çykjak bolup dyrjaşýar, urunýar, süýşeklekleyär, özüniň ezilen, arryjak göwresiniň ähli ýeri bilen sandyraýar, emma çykyp bilmän, gaty heläk bolýar. Gerasim görgülije güjüğe seretdi-de, ony bir eli bilen tutup, özüne bakan çekip aldy. Goltugyna salyp, öýlerine bakan gaty-gaty ýöräp gidiberdi. Güjügi öýlerine getirdi. Güjüjek Gerasimlere öwrenişdi, başga ýere gitjegem bolmady. Şeýlelikde, ol Gerasimiň güjügi boldy.

Gerasim özüniň güjüjegine örän yhlasly seretmäge başlady. Öýdäki hemme adamlar hem ony oňat görýärdiler, ony Mumu diýip çagyryýardylar. Ol örän akylyldy, hemmelere ýalynjyrardy, emma diňe Gerasimi söýýärdi. Gerasim hem ony çakdanaşa gowy görýärdi. Ertirine onuň aýagyndan çekip turzardy, özüniň uly dostlukda ýaşaýan Mumusyny köne suw çekijiniň ýanyna getirerdi.

Hemmesinden oňady, onuň bilen bile derýa giderdi, onuň pil we sübsesine garawulçylyk ederd, onuň öýjagazyna hiç kimi goýbermezdi.

Mumu akylyly sakça, wepaly dosta öwrüldi.

(I. Turgenow. Terjime eden: M. Sopyýew).

Meýilnama:

- I. Gerasimiň gezelenji.
 1. Gerasimiň güjügi halas edişi.
 2. Onuň güjügi idedişi.
- II. Güjügiň ilki ýagdaýy.
 1. Güjügiň ady Mumu.
 2. Mumunyň eýesine yhlasy.
- III. Wepaly dost.

Soraglar we ýumuşlar:

1. Tekstdä hekaýa etme, beýan etme, suratlandyрма tärleriniň haýsysy peýdalanylypdyr?
2. Pikirleriňizi mysallar arkaly delillendiriň.
3. Hekaýa habar sözlemi görnüşinde meýilnama düzüň.
4. “It – wepa” diýen nakylyň manysyna nähili düşünýärsiňiz?

Tebigat – biziň öýümüz

Mukaddes türkmen tebigaty taýsyz gözelliglere we täsinliklere baý. Tebigatymyza aýratyn gözellik berýän jandarlaryň bir topary guşlar hasaplanylýar. Alymlar Türkmenistanyň çäklerinde guşlaryň 400-den gowrak görnüşiniň duş gelýändiglerini subut etdiler.

Türkmen tebigatynda mesgen tutan guşlaryň arasynda iň owadany sülgünler hasaplanylýar. Sülgünler tyllaýy reňkli örän gelşikli guşlardyr. Olar özleriniň şeýle gözəl görki bilen görenleri haýrana goýýarlar. Sülgünleri tebigatda synlamagyň aýratyn lezzeti bardyr.

Goraghananyň hünärmenleri sülgünlere mähir bilen yzygiderli ideg edýärler. Olar sülgünleriň eldekileşdirilen ýagdaýynda özlerni alyp baryşlaryny, köpeliş aýratynlyklaryny ylmy taýdan öwrenýärler. Goraghanada köpeldilýän sülgünleri tebigata erkinlige goýberýärler. Bu asylly çäräniň özi gözəl tebigatymyzda sülgünleriň has-da artmagyna we adamlaryň olardan ruhy lezzet almaklaryna ýardam edýär. Ýeri gelende bellesek, goraghananyň hünärmenleri tarapyndan döredilen tebigat muzeýinde türkmen topragynyň şeýle ajaýyp künjeklerinde duş gelýän ösümlikleriň we haýwanlaryň ençeme görnüşleri bilen birlikde, sülgünleriň hem birnäçesiniň nusgalary saklanylýar.

Olar tebigat muzeýine aýratyn gözellik berip, bu ýere gelýänlerde uly täsir galdyrýar, mähriban tebigata bolan buýsanjy has-da artdyrýar.

(G. Atamedowa. “Güneş” žurnaly, 2010 ý., №1).

Meýilnama:

1. Mukaddes türkmen tebigaty.
2. Tebigatyň iň owadan sülgün guşlary.
3. Goraghanada sülgünlere ideg edilişi.

Soraglar we ýumuşlar:

1. Siz özüňiziň guşlary goraýşyňyz barada pikirleriňizi gysgaça gürrüň beriň.

2. Tebigat hakyndaky haýsy kinofilmlere tomaşa etdiňiz?
3. Olardan galan täsirler barada hem ýazyň.
4. Ekologik senenama näme?

Myhman hakynda

Eý, balam, her gün myhman çagyrsaň, myhmana laýyk işleri göwnüň isledigiçe edip bilmersiň. Görgün, göwnüň her aýda näçe gezek myhman çagyrmagy isleýär. Eger üç gezek çagyrmak islese, bir gezek çagyrgyn, üç gezekde myhmana etjek hyzmatyňy bir gezekde etgin.

Myhmanlar seniň öýüne gadam bassalar, ähli maşgalaň bilen olaryň önünden çykgyn, ýagşy söz bilen, güler ýüz bilen garşylagyn. Şonda olar saňa minnetdarlyk bildirerler. Eger miwe wagty bolsa, nahar iýmezden önürti miwe getirgin, soňra nahar getirgin. Myhmanlar bir gaýta, iki gaýta ýüz tutýançaňlar, sen oturma. “Bizrazy, otur!” diýseler: “Meni goýuň, size hyzmat edeýin” diýgin. Eger ýene gaýtalap aýtsalar, ondan soň oturgyn.

Myhmançylyga barsaň, aç barmagyn, dok hem gitmegin, çünki sen oduk-buduk iýmelisiň we saçak eýesiniň göwnüne degmeli dälisiň.

Eý, balam, myhmana minnet etmegin, açyk ýüz bilen geplegin. Her bir kişi seniň myhmanyň bolsa, şatlyk bilen tagamyňy iýsin. Eger myhman saňa gatyrap geplese-de, sen oňa gaty söz diýmegin, gaýtam, hormatyny saklagyn.

(Key-Kowus. “Kowusnama”, Aşgabat, 2013 ý.).

Soraglar:

1. Myhman çagyrmak baradaky öwütler.
2. Myhmany nähili garşy almaly?
3. Myhmana hezzet-hormat edilişi.
4. Myhman bilen gepleşmek edebi.
5. Key-Kowsuň ogluna beren öwüt-ündewleri size ýaradymy?

Ýumuşlar:

1. Teksti meýilnamalaşdyryň, labyzly okaň we onuň mazmunyny gürrüň beriň.

2. Myhman we myhmanparazlyk barada bilýän nakyllaryňyzy we goşgy setirleriňizi aýdyň.

3. “Biziň myhman kabul edişimiz” diýen temada makala ýazmaga synanyşyň.

Ýaşajyk halasgärler

Dynç günleriniň biridi. Berdi dostlary bilen oýnap, gün günorta boluberende hoşlaşyp, öýlerine tarap gelýärdi. Ýoluň gyraýygyn-da uçjak-uçjak bolup, ganatlaryny pasyrdadyp, ýykyljak bolup duran serçejik naýynjar owazy bilen ”jürk-jürk” edip ýatyrdy. Berdi serçeji-gi agajyň düýbüne geçirdi-de, öýlerine tarap ylgady.

Biraz wagtdan Berdi hem-de onuň goňşy deň-duşlary merduwany göterip, agajyň ýanyna geldiler. Olar kiçijik serçeji-gi höwürtgä çykardylar. Ýere geçmaz ýaly, höwürtgäniň pes erneklerini çöp bilen örüşdirip, birneme beýgeltdiler hem-de öýlerine tarap gaýtdylar.

Deň-duş dostlar öýlerine gelýärkäler, Berdiniň enesi Maral daýza olaryň önlerinden çykdy. Ol günortana çenli garaşyp, howatyrlyny, agtygyny gözlemäge barýan eken. Oglanlar Maral daýza bolan zatlary gürrüň berdiler. Maral daýza olaryň başlaryny birin-birin sypap:

– Tüweleme, balalarym! Örän sogap iş edipsiňiz. Eger siz ol serçäni höwürtgesine galdyrmadyk bolsaňyz, heläk bolmagy mümkin eken. Siz bu işiňiz bilen ýaşajyk halasgärlere öwrüldiňiz, berekella! – diýdi.

(A.Pirjekow. “Güneş” žurnaly, 2011 ý., №2).

Meýilnama:

1. Serçe jüýjejiginiň agaçdan geçmagy.
2. Dostlaryň oňa kömek etmegi.
3. Oglanlaryň Maral daýza bolan zatlary aýdyp bermegi.

Ýumuşlar:

1. Tekstiň many-mazmunyny we waka yzygiderligini dilden gürrüň beriň.

2. “Tebigaty goralýň” diýen temada söhbetdeşlik guraň.

Buratino – ugurtapyjy oglan

Juzeppa atly agač ussasy bir bölek tagtadan stoluň aýagyny ýasamakçy bolup, agajy ýonup başlanda, onuň gepleýändigini bilip galýar. Şol wagt ony gapydan giren Karlo kakanyň eline berip goýberýär. Karlo kaka agajy öýüne äkidýär we şol bir bölek agačdan oglanjygyň şekilini ýasaýar-da, oňa Buratino diýip at goýýar.

Buratino şadyýan, ruhobelent, erbetliklere garşy göreşmegi başarýar, ýöne ol juda sada we ynanjaň oglanjyk. Ol her bir ýagdaýda ugurtapyjylyk bilen çykalga tapýar, ol öz dostlaryny çyn ýürekden gowy görüp, tüýs wagtynda degerli kömekleri berip durýar, ýöne özüniň ynanjaňlygy sebäpli kynçylyk çekýär.

Buratinonyň päkýürekliigi, şadyýanlygy, mertligi, ruhobelentligi, erbetliklere garşy göreşmegi mende uly täsir galdyrdy. Buratino eserde öz dostlaryny kynçylykdan halas edýär. Buratino eserde Karabas Barabasy aldaýar we ol öz dostlaryna gaçmaga kömek edýär. Iň soňunda Buratino öz Karlo kakasynyň teatrynda ähli gurjaklar bilen ilkinji gezek halk ertekisini sahnalaşdyryp görkezýär.

(Okuw kitabyndan).

Meýilnama:

1. Karlo kakanyň agačdan ýasan oglany.
2. Buratino – ugurtapyjy.
3. Ol dostlary bilen täze teatrda.

Ýumuşlar:

1. Siz bu eseri dünýä edebiýatynyň beýleki meşhur nusgalary bilen deňeşdiriň.
2. Siz “Altyn açarjyk” eseriniň mazmunyny doly gürrüň bermäge taýýarlanyň. Eseriň awtory barada-da ýatlaň.
3. Buratino häsiýetnama beriň.
4. „Teatr“ adalgasyny düşündiriň.
5. “Dünýä edebiýatyndan nusgalar” atly kitaplary özbaşdak okaň.

VI (VII) SYNPLAR

Bu gün agşam Mälikguly ýatmak hakda oýlanmady. Ol pelteli çyranyň ýagtysyna eýýäm aňynda sünnälän goşgy setirlerini kagyza geçirdi. Öz ýanyndan üç-dört gezek okady.

Köp ekeliň dänäni!

Kolhozçylar, bar güýjümüz sarp edip,
Gowy işläp, köp ekeliň dänäni!
Ýerlermizi sürüp, çöplerin çapyp,
Zarply işläp, köp ekeliň dänäni!

Agronomiýa usuly bilen tohum sepeliň.
Gerek bolan dökünleri dökeliň;
Güýzlük, ýazlygy öz wagtynda ekeliň!
Ýaryş gurap, köp ekeliň dänäni!

Ekine zyýanly çöpleri çapalyň!
Işiň hilini gowy edeliň!
Duşmanyň depesinden uralyň!
Ýeňiş üçin köp ekeliň dänäni!

Bugdaýdan bol hasyl almagy üçin,
Açlyk belasyndan dynmagy üçin,
Duşman depesinden inmegi üçin,
Gaýrat edip, köp ekeliň dänäni!

M. Berdimuhamedow.

Mälikguly ”Köp ekeliň, dänäni!“ atly goşgusyny irden Berkeli aga gowşurdy. Goja geňirgenmesini daşyna çykardy:

Be, be, Mälikguly goşgyny bir gijede ýazaýdyňmy?
Mälikguly buýsanç bilen baş atdy.

– Haý, berekella, berekella, är ogul.

Berkeli aga goşgyny okap has-da begendi, soňam Mälikgulynyň goşgyny şeýle çalt ýazmagyny öz ýanyndan esaslandyrdy.

– Hawa, sen muny bir gijede ýazyp bilersiň. Sen Berdimuhamediň ogly. Berdimuhamediň aýtjak sözi hem goşgy ýalydyr, akgynlydyr, diline gelip durandyr, sen zehinli adamyň ogly. Zehinliden zehinli çykar.

(“Bir goşgynyň kyssasy”. “Türkmen dili” gazetiniň, 11.05.2011 ý.).

Meýilnama:

1. Goşgynyň çuňňur many-mazmuny.
2. Berkeli aganyň geňirgenmesi.
3. Zehinliden zehinliniň döremegi.

Ýumuşlar:

1. Bugdaýyň ekilişi, orluşy, ondan alynýan dürli önümler barada söhbetdeşlik guraň.
2. “Tümmül”, “towza”, “agronomiýa“... ýaly sözleriň manylaryny sözlüklerden öwreniň.
3. Dänelik ekinleriň görnüşleri barada maglumatlary biologiýa dersi bilen baglanyşdyryň.
4. Goşgyny ýat tutuň.

Kakam hakyndaky ýatlamalardan

Kakam örän halalhon hem zähmetsöýer adamdy. Ol bizi zada horzar etmejek bolup, köplenç, iki işde işlärdi. Bizem kakamyzyň görelde-sine eýerip, okuwdan boş wagtymyz işe giderdik, ýer deperdik, ekin ekiş işlerine gatnaşardyk. Şonuň üçinem elimiz uzadan ýerimize ýeterdi. Ýer yranmazynyň bir ýyl öň ýanynda mellegimizde 4 otagly jaý salyndyk. Onuň ussasy Gurbanmyrat işanyň agtygy halalhon Baýmyrat işandy.

Hemmä mälüm bolşy ýaly, 1948-nji ýylyň oktyabr aýynyň 5-inden 6-syna geçilýän gijede kakam ertirki etmeli işlerine taýynlyk görüp, fonar alyp, okuwçylarynyň düzme ýazan depderlerini barlamaga girişdi. Menem kakamyň ýanynda sapaklaryma taýynlandym, soňam Ata Gowşudowyň “Mähri-Wepa” romanyny okap otyrkam,

uklap galypdyryn. Ol meni ýuwaşlyk bilen oýaryp: “Bar, ýeriňe geçip ýat, gije-de bir çen boldy, menem işimi gutaryp ýatmaga bararyn” diýip ugratdy. (Howa gaty sowuk bolmansoň, barymyz açyk eýwanda ýatardyk).

Ýerime geçip, ýaňy uklan bolsam gerek, birdenem alagüpürdi bolup ýer yrandy.

(“Mugallym, esger, ilhalar ynsan. Berdimuhamet Annaýewiň gahrymançylykly ömür ýoly”, Aşgabat, 2009 ý.).

Meýilnama:

1. Çekseň zähmet – ýagar rehnet.
2. 1948-nji ýylyň pajygaly ýer titremesi.
3. Ýer titremäniň ýetiren zyýany.

Ýumuşlar:

1. Berdimuhamet Annaýewiň ömrüne degişli maglumatlary –ýatlamalary giňişleýin öwreniň.
2. Ýurdumyzyň paýtagtynda gurlan ”Halk hakydasy“ atly ýadygärlikler toplumynyň ýaşlary watançylyk ruhunda terbiýelemekdäki ähmiýeti barada öz pikirleriňizi öwrediji iş depderiňizde çeper beýan etmäge synanyşyň.

Watana söýgi iň beýik söýgüdür

Hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedowyň “Älem içre at gezer”, “Döwlet guşy” atly romanynyň tutuş süňni watsöýüjilik ruhuna ýugrulan. Bu ajaýyp eseri okanyňda, Watanyň ümmülmez giňişlikleri, tebigy ajaýyplyklary, gözəl künjekleri göz öňünde janlanýar. Munuň özi Watan barada mizemez ynanjymyzyň, egsilmez söýgimiziň has-da beýgelmegine ýardam berýär. Watanyň her bir daban ýerini gözümiziň göreji deýin ezizlemegi, Watana söýginiň iň beýik söýgüdigini öwredýär.

Baş gahryman Mälikgulynyň çagalygyna garamazdan, 1941-1945-nji ýyllaryň urşunyň ýeňiş bilen tamamlanjakdygyna ynanmagy,

kynçylykly günlere, güzaply işlere mertlik bilen döz gelşi, şeýle-de, adamlarda Watana söýgini artdyrmakda öz döwründe-de, häzirki wagtda-da mynasyp orun tutýan goşgulary islendik ýaşdaky okyjyny biparh goýmaýar.

Halypa mugallym Berdimuhamet Annaýewiň “Meniň ornum front-da. Bu meniň ýüregimiň emri...” “diýmegi ýa-da onuň pajygaly urşa ugran pursatynda çagalaryň okamagyny ilkinji hasaplamagy, Ogulbäbek ejäniň goranmak fonduna 2 kg, 428 g altyn-kümüş tabşyrmagy, Anna serdaryň neberesiniň Watana howp abananda, çetde durmandygy baradaky romanynyň çeper pursatlary halkyň aladasyny etmek, Watan şöhratyna şöhrat goşmak duýgularyny terbiýelemekde örän gymmatlydyr.

Döwlet Baştutanymyzyň “Älem içre at gezer”, “Döwlet guşy” atly ajaýyp romanlaryny okap, ata Watana, ene topraga söýgimiz goşalanýar.

(A. Kakageldiyew. “Watan” gazetini, 16.01.2014 ý.).

Meýilnama:

1. Watana söýgi iň beýik söýgüdür!
2. Baş gahryman Mälikgulynyň çagalygynyň uruş ýyllaryna gabat gelmegi.
3. Anna serdaryň neberesiniň Watan şöhratyna şöhrat goşuşy.

Soraglar we ýumuşlar:

1. Watan näme?
2. Hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedowyň “Älem içre at gezer”, “Döwlet guşy” atly romanynyň bölümlerini sanaň.
3. Bu eseriň gahrymanlarynyň sanawyny düzüň.
4. Gahryman Arkadagymyzyň gymmatly romanlarynyň özara baglanyşygy barada söhbetdeşlik guraň.
5. “Watansöýüjilik, söýgi, söýgidir, söýgüniň, goşgulary, biparh duýgularyny” sözlerini orfografik derňew ediň we olar bilen bagly ýazuw kadalaryny gaýtalaň.

Awaza gujak açýar

“Awaza” milli syýahatçylyk zolagy göwnüňi göterýär. Bu ýerde ynsan eli bilen döredilen gözellik bilen tebigat gözelligi sazlaşýar.

Bu gün “Awaza” özüniň ýaşajyk myhmanlaryny gujak açyp garşylaýar. “Awaza – dostluk mekany” atly halkara festiwalyna gatnaşmak üçin, dünýäniň onlarça ýurdundan zehinli çagalar ata Watanymyza ýygmandylar. Olaryň arasynda Russiýa Federasiýasy, Hytaý Halk Respublikasy, Germaniýa, Koreýa, Türkiýe, Eýran, Päkistan, Owganystan, Senegal, Gaiti, Gruziýa, Polşa, Ukraina, Ermenistan, Belarus, Gazagystan, Azerbaýjan, Özbekistan ýaly döwletlerden toparlar bar.

Çagalaryň bu gezekki festiwaly ähmiýeti babatda-da öňkülerden bäs-bütin tapawutlanýar. Mälim bolşy ýaly, ýurdumyzda çagalaryň I halkara festiwaly mundan birnäçe ýyl öň geçipdi. Şonda festiwalyň açylyşy paýtagtymyzda bolup, soňra ol Hazaryň kenarynda dowam edipdi. Şondan sähelçe wagtdan soňra, çagalaryň II halkara festiwaly dünýäniň dürli ýurtlaryndan ýaş zehinleri ýene-de paýtagtymyzda ýygnapdy. Şol festiwallar çagalarda ýakymly täsirleri galdyrypdy. Bu gezekki festiwalyň Çagalary goramagyň halkara gününe gabatlanyp geçirilmegi, şol günler Awazada täze çagalar sagaldyş we dynç alyş merkezleriniň açylyp, ulanylmaga berilmegi bolsa, onuň many-mazmunyny has-da baýlaşdyrýar. Dünýä ýurtlarynyň zehinli çagalary üçin şeýle ajaýyp wakalaryň gözli şaýady bolmak, elbetde, uly bagtdyr.

(“Güneş” žurnalyndan).

Meýilnama:

1. “Awaza – dostluk mekany” atly festiwal.
2. Ýaşajyk myhmanlaryň garşylanmagy.
3. Çagalarda galan ýakymly täsirler.
4. Çagalaryň şatlygyna şatlyk goşulmagy.

Ýumuşlar:

1. “Festiwal, konsert, simpozium” sözleriniň manysyny düşündiriň.
2. Dünýä ýurtlarynda bar bolan beýleki dynç alyş merkezleri baradaky maglumatlary toplaň.

3. 1-nji abzasdaky sözleriň dogry aýdylyşyny olaryň dogry ýazylyşy bilen deňeşdirin.

Sözlük:

Merkez – çyzyklaryň, taraplaryň kesişýän nokady; döwletiň hökümet merkezi, edaralarynyň ýerleşen baş şäheri, paýtagt; bir zadyň ortasy, orta bölegi; ähmiýetli ýer, bir zadyň jemlenýän ýeri.

Saglygyň gadyryn bilgil...

Öňde bir dana kişiden “Adam üçin iň gymmatly, elýetmez baýlyk nämekä?” diýip sorapdyrlar.

Ol säginmän:

– Saglyk, elbetde, saglyk – diýip jogap beripdir.

– Ýene-de näme?

– Saglyk, saglyk, ýene-de bir gezek saglyk – diýip, ol şol bir aýdanyny üç gezek gaýtalapdyr. Soňra sözünüň üstüni ýetirip, şeýle diýipdir:

– Sebäbi başga hemme zady satyn alyp bolýar, olar altyn, teňňä düzelýär, emma saglyk satylmaýar. Ol Allanyň bendesine beren peşgedir, ýalkawdyr. Beýik Biribar “Menden diňe saglyk diläň, galan baýlygy özüňiz gazanyň” diýenmişin...

Şu pelsepäniň aňyrsynda durmuş hakykaty ýatyr, bu ýerde oýlanmaga zat köp.

On iki synaň sagat bolup, akyl-huşuň ýerinde bolsa, güzeran görmek, gurply ýaşamak şeýle bir kyn däl. Halal işläp, halal ýaşabermeli.

Diýmek, saglyk baradaky aladanyň öň hatara geçmegi tötänlik däl. Sebäbi ynsan saglygy ýurduň, galyberse-de, tutuş jemgyýetiň baýlygy hasaplanýar.

Ine, bu meselede hem türkmen halky kemrysgal däl eken. “Men türkmen halkyny bagtly halk hasaplaýaryn. Çünki döwlet Baştutany lukman bolan ýurtda saglyk ulgamynda ýetilmejek sepgit ýokdur” diýip, germaniýaly lukmançylyk ylymlaryň doktory aýdýar. Onuň bilen ylalaşmazlyk mümkin däl, ol müň keren mamla.

(Ata arzuwyny amala aşyryýan Agtyk, Aşgabat, 2009 ý.).

Meýilnama:

1. Dananyň möhüm baýlyk barada aýdanlary.
2. Pelsepäniň aňyrsyndaky durmuş hakykaty.
3. Germaniýaly alym lukmanyň aýdan sözleri.

Soraglar we ýumuşlar:

1. Haýsy fonetik kanunalaýyklyklary bilýärsiňiz?
2. Siz öz saglygyňyzy nähili berkidýärsiňiz?
3. Tekste degişli goşmaça maglumatlaryň sanawyny düzün hem-de onuň sözleşşiň haýsy stiline degişlidigini kesgitleň.

Sözlük:

1. Pelsepe – parasatlylyga söýgi (filosofiýa).
2. Peşgeş – sylag hökmünde mugt berilýän zat.

Watanyma buýsanýaryn

Her bir güni toý-baýrama beslenen Türkmenistan Watanymyzda uly-uly ösüşler bolup geçýär. Ýurdumyzyň ýaş nesilleriniň çagalyk ýyllarynyň Berkarar döwletiň bagtyýarlyk döwriň ajaýyp günlerinde geçýändigine, diýseň, buýsanýarys.

Ýaş nesiller üçin edilýän aladalar bizi juda guwandyrýar. Gözel Gökdere jülgesinde çagalar sagaldyş we dynç alyş merkezleriniň açylmagy biz üçin edilýän aladalaryň ýene bir şaýadydyr. Olar bize Watan mukaddesligini düşündirýär. Watan – keramat, ony söýmek – bagt.

Biziň ata-babalarymyz hem ylmyň-bilimiň gadyr-gymmatyna gowy düşünpdirler. Şonuň üçin olar: “Bilimli il ozar, bilimsiz il tozar” diýen parasatly sözleri aýdyp geçipdirler. Bilim bolsa bagtyň badalgasy.

Hormatly Prezidentimiz ýurdumyzda ylmyň, bilimiň ösmegine uly üns berýär. Ýaşlarda bilim almaga bolan höwes has-da artdyrýar. Olary Watan waspyna hiňlendirýär. Bilime teňňelik Watany söýýän ýaşlaryň daýanjy.

Biziň Watanymyz dostlugyň, doganlygyň ýurdudyr. Ýaş nesiller güýç-gaýratlaryny gaýgyrman okap, zähmet çekip, Watanymyzyň mundan beýläk hem güllemegine, has-da kuwwatlanmagyna öz goşantlaryny goşýarlar.

Biz özümüz üçin edilýän taýsyz aladalara jogap edip, Watana wepaly ýaşlar, ilhalar adamlar bolup ýetişmäge çalşarys. Öz halkyny Berkarar döwletiň bagtyýarlyk döwründe uly ösüşlere alyp barýan Hormatly Prezidentimiziň jany sag, ömri uzak, işi rowaç bolsun!

(“Diwar” gazetinden).

Meýilnama:

I. Watan buýsanjy.

1. Watan mukaddesligi.
2. Ylym-bilimiň gadyr-gymmaty.

II. Watan waspy.

1. Watanymyz – dostluk mekany.
2. Watana wepaly ýaşlar.

III. Arkadaga alkyşlar bolsun!!!

Ýumuşlar:

1. Watanyň mukaddesligi barada paýhaslary ýatlaň.
2. “Watan” sözüne hem-de bu gymmatlygyň önündäki borçlaryňyza düşünişini çeper oýlanmalar bilen beýan edip, öýde düzme häsiýetli beýannama ýazyň.
3. “Watan” habarlar gepleşiginiň gündelik sanlary barada söhbetdeşlik guraň.

Wagt – ýanyp duran şem

Myrat hem-de Nagmat atly iki dogan bolupdyr. Nagmat Myratdan kiçi bolsa-da, oňa görä akyly eken. Nagmat öz synpynda iň göreldele okuwçylaryň biri bolupdyr, emma Myrat göreldele okuwçylaryň arasyna, bolup bilmändir. Ol okuwa yzygiderli gatnamaga ýal-

tanypdyr. Kakasy onuň okuwa we durmuşa jogapkärçiliksiz garaýşy barada, diýseň, aladalanypdyr.

Günlerde bir gün kakasy ogluna wagtyň nähili gymmatlydygyny tejribe üsti bilen düşündirmegi ýüregine düwüpdür. Ol Myrady garaňky jaýa eltipdir-de, bir şemi ýakypdyr we oňa ünsli seredip, näme bolýanyny aýtmagyny sorapdyr. Myrat ýanyp duran şeme ünsli seredip, kakasyna onuň ereýändigini aýdypdyr. Şonda kakasy oglundan: “Indi şu şemi öňki görnüşine getirip bolarmy?” diýip sorapdyr.

Myrat bolsa: “Ýok” diýip jogap beripdir. Şol pursat kakasy: „Wagt-da ýanýan şem mysalydyr, şonuň üçin sen hem wagtyň gadyryny bilip, ony bihuda geçirmeli dälşiň. Sebäbi wagty hem yzyna gaýtaryp bolmaýar“ diýip, ogluna düşündiripdir.

Şol günden başlap, Myrat hemme zada çynlakaý çemeleşip başlapdyr. Her bir dersden gowy bahalar alyp, iň göreldele okuwçylaryň hataryna goşulypdyr, hossarlary we mugallymlary muňa örän begenipdirler.

(S. Kömekowa. “Güneş” žurnaly, 2010 ý., №4).

Meýilnama:

I. Iki dogan.

1. Nagmat – göreldele okuwçy.
2. Myradyň jogapkärsizligi.

II. Kakasynyň ogly baradaky aladasy.

1. Ereýän şem.
2. Aladanyň täsiri.

III. Wagat – ykbal çözüji hökmürowan pursat.

Soraglar we ýumuşlar:

1. Siz özüňiziň boş wagtларыňyzy nähili geçiriýärsiňiz?
2. Wagtdan tygşytly peýdalanmak baradaky paýhasly sözlerden birnäçesini aýdyp beriň.
3. Hekaýany gepleşik arkaly ýüze çykarmaga taýýarlanyň.
4. Siz boş wagtларыňyzda nähili kitaplary okamagy halaýarsyňyz?

Sözlük:

1. Şem – ýagly jisimden taýajyk görnüşli ýasalan, ýüplük pelteli yşk beriji enjam.
2. Jogapkärçilik – öz hereketiň, bolşuň, gulluk ýagdaýyň we ş.m. üçin jogap berip bilerlik hukuk we borç.

Şagal bilen horaz

Şagal bir gün ajykdy,
Awuň gözlegne çykdy.

Obaş çetinden bardy,
Semiz bir horaz gördi.

Ýarady oň janyna,
Ylgap bardy ýanyna.

– Salam, hormatly horaz!
Gürrüň edeli biraz.

Ataň pahyr zor eken,
Oňat sesi bar eken.

Sen ataňça barmy – ýok?
Entek bilip bilemok.

Horaz muňa hüžžerildi,
Bolup bilenin boldy.

Diýdi: – Sözüm diňle sen,
Atamdanam güýçli men.

Mekirlik edip şagal,
Diýdi: – Saňa belet däl.

Sesiň diňläp göreýin,
Onsoň baha bereýin.

Horaz ýumdy gözünü,
Göge tutup ýüzünü,

Nazym bilen gygyrdy,
Şagal penjäni urdy.

Bogazdan berk dişledi,
Gaty gaçyp başlady.

Itler düşdi yzyna,
Şagal diýdi özüne:

– Hezil bermez-ow bular,
Gör, soňy näme bolar?!

Horaz ýagdaýy duýdy,
Şagala şeýle diýdi:

– Sypmak üçin bar bir ýol
Diý: – Horaz siziňki däl.

Şeý diýseň, galar itler,
Göwnüni böler itler.

Geňeşi makul bilip,
Şeýle diýmekçi bolup,

Şagal agzyny açdy,
Horaz pasyrdap uçdy.

Şeýdip ondan gutuldy,
Şagal bolsa tutuldy.

Şagal diýdi: – Bihuda
Açylan göze nälet!

Horaz diýdi: – Ýerliksiz
Ýumulan göze nälet!

Her bir işde paýhasly bol,
Hüşgär bol,
Pikirlen-de,
Şu sözlerden many al.

(A. Salyh. “Şagal bilen horaz”).

Meýilnama:

1. Awa çykan şagal.
2. Horaz bilen bolan gürrüň.
3. Şagalyň penjesindäki horaz.
4. Horazyň maslahaty.
5. Şagalyň tutulmagy.
6. Netije.

Ýumuşlar:

1. Basnýanyň meýilnamasyna özbaşdak döredijilikli çemeleşiş.
2. Okan beýleki basnýalaryňyz bilen Ata Salyhyň „Şagal bilen horaz“ diýen basnýalaryny deňeşdiriň we mazmunyndaky meňzeşlikleri we tapawutlary aýdyp beriň.
3. Basnýanyň çeperçiligini seljeriň, onuň netijesini anyklaň.

Sözlük:

1. Aw – haýwanlary, guşlary awlamak maksady bilen olary gözleme, yzarlama, şıkar.
2. Nazym – tertip, düzgün, kapyýaly we ölçegli söz, şygyr, goşgy, nazym kylmak – şygyr ýazmak, goşgy goşmak, nama çekmek, goşga öwürmek, şygra geçirmek.

Kätmen we pil (*Dungas halk ertekisi*)

Kätmen bilen pil bir kümede ýaşapdyrlar.

Kätmen örän ýalta, iş söýmezek bolupdyr. Ol kümäniň garaňky burçunda, kerebiň aňyrsynda gizlenipdir. Ol özüni eýesiniň ýadyndan çykarandygyna hoşal bolupdyr.

Pil bolsa işlemegi örän söýýän eken. Ol eýesi bilen her gün bagda agaçlaryň düýbünü ýumşadar eken. Ol näçe köp işledigiçe, şonçada ýalpyldapdyr.

Kätmen bu ýagdaýy bilipdir-de:

– Doganjygym, sen bu bezegi nireden aldyň? – diýip sorapdyr.

– Men bütin bir aý bagda işledim, zähmet çekdim we sylag üçin bezeg aldym. Bar, işle, sen hem täze geýim alarsyň.

Günleriň birinde eýesi kümä girende, köne kätmeni görüpdür. Onuň kätmeni ýaglan ýagy bir eýýam öçüp gidipdir. Kätmeniň özi hem poslapdyr. Eýesi bu ýagdaýa gaharlanyp, ony daşardaky çukura zyňypdyr.

“Görgüli” kätmen бага, ekerançylyga gidip işlemek isläpdir.

Günlerde bir gün başga bir daýhan ýaltalygyndan kyn güne düşen kätmeni görüpdür-de, ony öýüne alyp gidipdir. Kätmene täze sap ýasapdyr we ekerançylyga işlemäge gidipdir. Kätmen bar güýji bilen işläpdir, täze ýaly ýalpyldapdyr.

Günlerde bir gün kätmen öňki goňsusy pil bilen ýene duşuşypdyr.

Ine, indi biziň ikimiz hem birmeňzeş, sebäbi ikimiz hem oňat zähmet çekdik – diýip, pil oňa aýdypdyr.

(*“Ertékiler ýygýndysyndan”*).

Meýilnama:

I. Kätmen bilen piliň bir ýerde ýaşamagy.

1. Ýalta kätmeniň wagtlaýyn hoşallygy.

2. Zähmetsöýer piliň bezegi.

3. Poslan kätmeniň zyňylmagy.

II. Kätmeniň ekerançylykda işlemek islegi.

1. Onuň bar güýji bilen işlemegi.

2. Kätmeniň öz arzuwyna ýetişi.

III. Kätmen bilen piliň soňky duşuşygy.

Ýumuşlar:

1. Habar we sorag sözlemlerinden peýdalanyň, ertekä meýilnama düzüň.
2. Öz düzen meýilnamaňyz boýunça teksti dilewarlyk bilen beýan etmäge taýýarlyk görüň.
3. Kätmeniň hereketine öz garaýşyňyzy dilden beýan ediň.
4. Türkmen halk ertekilerindäki bar bolan şeýle maglumatlary hem ýatlaň.
5. “Dünýä edebýaty” žurnalyndan beýannama ýazmak üçin tekst taýýarlaň.

Adamkärçilik – belent meretebe

Ýaşlaryň edep-ekramy, akyl-paýhasy, ata-enä mähremliги, ula-kiçä özüni aldyrmasy, zähmetsöýerliги, umuman, belent adamkärçiliги barada wagyz-nesihat ýöreden ýeke bir Magtymguly däl. Klassyk şahyrlarymyz Zelili-de, Mollanepes-de, Kemine-de adam häsiýetleriniň gowy, asyly taraplaryny öz eserlerinde çeperçilik bilen wasp edipdirler.

Durmuşyň ajysyny we süýjüsini dadyp gören parasatly gojalarymyz hem häli-şindi özüleriniň asyly däplerini ýaşlara öwredip gelýärler.

Türkmen edebýatymyzyň, sungatymyzyň, medeniýetimiziniň iň bir görnükli wekilleri hut şu günlerem ýaşlarymyzy edep-ekramlylyk, ýokary düşüňjelilik ruhunda terbiýelemeklige özüleriniň döredijilik ukyplaryny sarp edýärler.

Bizde ata-babalarymyzyň asyrlardan gelýän asyly däplerini dowam etdirýän ajaýyp ýaşlar köp. Ýurdumyzyň okuwçy ýaşlarynyň arasynda barsaň-da, daýhan birleşikleriň hem-de senagat kärhanalarynyň haýsy birine myhman bolsaň-da, oňat okaýan, edepli-tertipli, öz hünärine ussat, atly-abraýly ýigitleriň hem gyzlaryň biçak köplügi biziň hemmämizi tüýs ýürekden guwandyrýar.

“Oglany – ýaşdan” diýlişi ýaly, ýaşlarymyzyň edep-ekramy, salyhlyk hem asyly bolup ýetişmeklerinde, ozalbaşdan, ata-eneleriň, mugallymlaryň, dost-ýarlaryň hem oňaly täsirini aýratyn bellemelidiris. Eýsem-de bolsa, adamkärçiligiň oňat endiklerini özülerinde terbiýele-

mek, märekede özüni asyly alyp barmak, zähmetsöýerlik köp derejede ýaşlara baglydyr.

(K. Berdiýew. “Pursat”, Aşgabat, 1986 ý.).

Meýilnama:

- I. Nusgawy şahyrlarymyzyň gymmatly eserleri.
 1. Ýaşlar biziň aýdyň geljegimizdir.
 2. Adamkärçilik – belent mertebe.
- II. Parasatly ýaşulularymyzyň ýaş nesle berýän terbiýesi.
 1. Ýaşlaryň terbiýesi we maşgala durmuşy.
 2. Maşgala durmuşy we mugallymlar, dostluk gatnaşyklary.
- III. Zähmetsöýerlik.

Ýumuşlar:

1. Görnükli şahyrlarymyzyň edep-ekram, adamkärçilik baradaky goşgulary ýatdan aýdyň.
2. Bu temadaky nakyllary toplaň we olary ulanyp, dil beýanamasyny ýazmaga taýýarlanylň.

Köpek balyk

Biziň gämimiz Afrikanyň kenarynda labyr taşlady. Bize garşy Sahara çölüniň üsti bilen gyzgyn howa gelýärdi.

Gün ýaşmazynyň öň ýanynda, kapitan palubanyň üstüne çykdy-da: “Suwa düşmeli” diýip gygyrdy we bir minutyň içinde matroslar ýelkeniň içine suwa düşmäge başladylar.

Gäride – biziň ýanymyzda iki oglan hem bardy. Oglanlar birinji bolup suwa bökdüler, emma olar ýelkeniň içi dar bolanlygy üçin, aýk deňizde ýüzmegi ýüreklerine düwdüler.

Birdenkä palubadan kimdir biri „Köpek balyk!“ diýip gygyrdy we biziň hemmämiz suwuň içinde elhenç zadyň ýagyrnysyny gördük.

Topçy: “Yza gaýdyň! Yza gaýdyň! Dolanyň! Köpek balyk gel-ýär!” diýip gygyrdy, emma oglanlar onuň gygyranyny eşitmän, öňe

tarap ýüzýärdiler. Olar öňküden-de şatlykda we gaty gülüşýärdiler, gygyryşýardylar.

Biz topuň atylandygyny we topçynyň topuň ýanyna ýykylyp, el-leri bilen ýüzüni tutup ýatandygyny gördük. Biz köpek balyga we oganlara näme bolandygyny görmedik, sebäbi tüsse bir minutlykça gözümiziň önüni tutdy.

Sary garynly balyk tolkunlaryň arasynda gaýyp ýördi. Birnäçe minut-dan soň gaýyk ýüzüp, oganlaryň ýanyna ýetdi we olary gämä alyp geldi.

(L. N. Tolstoý).

Meýilnama:

1. Gämi Afrikanyň kenarynda.
2. Suwa düşmegiň guralyşy.
3. Oganlar açyk deňizde.
4. Duýdansyz howp.
5. Topuň atylmagy.
6. Köpek balyk.

Soraglar we ýumuşlar:

1. Sorag sözlemleri bilen çylşyrymly meýilnama düzüň we dü-zen meýilnamaňyz esasynda grammatik ýumuşly beýannama ýazyň.
2. Suwa düşmegiň düzgünleri haýsylar?
3. Teksti geografiýa dersi bilen baglanyşdyryň.
4. Balygyň haýsy görnüşleri bar?

“Kitap okan gullar manydan dokdur...”

Okamak, bilmeýän zadyňy öwrenmek hiç wagt hem giç däl. Bu barada ata-babalarymyzdan biziň günlerimize gelip ýeten şeýleräk bir rowaýat hem bar.

Gadym zamanlarda goja hökümdarlaryň biri öz dana wezirleri bilen gürründeşlik wagtynda uludan bir dem alyp, ökünç bilen şeýle diýenmiş:

– Wah, ýaşlykda akmaklyk edip, hiç zat okamadymam, öwren-medimem. Indi bolsa giç, tiz wagtda ýetmişiň onlugyny tegeleýän...

Wezir:

– Merhemetli patyşahym, ýöne şonda-da şem bolsa kem dälidir – diýende, hökümdar onuň sözlerine geň galypdyr.

– Men ylym-bilim hakynda gürrüň edip oturyn ahyryn. Şu iki arada şem nireden ýadyňa düşdi?!

Şonda paýhasly wezir patyşa ýüzlenip, şeýle diýenmişin:

– Hökümdarym, biziň çagalykda we ýaşlykda alan bilimimiz säher dogan çogly kuýaşa – nurly Güne meňzeşdir. Ol bolsa gijäniň gara tümlüginu batyrlyk bilen böwsüp, nuruny boldan eçilip, hem-meleri oýarýar. Orta ýaşda–akyl goýalyşandan soň, alnan bilim gü-nortandan mazaly agan Güne çalyň edýär. Onuň söhlesi beýle nurly dälidir, ýöne ýagty saýýandyr. Ýakyp barýan dälidir, emma ýyladýan-dyr we çoýýandyr.

Gojalykda alnan bilim bolsa şemiň ýagtysyna çalyň edýändir. Şem nurly Günüň ýanynda hiç zatdyr, ýagtysy öçügsidir, emma ony öçüräýseň, daş-töweregi tümlük gaplap alar. Eýsem, tüm garaňky-lykda oturanyňdan şem ýakanyň gowy dälmi näme?!

(Ata arzuwyny amala aşyryýan Agtyk, Aşgabat, 2009 ý.).

Meýilnama:

1. Goja hökümdaryň ökünji.
2. Şem hem bolmaz kem.
3. Ylym – ýagtylyk nury.

Ýumuşlar:

1. Teksti durmuş we beýleki dersler bilen baglanyşdyryň.
2. Kitap okamak barada öz bilýänleriňizi dilden gürrüň bermäge taýýarlanyň.
3. Tekste çylşyrymly meýilnama düzüň.
4. Özüňize täsir eden sözlemi sintaktik derňew ediň.

Ägä boluň!*(Hekaýa)*

Maralyň ejesi günde gyzyňy mekdebe ugradýardy, garşylaýardy. Maral mekdep bilen öwrenişensoň, okuwa özbaşdak gatnap başlady. Maýsa eje irden gyzyňa tabşyryk baryny berýärdi.

– Gyzym, ýerasty geçelgeden geçgin.

– Bolýar, eje.

– Maşyn ýöreýän ýoldan geçmegin.

– Aýdyşyň ýaly ederin, eje jan – diýip, Maral ejesiniň tabşyryklaryny kemini goýman ýerine ýetirýärdi.

Bu gün Maral biraz gijräk çykdy.

– Gyzym, ýoldan seresap bolgun. Nireden geçmelidigiňi unutma! – diýip, ylgap barýan gyzyňyň yzyndan gygyryp galdy.

Maral haýdap barşyna ýerasty geçelgä sowulman, uly ýola tarap ylgady.

Aňyrdan gelýän maşynyň önüni kesip ýetişse-de, gapdaldan gelýän maşyndan sowlup ýetişmedi. Maşynyň sürüjisi gyzzagazy hassahana äkitdi. Lukmanlar Maralyň ýaralanan ýerini daňyp ýatyrdylar. Hassahana düşen gyzyňyň ýagdaýyny görüp, ynjalan Maýsa eje gyzyňa iňirdemäge başlady.

– Näme üçin ýoly kesip geçdiň? Ýerasty geçelge näme üçin gerek? Ol adamlary heläkçilikden goramak üçin gurlupdyr ahyrin.

– Köşeşiň, gyzyňyzyň çöregi bitin eken. Maral janam, ynha, ýalňyşyna düşünpdir. Şeýle dälmi, gyzym? – diýip, lukman Maralyň başyny sypady.

Maral baş atdy, hyrçyny dişläp, gözüne ýaş aýlady.

(A. Pirjanowa. “Mugallymlar gazet”).

Meýilnama:

1. Maýsa ejäniň gyzyňa sargytlary.
2. Maral ýol hereketiniň düzgünlerini ýerine ýetirýärmí?
3. Soňky ökünç.

Soraglar we ýumuşlar:

1. Siziň mekdebiňizde “Köçe-ýol hereketiniň ilkinji gözegçileri” gurnagy işleýärmí?
2. Onuň işi barada maslahatlaşyň.
3. Meýilnamany çylşyrymly we habar sözlemi görnüşine öwürüň.
4. Teksti gysgaça nähili beýan edip bolar?

Nusaý galalary

(Gysgaldylyp alyndy)

Bagyr obasy Köpetdagyň eteginde ýerleşýär. Bagyr obasy-nyň içinde iki sany uly depe bar. Ýerli ilat oňa täze we köne Nusaý diýip at berýärler. 1946-njy ýyldan bäri arheologlar şol depelerde birnäçe gezek gazuw-agtaryş işlerini geçirdiler. Olaryň netijesinde täze Nusaýda 6 müň ýyl mundan ozal adamlaryň ýaşandygy belli boldy. Olar daýhançylyk we çarwaçylyk bilen meşgul bolupdyrlar. Iki müň ýyl mundan ozal Türkmenistanda Parfiýan döwleti emele geleninden soň, täze Nusaýdan uzak bolmadyk köne Nusaý birnäçe wagtlap şol döwletiň paýtagty bolupdyr. Bu galanyň giňligi 20 gektar meýdany tutupdyr.

Bu ýerdäki gözleglerde şol wagtlara degişli köp tapyndylar ýüze çykaryldy. Bir gezek dürli ýaraglar saklanylýan jaý hem tapyldy.

Şol jaýlaryň düýbi arassalananda, dünýä boýunça ähmiýetli bolan – biziň eramyzdan öň II-I asyrlara degişli resminamalar ýüze çykdy. Şol resminamalaryň sany häzir iki müňe golaýdyr. Resminamalar gara syýa bilen ýazylypdyr.

1220-nji ýylda Nusaýa Çingiz hanyň goşunlary gelipdir. Berk diwarly şäher ilaty olardan 15 gije-gündizläp gahrymanlarça goranypdyrlar.

Agtaryş işleri Nusaý galalarynda her ýylda geçirilýär. Olaryň netijeleri taryh ylmynda örän ähmiýetlidir.

(A. Ganyýalin).

Meýilnama:

1. Täze we köne Nusaýyň ýerleşen ýeri.
2. Ol ýerde geçirilen barlaglar.
3. Nusaýyň uly şähere öwrülişi.
4. Barlag netijesinde tapylyan tapyndylar.
5. Çingiz hanyň Nusaýa gelmegi.
6. Agtaryş işleriniň ähmiýeti.

Ýumuşlar:

1. Öýde gazuw agtaryş netijesinde Nusaýdan tapylyan tapyndylary we olaryň ähmiýeti boýunça saýlama beýannama ýazyň.
2. UNESCO-nyň bütindünýä mirasynyň sanawyna giren ýadygärliklerimiz barada maglumatlary toplaň, olarda öňe sürülýän esasy pikirleri belläň, dilden gürrüň bermäge taýýarlanyň.
3. Teksti taryh dersi bilen baglanyşdyryň.

Jaňjagazlaryň owazy

Lukman Hekim – ibn Sina kerwene goşulyp, ýola rowana bolýar. Ol gidip barşyna düýeleriň boýnundan asylan ululy-kiçili jaňlaryň sesini ýolboýy üns berip diňleýär. Garaňky gatlyşyberende, kerweniň ýolagçylary düşlemek üçin, ýüklerini ýazdyrýarlar. Gije hemmeler uklandan soňra, Lukman Hekim düýeleriň boýnundaky jaňlaryny çalşyryşdyrýar. Kerwen ertesi ýola düşende, düýeleriň boýnuna dakylan jaňlaryň sesi bir täsin owazly saz ýaly bolup eşidilýär. Şol täsin sazy diňläp, ruhy lezzet alyp barýan kerwendäki adamlaryň gijara ukulary tutup ugraýar. Olar düşleýärler.

Ikinji gije Lukman Hekim jaňlaryň ýerini ýene-de üýtgediştirýär. Ertesi ýene üýtgeşik bir ýakymly owaz ýaňlanypdyr. Ol sazy diňleýän adamlaryň göwünleri açylyp, örän şatlanypdyrlar.

Üçünji gije ol ýene-de jaňlaryň ýerini çalşyrypdyr. Saz owazy has-da zaryn ýaňlanýar. Ony diňlän her bir adamyň gözüne ýaş aýlanypdyr.

Kerwenbaşy düýeleriň boýnundaky jaňjagazlaryň günde dürli sazy çalmagyna geňirgenip: “Bu arwahlaryň-jynlaryň işidir” diýip

çak edýär, emma kerwendäki ýolagçylaryň biri Lukman Hekimiň adamlar uklandan soň, turup gidýändigini görýär.

Gündizlikde Lukman Hekim hakyky sungat eserini döretmek üçin, irginsiz zähmet çekmelidigini adamlara düşündirýär. Lukman hekimiň döreden sungatyna haýran galan kerwendäki ýolagçylar tä kerwen menziline ýetýänçä, oňa çäksiz minnetdar bolupdyrlar.

(Rowaýatlardan).

Meýilnama:

1. Lukman Hekim kimler bilen ýola rowana bolupdyr?
2. Ol näme üçin jaňjagazlary çalşyrypdyr?
3. Jaňjagazlar nähili owazlar çykarypdyrlar?
4. Lukman Hekimiň döreden sungatyna adamlar nähili garapdyrlar?

Ýumuş:

1. Lukman Hekim barada bilýän rowaýat – gürrüňleriňizi dilden çeper beýan ediň.

Edep altyndan gymmat

Okuw ýylynyň başlanmagy bilen çagalarymyzyň ençeme wagty mekdepe geçýär. Biz öýde arkaýyn olaryň gelerine garaşýarys, ýöne on barmagyň deň bolmaýşy ýaly, çagalaryň häsiýetlerinde, edep-ekramynda biri-birinden tapawutly taraplary bolýar. Kä çaga mekdebe baryp, sapaklaryna gümra bolup, okuw gutarandan soň, öýlerine gaýtmak bilen bolýar. Şol çaga öýe gelende-de öý işleri, sapaklary bilen meşgullanyp, wagtyny peýdaly işlere sarp edýär. Gynansak-da, kä çaga sapak gutaransoň, öýe howlugaýyn diýmez. Özüne meňzeş ýaran tapjak bolup, daş-töweregine garanjaklap durandyr. Ol özüne dost tapynansoň, ugry öýe däl-de, nirädir başga bir ýere gitmek bolýar. Özbaşdak hereketiň bar ýerinde bolsa, çaga daş-töwerekdäki adamlaryň täsirine düşýär.

Ata-enäniň borjy çaga mekdepeden sähel gijä galsa, onuň niredede bolandygynyň, näme bilen meşgullanandygynyň anygyna ýetmektir.

Çagalarymyzyň käbiri sapak gutaransoň, gurnaklara gatnaşýar, emma wagtyny bihuda geçiren çaga ata-enesine näme jogap berip biler?

Ata-eneler – terbiýeçiler. Nähili ýagdaý ýüze çykanda-da, çaganyň gyzyklanmalaryna – aňyna aralaşyp, hakykatdan hem, onuň näme bilen meşgullanandygyny, näme işländigini bilmeli we çagany dogry ýola salmagy başarmaly. Mugallymlar bolsa sapakda bilim bilen terbiýäni utgaşykly alyp barmaly.

(M. Taýjykowa).

Meýilnama:

1. Çaga häsiýetindäki tapawutlar.
2. Ata-ene ilkinji terbiýeçidir.
3. Mugallymlaryň baş maksady.

Ýumuş we sorag:

1. Berkarar döwletiň bagtyýarlyk döwrüniň bagtyýar çagalary“ atly pikiralyşma guraň.
2. Öz-özünüzden hasabat sorajarsyňyzmy?

Herekete – bereket

Bir gün Täçli ýol bilen gelýärkä, ak sakgally goja duşdy. Täçli oňa edep bilen salam berdi. Goja egin-eşiklerini synlap: “Sport bilen meşgullanýarmyň, oglum?” diýip, ondan sorady.

Täçli:

– Hawa, daýy, tennis oýnaýaryn – diýip jogap berdi. Soňra paýhasly ýaşuly:

– Tüweleme, berekella, oglum. Sporty söýmek gowy zat. “Herekete-bereket” diýip, onuň arkasyna kakdy-da, ýoly bilen gidiberdi, emma Täçli gojanyň aýdan ajaýyp jümlesine üns bermedi.

Bir gün tennis ýaryşynyň geçiriljekdigi hakda şäherden habar geldi. Oňa etrapda ýeňiji bolan Täçli gitmelidi. Tälimçi guwanyp, onuň ýeňiş gazanjakdygyna umyt baglaýardy. Ol bolsa: “Barybir bu gezek hem men ýeňerin” diýen pikir bilen goşmaça taýýarlyk görmedi.

Ýaryşyň geçiriljek günü-de ýetip geldi. Oýun başlamanka, tälimçi Täçlä oňat oýnamagyny berk tabşyrýardy. Oýun başlady. Täçliniň garşydaşy hem özi ýaly oglandy. Oýnuň başynda hasap boýunça Täçli öňdedi. Tälimçi onuň ýeňjekdigine anyk ynanýardy. Garşydaşy hem Täçliden kem galman oýnap, oýun ahyrlaberende, ondan ozup gitdi. Täçli bolsa halys ýadapdy, mundan artyk oýnap biljek dälidi. Birden Täçli bu gezek ýeňildi oturyberdi.

Şondan soň, ol özüne uly baha berip, ýaryşa özbaşdak, taýýarlyksyz gelendigine we hälki gojanyň aýdan ajaýyp jümlesiniň asyl manysyna düşüniş galdy.

(“Güneş” žurnalyna gelen hatlardan).

Meýilnama:

1. Goja we Täçli.
2. Gojanyň berekellasy.
3. Ynam.
4. Täçli ýaryşyň oň ýanynda.
5. Onuň geleňsizligine ökünmegi.

Soraglar we ýumuşlar:

1. Berkarar döwletiň bagtyýarlyk döwründe sporty we bedenterbiýäni goldamak, ösdürmek baradaky taryhy özgertmeleri öwreniň.
2. Siz sportuň haýsy görnüşleri bilen meşgullanýarsyňyz?
3. Öýde tekste soragnama düzüň.
4. ”Herekete-bereket” diýen nakyl bilen manydaş başga nähili nakyllar, atalar sözleri bar?

Möjek we garga

Köp ylgady möjek, gaçdy ysgyndan,
Içi gorlup, gidip barýar essinden.

Süri gözläp gitdi üç günlük ýola,
Aç garna selpedi gollardan-gola.

Hiç ýerden tapmady goýun sürüsin,
Halys bolup, ýassandy öz garysyn.

Bir garga geldi-de, onuň ýanyna,
Diýdi: – Rehmim gelyär seniň halyňa.

Şu tarapda goýun sürüsin gördüm,
Habar bermek üçin bäräk ýüwürdim.

Möjek ruh alyp onuň sözlerinden,
Birden tasanjyrap galdy ýerinden.

Garga-da asmanda ganatyn gerip,
Uçýardy möjege ýol salgy berip.

Ozaldan nakyllda aýdylşy ýaly,
Gurduň arkasyndan doýmak hyýaly.

Gizlenip çopanyň goýun itinden,
Ine, geldi olar süriň çetinden.

Itler duýup ýerli-ýerden üýrüşdi,
Möjek bilen söweşmäge girişdi.

Endamy ýaraly, sarkdyryp ganyn,
Ogry möjek zordan gutardy janyn.

Ýene garga onuň ýanyna geldi,
Öz “dostuna” bermek üçin teselli.

Möjek has ajpgyp urdy penjesin,
Gysdy ol garganyň çykarman sesin.

Aç möjek “dostuny” ýeke ýalmady,
Onuň hyzmatlaryn ýada salmady.

Görersiň olary durmuşda-da sen.
Okyjym, daşyňa gözüňi aýla!

Nebsi üçin ogry möjekler bilen
Dostlaşýan garganyň boljagy şeýle.

(D. Atayew).

Meýilnama:

1. Aw gözlegine çykan möjek.
2. Ol aw tapman halys bolup ýatdy.
3. Möjegiň ýanyna gelen garga.
4. Garganyň möjege beren maslahaty.
5. Möjek itleriň demine düşdi.
6. Garga ýene möjegiň ýanyna geldi.
7. Garga möjegiň penjesinde.
8. Basnýanyň netijesi.

Ýumuşlar:

1. Basnýada nähili häsiýetdäki adamlaryň tankyt edilýändigini kesgitläň.

2. Basnýanyň mazmunyny hem-de netijesini ýaýraň ýönekeý sözlemler bilen ýazyp beýan ediň.

VII (VIII) SYNPLAR

Ussat mugallymyň sarpasy

Ähli başaryan işlerine, alan terbiýesine görä, Berdimuhamet sapaklaryna örän yhlaslylyk, erjellik, bilesigelijilik bilen çemeleşip, geçilýän dersleri, aýratyn hem esasy sapaklar bolan ene dilini, edebiyaty üç edip öwrenipdir, olary ýeňillik bilen özleşdiripdir, alnan bilimleriň gündelik durmuşda ulanylyşy bilen gyzyklanypdyr. Şeýdip, okuwyny dowam etdirip gitse, ol gowy, öz işine wepaly mugallym bolup çykar diýip, ony okadýan mugallymlar synçylyk bilen bellär ekenler. Olar şonda onuň maksadaokgunlylygyny, bilimlere bolan şeneligini we ägirt uly zähmetsöýerligini göz önünde tutýar ekenler. Bu çaklama doly hasyl bolup, mugallym, terbiýeçi, intelligent, bütün durky bilen öz halkyna berlen ajaýyp adam we watançy Berdimuhamet Annaýewiň galan ykbalyny ymykly kesgitläpdir.

Kursy tamamlanyndan soň, Berdimuhamet Annaýew alan bilimlerini iş ýüzünde durmuşa geçirip başlady. 1926-njy ýylyň 16-njy maýyndan tä 1927-nji ýylyň 20-nji apreline çenli ol Balkan welaýatynyň Gazanjk etrabyňyň (häzirki Bereket etrabyňyň) Paraw obasynda başlangyç synp mugallymy bolup işledi. Işiniň başlarynda ýaş mugallym ençeme kynçylyklara gabat geldi: tejribe, käte bolsa bilim ýetmezçilik edýärdi, usuly gollanmalar hem azdy. Ýöne gündelik tutanýerli iş, hünärini birsyhly artdyrmagy oňa şol kynçylyklary ýeňip geçmäge kömek etdi. Ata-baba gelýän daýhan ogly çagalar bilen aňsat düşünişýärdi, erjellik, tutanýerlilik, halalhonlyk bilen işleýärdi. Basym okuwçylaryň-da, ata-eneleriň-de göwnünden turdy. Olar ony, diýseň, sylaýardylar.

(Mugallym, esger, ilhalar ynsan. Berdimuhamet Annaýewiň gahrymançylykly ömür ýoly, Aşgabat, 2008 ý.).

Meýilnama:

1. Berdimuhamet aganyň sapaklaryna çemeleşşi.
2. Ýaş mugallymyň ilkinji ädimleri.
3. Ilhalar Ynsanyň kynçylyklary ýeňip geçmegi.
4. Ussat mugallymyň sarpasy.

Ýumuşlar:

1. Tekste sorag sözlemi görnüşinde çylşyrymly meýilnama düzüň.
2. Halypa mugallymlaryň ömrüne degişli albom taýýarlaň.
3. Erjellik, tutanýerlilik, halalhonlyk düşüňjeleri barada özbaşdak nutuk ýazyň.

Atgulak

Türkmenistanyň çäklerinde atgulagyň 10 görnüşi gabat gelip, olar atgulaklar maşgalasynyň adybir urugynyň köpýyllyk otjumak wekili. Ol ösümlik başgaça “bälguşa” we “ýaradert” diýip hem atlandyrylýar.

Ýaýbaň ýumurtga şekilli kök ýanyndaky ýapraklaryň merkezinden ýapraksyz gül saklaýjy baldaklary ösüp çykýar, ol depesinde bir başjagazy saklaýar.

Atgulak (aprel) maý-awgust aýlarynda gülleýär, iýun-sentýabrda onuň miwesi ýetişýär. Onuň miwesi köp tohumly ýumurtga şekilli gozajyk.

Bu ösümlik çygly we arassa topragy halaýar, sebäbi ösüp çykan şitilleri örän maýdaja bolup, başlangyç döwründe haýal ösýär. Bir düýp ösümlik 8-den 60 müňe çenli tohum berýär.

Atgulak ölkämizdäki seýrek ot-çöpleriň hataryna goşulmaýar. Dermanlyk maksatlary üçin gory ýeterlik.

Atgulak irki zamanlardan bäri dermanlyk maksatlary üçin haýyrlanyp gelinýän ösümlikdir. Onuň terapewtiki ulanylyşy örän giňdir. Atgulagyň ýapragyny kelle we gulak agyrysynda, gany togtatmaklykda, örgünli gijilewük keseli bilen kesellänleri bejermekde üstünlikli peýdalanypdyr.

Ösümlik barasyndaky ilkinji maglumatlar Pliniý ulynyň (b. e. 23-79-njy ýyllary) “Tebigy taryh”, Abu Aly ibn Sinanyň dünýä belli “Lukmançylyk ylmynyň kanunlary” we Abu Reýhan Birunyň “Lukmançylykda farmakognaziýa” eserlerinde berilýär. Ibn Sina atgulagyň ýapragyny gany togtatmaklykda, örgünli gijilewük (krapiw-

nisa) keseli bilen kesellänleri bejermekde üstünlikli peýdalanyypdyr. Ösümligiň ýapragy, köki we tohumy bagyrdaky, böwrekdäki hem peşew haltasyndaky dykyn almalary açýandygy barada Muhammet Hüseýn özüniň belli “Melhemler hazynasy” işinde beýan edýär.

*(Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedow.
“Türkmenistanyň dermanlyk ösümlikleri”. I tom).*

Meýilnama:

1. Atgulagyň ýaşayyş aýratynlygy.
2. Onuň tebigy gory.
3. Atgulagyň dermanlyk häsiýeti.
4. Bu ösümlük baradaky ilkinji maglumatlar.

Ýumuşlar:

1. Dermanlyk ösümlüklerden peýdalanyşyňyz barada gürrüň bermäge taýýarlanyň.
2. Tekstiň many-mazmunyny we gurluşyny çeper stilde dilden beýan ediň.

Bakylyk daragty

Hawa, öňde bir akyldar kişi şeýle diýenmişin: “Eger-de seniň ýaşayyş-durmuş aladaň bary-ýogy bir ýyllyk bolsa, onda sen bugdaý ek. Ýok, ol aladaň baş-on ýyla niýetlenen bolsa, onda miweli, ir-iý-mişli bag ek. Eger-de seniň bu aladaň has uzagyndan bolsa, onda sen durmuş, ýaşayyş dowam bolar ýaly, öz nesliňe mynasyp terbiýe ber, ony bilimli-derejeli, hatly-sowatly et”...

Bilim bakylygyň alamaty. Ýyldyzlar asmany bezeýän bolsa, bilim adamy bezeýär. Şu ýerde meniň ýene-de bir timsala ýüzlenesim gelýär.

2007-nji ýylda doglanyna 800 ýyl dolan Gündogaryň meşhur akyldary Jeleddin Rumynyň çuň many-mazmunly eserleriniň birinde şeýle bir waka teswirlenýär.

... Hindistanyň bir ýerlerinde guramaýan, gök öwsüp oturan bag bar-myş, onuň miwesinden dadan adam hiç wagt garramaýarmyş, ölmeýär-miş diýip eşiden bir hökümdar öz hyzmatkärlerinden birini şol ýurda ugradanmyşyn, ýöne onuň belli bir bogan sübsesi bolmandyr, irginsiz gözlegler hiç hili netije bermändir. Ahyry paltasy daşa degen hyzmatkär yzyna dolanmazyndan ozal, şol ýurtda ýaşayan ady älem-jahana dolan dana bir kişi bilen söhbetdeş bolup, geçen ahwalaty gürrüň beripdir.

Dana şeýle diýen: „Bir zady bilň,
Ol daragtyň ady – bilimdir, bilim.
Onuň şaha-pudaklaryna san ýetmez,
Datly miwesine her ynsan ýetmez.
Öý ýykar diýýärler öteräk eşden,
Salgyma çapypsyň sen ozal başdan.
Diňe şol daragtyň miwesin dadan
Baky ýaşar, bolar bagtyýar adam.

(Ata arzuwyny amala aşyryýan Agtyk, Aşgabat, 2009 ý.)

Meýilnama:

I. Akyldaryň parasatly pikirleri.

1. Jelaleddin Rumi.
2. Uzak ýaşamagyň syry.
3. Hyzmatkäriň gözlegi.

II. Dana kişiniň parasatly jogaby.

1. Bakylyk daragty.
2. Bilim – ynsana ruhy iýmit.

III. Bilmek üçin belentlige dyrmaşyň...

Ýumuşlar:

1. Jelaleddin Rumynyň çuň many-mazmunly döredijiliginden başga mysallary hem öwreniň.

2. Şygyr setirlerindäki pikirleri kyssa sözlemleri görnüşinde beýan ediň we bu ýerde ýüze çykýan tapawutlary düşündiriň.

Ýagşylykda özüni ile aldyran

Söweş maglumatlary diňlenip bolnandan soň, esasy gürrüň başlanýar. Direktoryň şatlygy ildeşlerine-de geçýär, gowy habarlar olaryň ýüregine melhem bolup täsir edýär. Berdimuhamet olaryň ruhuny götermäge çalyşýar, olary ynamly bolmaga çagyryr.

Haçan-da myhmanlar turup gitmekçi bolanlarynda, Berdimuhamet olara şeýle diýip ýüzlendi:

– Obadaşlar, meniň size aýtmaly bir habarym bar. Rugsat etseňiz, men dogduk obama dolanyp barmakçy. Meni Gökdepä işe geçirýärler. Menden göwün-kine eden bolsaňyz-bagyslaň...

Ýaňy ören adamlar garaşylmadyk täzelige özlerini ýitirip, ýene aşak oturdylar.

– Bu nähili beýle bolýar?

– Indi biz näme işlemeli?

– Beýle edilmegi dogry däl, oglum...

– Ýa biz seniň göwnüňe degdikmi?

Köp adam bir wagtda sorag ýagdyransoň, kimiň näme diýip, näme goýýanyndan baş çykarar ýaly bolmady.

– Adamlar, men sizden münde birrazy. Maňa-da sizden aýrylyşmak aňsat däl. Bu durmuş-da, derýanyň akymynyň garşysyna ýüzüp bolanok. Men esger, nirä iberseler, şol ýere gidibermeli bolýaryn. Men size çynymy sözläýin: men bu obada diňe ömrümiň bir bölegini däl, eýsem öz ýüregimiň bir bölegini goýup gidýärim.

Berdimuhamet şundan başga hiç zat diýmedi. Oňa adamlaram düşündiler.

– Seniň ýeriň-ä gädik bolup galar. Bu boşlugy hiç kim dolduryp bilmez diýip ätiýaç edýärim... Sen biziň ýüreklerimizde ýagşy yz galdyrdyň.

*(Gurbanguly Berdimuhamedow. “Älem içre at gezer”.
Aşgabat, 2011 ý.).*

Meýilnama:

1. Şatlykly habarlar.
2. Garaşylmadyk täzelik.
3. Onuň adamlara eden täsiri.
4. Hoşallyk sözleri.

Ýumuşlar:

1. Hormatly Prezidentimiziň peder dowamaty baradaky metbugat sahypalaryndaky maglumatlary özleşdiriň.
2. Tekstdäki dyngy belgileriň goýulmagynyň sebäplerini aýdyp beriň.

Magtymguly hakyndaky rowaýatlar

Dilden-dile geçip çeperleşen halky eserlerde Magtymgulynyň durmuşy, kowum-garyndaşy, bilim alan ýerleri, şahyryň ynsanperwerligi, ahlagy, watançylygy, döredijiligi barada çeper gürrüň edilipdir we onuň kämil halky keşbi döredilipdir.

Magtymguly dünýä inmezden öň, atasy bir düýş görüpdir. Düýşünde Döwletmämmediň gapysynda bir daragt gögerip otyrmış. Onuň ýetmiş şahasy bar eken. Şonda Döwletmämmet: „Bä, men bu daragty haçan ekenimi bilemok. Ýetmiş şahasynyň birinde ýetmiş dürli miwe bar. Her miweden hem bir hili owaz çykyp dur“ diýip pikir edipdir.

Ol gören düýşüni özi ýorup bilmän, halypasynyň ýanyna gidip, oňa düýşüni aýdypdyr.

Halypasy:

– Senden bir ogul dörejek. Onuň ýetmiş hünäri boljak, emma öz döwründe gadyry bilinjek däl – diýipdir.

Garry mollanyň ýaşayan obasyna Şagurbat diýen haja barýan diwana gelipdir. Ol garry molla bilen gürleşipdir. Şagurbat Garry molla ýaly ylymly adama duşandan soň:

– Men haja gitjek däl. Bu obada hakyky haja gowuşdym – diýip aýdypdyr. Ine, şundan soň şol obanyň ady Hajagowşan – Hajygowşan bolup galyberipdir.

Magtymguly Soňudagyň Gürgen diýen ýerinde bir ulamadan sapak alypdyr. Gürgen ulamasynyň öwreden sapagyny Magtymguly şol wagt bilip, beýleki okuwçylar ýaly ony gaýtalap oturmaz eken.

Bir gün ulama:

– Magtymguly, sen näme üçin dersini az okaýarsyň? – diýip soranda ol:

– Men dersimi pugta okaýandyryn halypam – diýip, Gürgen ulamasynyň geçip duran sapagyny oňa aýdyp beripdir.

Ol sapagyny pugta bilýän, örän zehinli okuwçy bolupdyr.

(*“Magtymguly hakyndaky rowaýatlar”*, Aşgabat, 2014 ý.).

Meýilnama:

1. Magtymgulynyň kämil halky keşbi.
2. Gadyry bilinjek däl.
3. Men haja gowuşdym.
4. Zehinli okuwçy.

Soraglar we ýumuşlar:

1. Siz “Magtymguly hakyndaky rowaýatlar” atly kitap bilen tanyşmy?
2. “Pyragynyň paýhaslary” atly edebi agşamy guraň.
3. Magtymgulynyň 290 ýyllygy haçan belleni geçildi?
4. Magtymgulynyň goşgularyny ýatdan öwreniň.

Horezmin

Alytegin seljuklylary doly ýok etmek maksady bilen garahanly jemagatlary aýaga galdyrdy, goşun jemläp ugrady. Diňe bir garahanly jemagatlary däl, eýsem golaý-goltumdaky begliklere-de çapar ýollady. Şu gezekki seljuk ýagysyndan dynmagyna hemaýat eden ýaranlaryny görüp-eşidilmedik derejede sylaglamagy wada berdi.

Baýlyk, tylla, dinar!.. Görüp-eşidilmedik derejede beriljek sylag-engamlar diňe bir mawerannahrlary däl, hotanlylary-da ata atlandyrdy.

Buhara gelyän atly esgerleriň zzy üzülenokdy. Olaryň ählisi Alyteginde köp mukdarda hatynam hantama bolup gelyärdi.

Buhara gelyän atlylar hakyndaky habar günübirin Nur etrabyna ýetýärdi.

Seljuk begleri maslahat geçirdiler.

– Näme etmeli? Heýtelede galmak gaty howply. Alyteginde rehim-şepagat ýok.

Şol howsalaly günleriň birinde Jürjaniýadan Harun Altyndaşdan askudar geldi:

– Eý, seljuk, begleri! Men siziň Alytegin bilen araňyzdaky oňsuk-syzlyklar hakda eşitdim. Siz howsala düşmäh! Size soltan Mahmyt uly hormat goýýardy. Horezminiň musahhar kylynmagynda, babamyň şu tagtda oturmagynda hyzmatyňyz az bolmady. Men gadyr bilýän adam. Geliň. Siziň ýaly başarjaň adamlar maňa gerek. Men size eýe çykaýyn. Mallaryňyza öri meýdan, özüňiz ýaşarsyňyz ýaly, ekin ekersiňiz ýaly ýer bereýin. Siz maňa bil baglap bilersiňiz. Hiç kim size azar bermez.

Togrul beg maslahatda şeýle diýdi:

– Harun Altyndaşyň dergähine, onuň bilen anyk akyllaşmaga men gideýin.

Şol gününň ertesi Toгрul beg iki ýüz atlysy bilen Ürgenje ugrady.

(O. Ödäýew. “Altynjan hatyn” romany, 1-nji tom, Aşgabat, 2012 ý.).

Meýilnama:

1. Alytegininiň garahanlylary aýaga galdyrmagy.
2. Seljuk begleriniň maslahat geçirmegi.
3. Başarjaň adamlaryň asyly hereketleri.

Ýumuşlar:

1. Taryhy hakykatlaryň çeper beýan edilişine degişli eserleri sanaň.
2. Osman Ödäýewiň beýleki eserleriniň sanawyny düzüň.
3. Mawerannahrlylar, hotanlylar, seljuklylar, garahanlylar baradaky taryhy maglumatlaryň gysgaça sanawyny taýýarlaň.

Döwrüň batly gadamlary

Ýurdumyzyň ýaşyl Baýdagy – mukaddes Baýdagymyz Birleşen Milletler Guramasynyň binasynda parlap dur we öz owadanlygy bilen dünýäni haýrana goýýar. Şonuň üçin hemişe ýurdumyzyň ýeten sepgitleri hakda ýürek joşgunyňy beýan etmek islegi oýanýar.

Baydagym bar – ýaşyl ýaz deý owadan,
Ýazyň ýaşyl şemaly deý erkin ol
Áýdymdan owadan,
Ýazdan owadan,
Gözelligim,
görmegim ol,
görküm ol.
Ol beýge galanda,
mertebäm,
adym,
Abraýym ýurt bilen galýar belende,
Garaşsyz döwletim, ýollaryň aýdyň.
Ýaşyl baýdak buýsanç döredýär mende.

Hawa, belent döwlet nyşanlarymyzyň biri bolan ýaşyl Baydagymyz bu gün ähli raýatlaryň könlünde buýsanç duýgusyny döredýär. Ol döwrüň depesinde erkin parlap duransoň, ýaşayyş görkana.

Döwür şeýle bir tiz ösýär, özgerýär welin, dogrusy, onuň batly gadamlaryna eýgermek hem kyn. Garaşsyz Diýarymyzda soňky ýyllaryň içinde bitirilen beýik işleri, gurlan desgalary sanap çykmak üçinem kän sahypa doldurmaly bolsa gerek. Hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedowyň “Ähli zatda meniň bar aladam halkym bolar” diýen tagallasy bilen halkymyzyň sosial goraglylygy üpjün edildi.

Dünýäniň gyşy gidip, köňüller maýlap,
Barýar belent başym Arşa golaýlap,
“Döwlet adam üçin” şygary saýlap –
Seçen Türkmenistan – Watanyň meniň.

Ak bugdaýdan bişýär tagamly nany,
Artýar günbe-günden şöhraty-şany.
Gujaklap garşylap, gelen myhmany,
Guçan Türkmenistan – Watanyň meniň.

(A. Atabayew. “Döwrüň batly gadamlary”,
Aşgabat, 2010 ý.).

Meýilnama:

1. Mukaddes Baýdagymyz Birleşen Milletler Guramasynyň binasynda.

2. Ýaşyl baýdak buýsanç döredýär bizde.

3. “Döwlet adam üçin!” ýörelgäni saýlap-seçen Türkmenistan Watanym meniň...

Ýumuşlar:

1. Baýdagymyzda ýerleşdirilen haly gölleri barada – goşgy ýazmaga synanyşyň.

2. Şahyryň goşgy setirleriniň haýsy şekillerdedigini anyklaň.

Düzgüni berjaý etmek her ýerde kada

Hormatly Prezidentimiziň Kararyna laýyklykda ýurdumyzda her ýyl “Ýol hereketiniň howpsuzlygy – ömrümüzüň rahatlygy” ady bilen möhüm ähmiýetli çäre geçirilýär. Mekdeplerde, edara-kärhanalarda we giň jemgyýetçilikde wagyz-nesihat, düşündiriş işleri alnyp barylýar.

Ähli wagyz-nesihat işleriniň düýp özeni her bir adamyň – uly, kiçi her birimiziň hereket howpsuzlygynyň düzgünlerini oňat bilmegimize we durmuşda pugta berjaý etmegimize gönükdirilendir. Bu kadany her bir wagyz-ündewçi özüçe düşündirýär. Şahyr Hudaýguly Gurbanow bu kadany şu aşakdaky goşgy setirlerinde pent edýär:

Ýol yşygyň görkezmesin bilmeli,
Çatryklarda has-da hüşgär bolmaly.
Ylgamaň ulaglaň önüne tarap,
Ýoldan geçiň ilki çar ýana garap.
Sürüjimi, ýolagçymy, pyýada,
Düzgün berjaý etmek her ýerde kada.

Pyýada ýolagçylar sürüjiler bilen deň derejede ýol hereketiniň kadalaryny berjaý etmäge borçly. Ýolagçylar awtobuslara diňe

ýörite bellenilen ýerlerde – duralgalarda garaşmaly. Abtobus doly saklanandan soň düşmek we münmek kadalaryny dogry berjaý etmeli. Ulaglaryň sürüjilerine päsgelçilik döretmeli däl. Pyýadalar ýoluň gatnawly böleginden geçenlerinde, diňe özüleri üçin niýetlenen ýerlerden, ýerüsti we ýerasty geçelgelerden peýdalanmaly. Her bir adam köçeden ilki çep, soňra sag tarapa seredip, golaýlap gelýän ulag serişdesiniň ýokdugyna doly göz ýetireninden soň, geçmelidigini hemişe ýatda saklamaly.

(“Bereketli toprak” gazeti, 09.09.2013 ý.).

Meýilnama:

1. Ýol hereketi baradaky möhüm çäre.
2. Bu çäre wagyz-nesihatçylaryň dilinde.
3. Ýol-hereketiniň düzgünlerini bilmek – hemmeleriň borjy.

Ýumuşlar:

I. “Ýol hereketiniň howpsuzlygy – ömrümüzüň rahatlygy” diýen şygardaky sesleri fonetik derňew ediň.

II. Öz adyňyzdan dostuňyza, ýoldaşyňyza aşakdaky meýilnama boýunça hat ýazyň:

1. Ýagdaýlaryň oňatmy?
2. Ýurdumyzda haýsy medeni-köpçülikleýin çäreler geçirilýär?
3. Ýol hereketiniň howpsuzlygyny nähili berjaý edýärsiňiz?

“Halk aýtsa, galp aýtmaz”

Nowruzda ýagan ygal ýeterlik bolsa-ha, bagtyň getirdigi, ak-gök ekinlerden gowy hasyla garaşyber, ýöne gurakçylyk bolar diýlende-de, Nowruzda ýagan ýagyş, iň bolmanda, geçiniň şahyny öllär ýaly mukdarda bolsa, adamlar ýylyň oňsarlyk derejede ygally boljakdygyny, diýmek, ekinleriň hem suwdan o diýen kösenmejekdigini aýdýarlar. Dogrudyr, “Halk aýtsa, galp aýtmaz”...

Ertir Nowruz diýlen gijesi goşar ýogynlygyndaky bir agajy ilkağsamdan aýak basmaz ýaly bir meýdana oklasaň we daň atynça meýdan otlary ösüp, şol agajy basmarlaberse, onda şol ýylyň daýhan üçinem, maldar üçinem oňat, rysgal-bereketli bolýandygyny synlap öwrenipdirler. Şu usul bilen hem ata-babalarymyz Nowruzda ygal ýagma-da, ýylyň nähili boljagyny kesgitlepdirler.

Ýazyň gelmegi bilen dag etegindäki baýyrlarda meýdan otlary dürterişip çykýar. Olara “gyrtyç” diýilýär. Gyrtyç bir gijäniň içinde meýdana “ýaşyl don geýdirip” çykýar.

Alabaharda doglan irki owlakdyr guzular eneleriniň ýanynda şol otlardan gereğini edinensoň, garynjyklaryny pökgerdip, birsellem güneşläp ýatarlar. Soňam böküp turarlar-da, bökjekleşip oýun ederler. Şonda owlak-guzularyň bolşuny synlap, öz ýanyndan ýylgyranyňy duýman galarsyň. Olaryň arasyndan has garagoly oýun edip, ýanyndakyny süsen bolar. Olam jogap gaýtarjak bolup, entek şahşagazy bolmasa-da, kellesini egip, haýbat bilen “garşydaşyna” topulan bolýar ýa-da gök ota gyzygyp, ho-ol aňyrraga gidenler bir zatdan tebil tapyp, enelerine tarap ýazzyny bererler.

(S. Geldiýew. “Nowruz hekayatlary”.
“Nowruznama”, Aşgabat, 2013 ý.).

Meýilnama:

1. Nowruz yrymlary.
2. Ýylyň nähili boljakdygynyň kesgitlenilişi.
3. Meýdan otlarynyň ösüşi.
4. Owlakdyr guzularyň täsin hereketleri.

Ýumuşlar:

1. Nowruz bilen baglanyşykly halk döredijilik eserlerini öwreniň.
2. “Nowruz – halkara baýramy” atly fotoalbomy taýýarlaň.
3. Tekstdäki dyngy belgileriň näme sebäpden goýlandygyny düşündiriň.

Farap şypahanasy

Türkmenleriň ýurdy giňdir hem gözeldir. Onuň her bir künjeginiň özüne mahsus bolan aýratynlyklary bar.

Gadymy Jeýhunynyň kenarlary Gün dogan wagty juda hoştap, kenarýaka görnüşleri bolsa gaýtalanmajak öwüşgine eýe bolýar. Derýanyň üstünden gaýdýan şemal töweregiň howasyna täsir edip, diýseň, jana ýakymly bolýar. Derýanyň suwunyň ähli tenekarlyklaryny özünde jemleýän tolkunlaryň gerşini sypap geçýän şemaldan soň dem almak, diýseň, ýakymly. Daş-töwerekdäki aňyrsyna-bärsine göz ýetmeýän gara baglar Amyderýanyň tebigy jeňňellikleri bilen utgaşyp, üýtgeşik bir gözelligi döredýär.

Hut şu ýerde Amyderýanyň kenarlarynda ýene-de bir belli şypahana ýerleşýär. “Farap” şypahanasy ýurdumyzda irki döwürden bari mälimdir. Uzak ýyllaryň dowamynda adamlaryň öz derdine şypa gözländiklerine garamazdan, bu ýerde hiç hili şert bolmandyr.

“Arçman”, “Ýylysuw”, “Baýramaly” şypahanalaryndan soň “Farap” şypahanasy hem ýurdumyzyň raýatlary üçin öz gapysyny giňden açdy.

Amyderýanyň sag kenarynda gurlan bu şypahananyň binalar toplumynyň ulanylmaga berilmeginiň Saglygy goraýyş we derman senagaty işgärleriniň günü bilen gabat gelmeginiň özboluşly simwoliği manysy bardyr.

Şypahananyň binasy özünde Ýewropanyň we Aziýanyň häzirki zaman binagärçilik usullarynyň sazlaşygyny jemleýär. Bu ýerde iň kämil inžener kommunikasiýalary, täze elektrogeçirijiler, 150 kubometr suw saklamaga niýetlenen ýapyk görnüşli howuz we ýaşayş-durmuş üpjünçiliginiň beýleki desgalary guruldy.

*(Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedow.
“Türkmenistan – melhemler mekany”, Aşgabat, 2011 ý.).*

Meýilnama:

1. Amyderýanyň kenarýaka gözelligi.
2. “Farap” şypahanasynyň gadymylygy.
3. Ýurdumyzyň saglygy bejeriş şypahanalary.
4. Şypahananyň halka sowgat berilmegi.
5. “Farap” şypahanasy barada umumy maglumat.

Ýumuş:

1. Hormatly Prezidentimiziň “Türkmenistanyň dermanlyk ösümlikleri” kitabyndan 1 sany şypaly ösümligiň giňişleýin maglumatlaryny belläp alyň.

2. Saglyk hakynda goşgulary, nakyllary we “desga”, “tenekar”, “simwol” sözleriniň manylaryny öwreniň.

Gaznaly türkmenleriň şäher medeniýeti

Gaznalylar döwletiniň medeni merkezleriniň ýene-de biri Balh şäheri hasaplanypdyr. Bu şäher barada Gündogary öwreniji alym A.B.Ahmedow “Balhyň taryhy” diýen işinde şeýle teswirleýär: “Balh şäheriniň galasy üç gat bolup, daşky gala pagsadan, içki galalar bolsa bişen kerpiçden bina edilipdir. Daşky we içki galalaryň daş tarapynyňdaky ýapyk berkitmeler harby maksatlar üçin salnypdyr.”

Akademik W.W.Bartold özüniň ylmy-barlag işlerinde Balh şäheri barada şeýle maglumatlary ýazýar: “Balh şäheri Gaznalylar döwletiniň ýokary söwda-ykdysady we medeni merkezi hasaplanypdyr. Balh şäherinde Gaznaly hökümdarynyň бага bürenip oturan meşhur soltan köşgi ýerleşipdir. Bu köşge Gaznaly hökümdar gyşlamaga gelipdir”. Soltan Mahmydyň (998-1030) dolandyran döwründe Balh şäheri Gaznalylar döwletiniň ilkinji paýtagty hasaplanypdyr.

Balh şäherinde soltan Mahmyt 998-nji ýylda döwlet tagtyna geçýär. Söwda-ykdysady gatnaşyklaryň merkezinde ýerleşýändigini üçin, Balh şäherinde Gaznalylar döwletiniň ilçileri bilen özara söwda gatnaşyklary ýola goýlupdyr. Döwletara parahatçylyk şertnamalary baglaşylyp, döwlet derejesindäki diplomatik gatnaşyklar amala aşyrylypdyr. Soltan Mahmyt Gaznalyň hökümdarlyk eden döwründe Balh şäheri kagyz öndürmek boýunça meşhurlyga eýe bolupdyr. Öndürilýän kagyzlar özüniň ýokary hilliligi bilen tapawutlanypdyr. Uly şöhrata eýe bolan Balh kagyzlaryny söwdagärler haryt hökmünde alyş ýurtlara äkidipdirler. Balh şäherinde hünärmentçilik hem ýokary ösüşe eýe bolupdyr. Altyn-kümüşden ýasalan şaý-seplere ýurtlarda uly isleg bildirilipdir.

(O. Aşyrow. “Medeniýet” žurnaly, 2013 ý., №4).

Meýilnama:

1. Balhyň şäher galasynyň aýratynlygy.
2. Balh – ilkinji paýtagt.
3. Mahmyt Gaznalynyň döwründe syýasy gatnaşyklar.
4. Balh kagyzlary we hünärmentçilik.

Ýumuşlar:

1. Ýurdumyzda türkmen taryhyny öwrenmek baradaky işleri ýatlaň.
2. Ülkämizdäki taryhy ýadygärlikleriň sanawyny düzüň.

Şükür bagşy

Şükür dutary emgenmän, kuwwatly ellerini, uzyn barmaklaryny oýnadyp, şabram çalardy we gahrymançylykly heňler ederd. Ony diňläp oturan ýigitler bolsa özlerini söweşde ýaly duýýardy we ýürekleri joşardy.

Ol sazandady – diňe saz çalardy. Sazandalygy bilen bolsa halkyna özüni aldyryp bilipdi.

Onuň sazyny halkyň nähili kabul edýändigini hakyn, ine, şuny aýtmak bolar: Uzak gys gijelerinde tä daň atyp, jahan ýagtylýança, ol saz çalardy, emma ilkaşamdan öýi dolduryp oturan märekeden biri hem gozganmazdy we gözleriniň kirpigi kaklyşmazdy, her heňiniň soňunda hemmesi birden:

Çal, bagşy, çal, iki elli ýaşa! – diýip aýdardylar.

Elleriňe güller bitsin!

Sazanda şeýle diýilmegi besdi. Şunuň bilen onuň garyp göwni bitýärdi we ruhy göge göterilýärdi. Çünki, ol gazana garanjaklap oturan, orta pul düşmese, dürli bahanalar tapyp hezil bermeýän, dutarynyň kirşini üzyňan bagşylardan däl. Onuň geregi halkyň özünden hezil tapmagydy. Şonuň üçin garyp-pukaralar-da ony öýlerine hem toýlaryna çagyryp, saz çaldiryp bilýärdiler.

Pully heň buýurmaga gurby ýetmeýän, şunuň üçin bolsa saz çalyňan, aýdym aýdylýan ýere gelip bilmeýän, geläýseler-de, gyrak çetde eginlerini gysyp oturýan garyplar: “Şükür bagşy gelipdir, ol saz çalýar” diýip eşidende, edip duran işlerini taşlap, ýerli-ýerden geldiler we onuň sazyny, süýji sözünü arkaýyn oturyp diňlärdiler.

(N. Saryhanow. “Şükür bagşy”, Aşgabat, 2007 ý.).

Soraglar:

1. Şükür nähili adam?
2. Halk Şüküri nähili garşylaýar?
3. Şükür bagşynyň haýsy häsiýetini haladyňyz? Näme sebäpli?
4. “Şükür bagşy” filmine tomaşa etdiňizmi? Film size ýarady-my? Haýsy pursatlary?

Ýumuş:

Şüküri dilden häsiýetlendiriş.

Meýilnama:

- I. Şüküriň saz çalşy.
 1. Hemmä gerekli sazanda.
 2. Adamlar we Şükür bagşy.
 3. Şüküriň artykmaçlygy.
- II. Şüküriň saz çalyş ussatlygy.
 1. Çal, bagşy!
 2. Sazandanyň ruhlandyryjysy.
 3. Arkaýyn oturylyp diňlenýän sazanda.
- III. Süýji söz we şirin saz.

Mynasyp baha

(Pýesadan bölek)

Öwezberdi şyh: (Magtymgula seredip). Magtymguly jan, seniň bihal ogul dældigiň-ä, men önem aňýardym. Heniz sen çagakaň men seni gujagyma alyp, belent daglara çykaryp, saňa çeşmäniň suwundan içirýärkämem ýüregim bir zatlary syzýardy. Bu günki gün o zatlar birhili hakykata öwrülip barýan ýaly.

Döwletmämmet Azady: (Magtymgula seredip). Magtymguly jan, halypalaryň aýdanlaryn-a eşitdiň. Halypalardan beýle bahany alaymak her kese başardýan däl, ogul.

Magtymguly: (Hoş bolup). Hormatly halypalar, ynamyňyz üçin sag boluň! Men siziň bu ynamyňyzy hökman ýerine salaryn.

Durdy şahyr: (Magtymgulyň egnine elini goýup). Magtymguly jan, Hywa gitseň, sag git-de, aman-esen yzyňa dolan. Ylymdan-bilim-

den ýüküňi tutup gaýt gyn. (Adamlardan biri: “Adamlar, Magtymguly gitmäňkä, ýene bir şygyr okaýsyn!” diýip gygyrýar. Magtymguly uly joşgun bilen özüniň “Türkmen binasy” şygryndan bir beýdini aýdýar.

Gurdugym aslynda bilgil, bu zeminiň myhydyr,
Erer ol erkin mydam, budur türkmen binasy.

(Mähelle ýuwaş-ýuwaşdan süýşüp, Magtymgulynyň daşyny galap alýar. Magtymguly beýdiň soňky iki setirini has buýsançly aýdýar).

(Şygryň soňky setirleriniň aýdylýan pursady oýna gatnaşýan artistleriň hemmesi sahna ýygnanyşýarlar. Oýnuň soňunda şowhunly sazyň astynda artistleriň ýerine ýetirmeginde, ine, şu buýsançly setirler ýaňlanýar).

Arkadagym ýüreklerde ýer etdi,
Köňlümizi, başymyzy bir etdi.
Abadan ýurdumda döwlet döretdi,
Pyragyň arzuwlan zamany geldi.

(M. Ömür. “Arşdan gelen owaz”).

Meýilnama:

1. Ýüregiň syzan zatlary hakykata öwrülýär.
2. Halypalardan alnan mynasyp baha.
3. Şowhunly sazyň astynda ýaňlanan buýsançly setirler.

Ýumuşlar:

1. Sungat eserleriniň özara baglanyşygy barada söhbetdeşlik guraň.
2. Tekstdäki remarkalary aýdyň.
3. Edebi žanrlaryň we olara degişli edebi görmüşleriň sanawyny taýýarlaň.

“Gökdepe mukamy”

Soňra esli wagt olar çay başynda dürli ýagdaýlar barada gürrüň edip oturdylar.

Maýyny tapyp, Berdimyrat han Amangeldi Gönübege ýüzlendide: “Aman aga, ýaňy siz täze bir saz döredendigiňizi aýtdyňyz. Şol sazy bize-de çalyň beräýseňiz-ä hoşal bolardyň” diýdi.

Şonda Gönübek:

– Inim, Berdimyrat, häzir men size şol sazy çalyyp bereýin, diňläň. Soňra saz barada öz pikiriňizi aýdarsyňyz. Belki, bu saza näme at dakma-lydygyny-da aýdarsyňyz – diýdi. Soňra ol dutaryny eline aldy-da, täze döreden sazyny oturanlara çalyyp berdi. Olar bu sazy üns berip diňlediler.

Ýene-de Berdimyrat han gürrüňe goşuldy. Ol oturanlara ýüzlendi-de:

– Adamlar, biz siziň bilen üstümize abanyp gelýän howp barada, Gökdepe galasy barada, ene toprak, il-halkyň ar-namasy barada, duşmana garşylyk görkezmek, galany goramak barada köp gürrüň etdik. Şonuň üçin hem, garşy bolmasaňyz, täze saza “Gökdepe mukamy” diýip at dakaýalyň. Şeýle etsek, dogry bolarmyka diýýän – diýdi.

Ertirden bäri edilýän gürrüňleri üns berip diňläp oturan Mätäji şahyram oturanlara ýüzlendi. Ol:

– Gönübek, adamlar, Berdimyrat hanyň teklibini men-ä tüýs ýürekden goldaýan. Bu saza şundan gowy at ýok. Saz adyna, ady saza mynasyp. Gönübek, sazyň höwri köp bolsun! – diýdi.

Hemmeler Berdimyrat hanyň, Mätäji şahyryň aýdanlary bilen doly razylaşdylar.

(N. Nyýazlyýew. “Gönübek” (oçerkler we makalalar), Aşgabat, 2011 ý.).

Meýilnama:

1. Täze sazy diňlemek baradaky pikir.
2. Sazandanyň jogaby.
3. Berdimyrat hanyň teklibi.
4. “Gökdepe mukamy”.

Ýumuşlar:

1. Türkmen hanlaryny we serdarlaryny sanaň.
2. Nusgawy şahyrlarymyzyň aýdyma öwrülen eserlerine hiňleniň.
3. Görnükli türkmen sazandalarynyň atlaryny öwredijili iş depderiňize belläň.
4. Birinji sözlemi doly däl sintaktik derňew (baş agzalary kesgitläň) ediň.

Edebiýat

1. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ösüşiniň täze belentliklerine tarap. Saýlanan eserler. 1-2-3-4-5-6-7-nji tomlar – A.: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014 ý.
2. Ata arzuwyny amala aşyryň Agtyk. – A.: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2009 ý.
3. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Älem içre at gezer (roman). – A., 2011 ý.
4. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Döwlet guşy (roman). – A., 2013 ý.
5. Orta mekdepleriň IV-XI synplary üçin türkmen dili dersi boýunça okuw maksatnamasy. Düzüjiler: B. Weýisow, A. Mollaýew, Ý. Garaýew. – A., 2014 ý.
6. Umumy orta bilim berýän mekdepleriň türkmen dilinde okadylýan IV-XI synplary üçin edebiýat dersi boýunça okuw maksatnamasy. Düzüjiler: T. Sadykow, A. Saryýew, R. Mustakow, Ý. Garaýew, G. Sahatowa. – A., 2014 ý.
7. *Durdyýew T., Bäşimow A.* Beýannamalar üçin tekstler. – A.: “Magaryf”, 1998 ý.
8. *Ýazymow O. we başgalar*. Edebiýaty okatmagyň usulyýeti, – A., 2010 ý.
9. *Хонякова Э.В., Санарова С.С.* Сборник диктантов и изложений по русскому языку для IV-IX классов с туркменским языком обучения. – A., 2006 г.
10. *Babaýew K.* Dokumentleriň we iş kagyzlarynyň türkmen dilinde ýazylyşy. – A., 1993 ý.
11. *Öwezgeldiyew M.* “VIII-IX synplarda edebiýatdan ýazuw we öý işleri”. – A., 1958 ý.
12. *Durdyýew T., Bäşimow A.* Beýannamalar üçin tekstler – A.: 1988ý.
13. Orta mekdepleriň IV-IX synplary üçin türkmen dilinden we edebiýatdan ýeke-täk talaplar we baha ölçegleri. – A., 2003 ý.
14. Ýeke-täk talaplar we baha normalary. – A., 1993 ý.
15. *Kakageldiyew A.* Beýannama – okuwçynyň döredijilik işi. “Mugallymlar gazetini”, 21.01.2013 ý., № 9 (8611).
16. *Kakageldiyew A.* Beýannamanyň meýilnamasyny düzmek. “Mugallymlar gazetini”, 08.02.2012 ý., № 6 (8559).
17. *Kakageldiyew A.* Beýannama ýazdyrmak esasynda sözleşişi dilini ösdürmek. “Mugallymlar gazetini”, 14-16.10.2013 ý., № 125-126 (8727-8728).

MAZMUNY

Giriş.	7
-------------	---

IV (V) SYNPLAR

Mugallym, esger, ilhalar ynsan.	28
Sporty ösdürmegiň aýdyň geljegi.	29
Baýdagym – barlygym!.	30
Gezelençde.	32
Bir alma agaçjygynyň taryhy.	32
Täze sapylan alma agajy.	34
Ýabany alma agajynyň ösüp ýetişmegi.	35
Howlukmaç.	35
Hazarda.	36
Tomusda bezelen arça.	37
Gopuzlyja gyz.	39
“Köpelerde iýersin”.	40
Tebigatymyzyň gözelligi.	41
Eli çeper zenanlar.	42
Garga, tilki we syçanyň dostlugu.	43
Tilki we durna.	44
Möjek bilen guzy.	45
Küýze we tilki.	46
Kitapsöýüji Gully.	47
Ata wesýeti.	48

V (VI) SYNPLAR

Halkyň saýlan Prezidenti.	50
Türkmenistan – dost-doganlyk ýurdy.	51
Giň sähranyň ajap köli.	52
Ýaşulular bilen gatnaşyk etmegiň edebi.	53
Ruhy baýlygyň gözbaşy.	54
Internet elýeterliginiň 3G tehnologiýasynyň peýdasy.	56
Kitap egsilmez ruhy güýç-kuwwat.	57
Tilki bilen horaz.	58
Dostluk.	60
Tüýdük.	61
Keýmir kör we üç oğlan.	62
Meniň unudan zadym.	63
Ganatly arzuwlar.	64
Türkmenistanyň çagalarynyň hukuk baýramy.	65
Ýolbars we syçan.	66
Çaga eziz, edebi ondan hem eziz.	67

Mumu	68
Tebigat – biziň öýümüz	70
Myhman hakynda	71
Ýaşajyk halasgärler	72
Buratino – ugurtapyjy oglan	73

VI (VII) SYNPLAR

Köp ekeliň dänäni!	74
Kakam hakyndaky ýatlamalardan	75
Watana söýgi iň beýik söýgüdür	76
Awaza gujak açýar	78
Saglygyň gadyryn bilgil.	79
Watanyma buýsanýaryn	80
Wagt – ýanyp duran şem	81
Şagal bilen horaz	83
Kätmen we pil	86
Adamkärçilik – belent mertebe	87
Köpek balyk	88
“Kitap okan gullar manydan dokdur...”	89
Ägä boluň!	91
Nusay galalary	92
Jaňjagazlaryň owazy	93
Edep altyndan gymmat	94
Herekete – bereket	95
Möjek we garga	96

VII (VIII) SYNPLAR

Ussat mugallymyň sarpasy	99
Atgulak	100
Bakylyk daragty	101
Ýagşylykda özüni ile aldyran	103
Magtymguly hakyndaky rowaýatlar	104
Horezmin	105
Döwrüň batly gadamlary	106
Düzgüni berjaý etmek her ýerde kada	108
“Halk aýtsa, galp aýtmaz”	109
Farap şypahanasy	111
Gaznaly türkmenleriň şäher medeniýeti	112
Şükür bagşy	113
Mynasyp baha	114
“Gökdepe mukamy”	115
Edebiýat	117

Şamyrat Küllekow, Abdylla Kakageldiyew

BEÝANNAMALAR

Orta mekdeplerin mugallymlary üçin okuw-usuly gollanma

Redaktor

S. Gurbanow

Teh. redaktor

T. Aslanowa

Kompýuter bezegi

S. Rahmanberdiýewa

Neşir üçin jogapkär

N. Kadyrow

Ýygnamaga berildi 12.11.2014. Çap etmäge rugsat edildi 28.12.2014.

Ölçeği 60x90^{1/16}. Edebi garnitura. Şertli çap listi 7,5. Çap listi 7,5.

Hasap-neşir listi 6,68. Neşir №122. Sargyt №52. Sany 6000.

Türkmenistanyň Ylymlar akademiýasynyň “Ylym” neşirýaty.

744000. Aşgabat, Türkmenbaşy şaýoly, 18.